

JUGOSLOVENSKI PREGLED

*INFORMATIVNO DOKUMENTARNI
PRIRUČNIK O JUGOSLAVIJI*

APRIL 1962. GODINA VI

4

JUGOSLOVENSKI PREGLED

GODINA VI
April 1962.

Uredivački odbor:

Predsednik NIKOLA MINČEV, *članovi:* dr JOŽE BRILEJ, BOŽIDAR ĐUROVIĆ,
dr PAVLE KOVAČ, LJUBICA MIHIĆ, ANTE NOVAK, VOJO RAKIĆ
STANA TOMAŠEVIĆ, dr TONE VRATUŠA.

Glavni urednik: BOŽIDAR ĐUROVIĆ

Izdavač:

PUBLICISTIČKO-IZDAVAČKI ZAVOD »JUGOSLAVIJA«,
BEOGRAD, Knez Mihailova 6.

S A D R Ž A J

DRUŠTVENO I DRŽAVNO UREĐENJE

Ustavni razvitak Jugoslavije	145—149
Amnestija učinilaca krivičnih dela	150—152
Upravni postupak	153—156

PRIVREDA

Stanje i problemi unutrašnje trgovine	157—165
Snaga pogonskih mašina u industriji	166—168
Prehrambena industrija 1956—1961.	168—175
Izgradnja tunela	175—176

PROSVETA, NAUKA I KULTURA

Kulturne veze sa inostranstvom u 1961.	177
Vojni muzej JNA u Beogradu	178—180

FIZIČKA KULTURA I NARODNA TEHNIKA

Sportsko-pedagoški centri	181—182
---------------------------------	---------

SPOLJNA POLITIKA

Učešće Jugoslavije na XVI redovnom zasedanju Generalne skupštine UN	183—191
Poseta ministra inostranih poslova SSSR Andreja Gromika Jugoslaviji	192

USTAVNI RAZVITAK JUGOSLAVIJE

USTAVNOST

I DRUŠTVENO-POLITIČKI RAZVITAK

Jedna od karakteristika skoro dvadesetogodišnjeg političkog razvitka Jugoslavije jeste postepeno menjanje i razvijanje ustavnosti, i to u jednom organskom procesu koji uglavnom odgovara materijalnim promenama i društveno-političkim kretanjima i zemlji.

Odluke donete na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. predstavljaju revolucionarni ustav i prvo osnovno političko i državno-pravno rešenje osnovnih odnosa na kojima se stvarala i docnije razvijala Jugoslavija kao federativna narodna republika. Potpuni i formalno prvi ustav donet je 1946. Taj je ustav dao legitimnost novom državnom uređenju i osnovu za njegovo učvršćenje i dalji razvitak.

Dinamičan materijalni i politički razvitak stvorio je uslove za uvođenje radničkog samoupravljanja (1950), za koje su okviri prvog ustava bili preuski. Ovaj problem je u znatnoj meri bio rešen Ustavnim zakonom od 1953, koji ne predstavlja potpuni ustav. Ustavni zakon je potvrdio i dalje razvio osnovne principe i institucije jugoslovenskog društva, kao što su suverenitet radnog naroda, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju, samoupravljanje, komunalno uređenje, i dr.

Ustavni zakon je počeo da menja staru državu i da formuliše principe, snage i okvire postepene dalje demokratizacije i socijalizacije zemlje. Na osnovu radničkog samoupravljanja, Ustavnim zakonom tražene su protivteže tendencijama političkog monopolizma, birokratije, administrativnog centralizma i birokratskog upravljanja. Jačanje i razvitak samopravnih institucija, aktivizacija građana i njihovog pretvaranje u sve svesnije i zainteresovanije proizvođače i upravljače, stvarali su uslove da se ponovo postavi i još dublje teorijski sagleda i politički oceni problem ustavnosti.

PRVI REVOLUCIONARNI USTAVNI ZAKONI

Osnovni izvor jugoslovenske ustavnosti predstavlja revolucija, u kojoj je srušena stara vlast buržoazije i njena monarhistička i centralistička državna organizacija. U procesu revolucije, preuzimanjem vlasti od strane radnog naroda sa radničkom klasom na čelu i razvijanjem novih međusobnih odnosa jugoslovenskih naroda i narodnosti, razrešavane su osnovne klasne, političke i nacionalne protivurečnosti stare države.

Uspeh oslobodilačke borbe, koja je zahvatala sve šire slojeve jugoslovenskih naroda, omogućio je da se od samog početka oslobodilačkog rata obrazuju narodnooslobodilački odbori kao novi organi borbe, koji su istovremeno bili i organi vlasti, čiji oblik je odgovarao širini i karakteru oslobodilačke borbe i revolucije. Ti organi su postepeno postajali i politička osnovica novog sistema vlasti i državne organizacije. Narodnooslobodilački odbori ostali su i u docnijem razvitku temelj ne samo osnovnih ćelija vlasti, nego i celog političkog sistema zemlje. Na tom temelju razvijala se i uspostavljala cela zgrada nove državne organizacije.

Pravno-politički izraz ovog procesa i njegova ustavna osnova nalaze se u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a

(29. novembra 1943) i odlukama antifašističkih veća narodnog oslobođenja pojedinih jugoslovenskih naroda (donetim u toku 1944). Ovim odlukama je izvršeno konstituisanje nove jugoslovenske države, koja je dobila naziv: Demokratska Federativna Jugoslavija.

AVNOJ, koji je osnovan 1942. kao opšte političko predstavničko telo Jugoslavije i njenih naroda, pretvoren je u najviši organ narodne vlasti savezne države, koja je istovremeno proklamovana kao zajednica dobrovoljno ujedinjenih ravnopravnih naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. AVNOJ je utvrdio i osnovne principe organizacije vlasti novostvorene federacije i načelno ujedinio zakonodavnu i izvršnu vlast. Međutim, istovremeno su obrazovana dva savezna organa, od kojih je jedan relativno nov u ustavnoj istoriji, a drugi nije bitno menjao koncepciju o vladi kao najvišem »naredbodavnom i upravnom organu narodne vlasti«. Prvi od tih organa je Predsedništvo AVNOJ-a. Ono je predstavljalo jednu vrstu stalne »male skupštine« kojooj je bila poverena celokupna funkcija samog AVNOJ-a u periodu između njegovih zasjedanja. Predsedništvo je bilo obavezno da svoje odluke podnese na ratifikaciju AVNOJ-u i bilo mu je politički odgovorno za svoj rad. Ovakav položaj i funkcija Predsedništva AVNOJ-a odgovarali su ratnim uslovima u kojima su uspostavljeni i počeli da funkcionišu najviši organi Jugoslavije kao nove savezne države. Drugi organ koji je odigrao značajnu ulogu u afirmisanju i razvitku nove Jugoslavije jeste Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). NKOJ je definisan kao izvršni organ AVNOJ-a kojem je ovaj poverio celokupnu funkciju vlade.

Ovim odlukama nije još formalno bilo rešeno pitanje oblika vladavine, ali su karakter vlasti i novi državni mehanizam virtuelno pretpostavljali Jugoslaviju kao republiku. Usled međunarodnih odnosa, u kojima je, zahvaljujući svojoj aktivnoj i uspešnoj borbi na strani antifašističkih naroda, nova Jugoslavija imala položaj ravnopravnog partnera, još nisu bili stvoreni svi uslovi da se definitivno reši privremeno »dvovlašće« koje je postojalo usled činjenice što su saveznici iz antifašističke koalicije još uvek priznavali kao svog ratnog partnera i saveznika Jugoslaviju u njenom ranijem državnom obliku. Poslednji ostatak tog dvovlašća predstavljali su kralj i njegova vlada, koja je funkcionisala u emigraciji kao oficijelni predstavnik države. Međutim, AVNOJ je doneo značajnu odluku, prema kojoj su tadašnjoj jugoslovenskoj vladi u inostranstvu oduzeta, u ime naroda Jugoslavije, sva prava da ih predstavlja i time da nastupa kao zakonita vlada. Kralju je zabranjen povratak u zemlju, a pitanje konačnog oblika vladavine ostavljeno je da se reši u novom ustavu, posle oslobođenja zemlje od okupatora.

Za ustavni razvitak Demokratske Federativne Jugoslavije od donošenja odluka AVNOJ-a do prvog potpunog ustava (1946) karakteristični su: a) izgradnja novog državnog sistema; b) likvidiranje preostalih elemenata dvovlašća; i c) stvaranje osnova novog ustavnog i pravnog sistema radi prekida ustavnog kontinuiteta sa starom državom.

U ovom periodu, koji obuhvata samo godinu dana, uporedo sa vođenjem rata za oslobođenje zemlje, konstituisano je šest novih ravnopravnih federalnih jedinica kao države naroda Jugoslavije ujedinjene na osnovi ravnopravnosti. U ovim federalnim jedinicama obrazovan je sistem vlasti koji se u osnovi zasniva na istim principima kao i sistem vlasti federacije.¹ U prvo vreme predsedništva antifašističkih veća federalnih jedinica ujedinjavala su u sebi i funkciju vlade, iako se povereništva kao organi uprave već diferenciraju i osamostaljuju. Posle pretvaranja NKOJ-a u jedinstvenu narodnu vladu (marta 1945), i u federalnim jedinicama su obrazovane vlade, tako da je već u ovom periodu stvoren pun organizacioni paralelizam između sistema vlasti federacije i narodnih republika.

¹ Vidi: »Federativno uređenje Jugoslavije«, »Jug. pregled«, 1958, jul—avgust, str. 285—287 (71—73).

Ovaj proces je bio završen već u prvoj polovini 1945. U tom vremenu se osnivaju i drugi državni organi, a naročito vrhovni sudovi Jugoslavije i narodnih republika i javno tužilaštvo. Istovremeno postavljaju se, više u praksi i izvesnim ustavnim konvencijama, nadležnosti i međusobni odnosi između organa vlasti federacije i narodnih republika.

Proces uklanjanja dvovlašća izvršen je na osnovu sporazuma između Nacionalnog komiteta i dezinjiranog predsednika kraljeve vlade u Londonu (jula 1944), čime je neutralisan centar stare vlasti, a u skladu sa drugim sporazumom (novembra 1944) taj centar je konačno likvidiran, pa se poslednji ostatak dvovlašća ogledao u namesništvu, koje je od marta 1944. do proglašenja Republike imalo funkciju predstavljanja Jugoslavije prema stranim državama.

Ustavotvorna skupština, koja je izabrana na izborima novembra 1945, proglasila je Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju i time je ne samo bio rešen oblik vladavine, već i razrešen poslednji element protivurečnosti u odnosu između nove države, koja je u svojim rukama čvrsto držala suverenost i vlast naroda Jugoslavije, i stare države, koja je do tada figurirala kao oblik u kojem se Jugoslavija formalno tretirala u međunarodnim odnosima. Odluka o proglašenju Republike dovela je ne samo do gašenja namesništva, nego i do priznanja Federativne Narodne Republike Jugoslavije kao jedine samostalne i suverene državne zajednice jugoslovenskih naroda.

Do izbora nove Ustavotvorne skupštine, Predsedništvo AVNOJ-a i Privremena narodna skupština (koja je kao naslednik AVNOJ-a radila u julu i avgustu 1945) doneli su niz zakona i pravnih akata koji se odnose na razna pitanja likvidiranja starog poretka i učvršćivanja nužnih osnova novog sistema vlasti. Međutim, svi ovi procesi zahtevali su pravnu zaokruženost, učvršćenje i afirmaciju na nivou jednog usklađenog i potpunog ustavnog sistema, koji će biti izraz novih društveno-političkih odnosa i novog sistema vlasti.

Osnovu toga ustavnog sistema utvrdile su Ustavotvorna skupština Jugoslavije i ustavotvorne skupštine narodnih republika donošenjem prvog ustava.

PRVI JEDINSTVENI

USTAVNI SISTEM JUGOSLAVIJE

Pravnu osnovu prvog, relativno potpunog i jedinstvenog ustavnog sistema suverene i nezavisne Federativne Narodne Republike Jugoslavije predstavlja Ustav koji je donet 11. januara 1946, čiju dopunu čine ustavi narodnih republika, koji su uglavnom razrađivali i konkretizovali njegove osnovne principe o društveno-ekonomskom uređenju, pravima građana i organizaciji vlasti. Ovi ustavi su odgovarali osnovnom unutrašnjem revolucionarnom centralizmu, koji je bio rukovodeći princip u procesu političkog stvaranja i ujedinjavanja sistema narodne vlasti.

Ustav Jugoslavije (podrazumevajući pod ovim pojmom Ustav FNRJ i republičke ustave) predstavlja jedan zaokružen pravni sistem, koji je istovremeno klasičan jer se najviše bavi državom. Ovaj ustavni sistem je nalazio svoju inspiraciju u tada jedino postojećem socijalističkom ustavnom mehanizmu — Ustavu SSSR od 1936, ali on ne predstavlja ni kopiju tog ustava niti spolja uneti dokument u organizovanje i život novog društva.

Druga karakteristika Ustava je njegov politički realizam i odsustvo deklarativnosti. Realizam ustavnog sistema ogleda se u njegovoj prilagodjenosti periodu u kojem se nalazio društveni i državni razvitak Jugoslavije. Taj period predstavlja završetak prve političke faze revolucije i početak procesa promene svojinskih odnosa u strukturi društva i položaj države, a time i čoveka u državi.

Ustav je proglasio Federativnu Narodnu Republiku, koja predstavlja oblik države prelaznog perioda od kapitalizma u socijalizam. Njime je uspostavljen ustavni sistem na temeljima koji su nađeni u izvesnom smislu gotovi, kao delo antifasističke borbe naroda Jugoslavije i njegove socijalističke orijentacije.

Ovaj ustavni sistem karakterišu tri osnovna principa: prvo, jedinstveni sistem narodne vlasti u okviru savezne države; drugo, koncentracija političke vlasti načelno i politički u narodnim odborima i skupštinama, kao predstavničkim telima društveno-političkih zajednica, a efektivne funkcije upravljanja u rukama izvršnih organa vlade i ministarstava, odnosno izvršnih odbora narodnih odbora i povereništava; i treće, društveno-ekonomski sistem koji više nije i ne može biti kapitalistički i koji u samom Ustavu obezbeđuje dalji proces nacionalizacije osnovnih sredstava za proizvodnju.

Najviša politička institucija vlasti zemlje je Narodna skupština FNRJ. Funkcije šefa države i stalnog izvršnog organa Skupštine koji kontroliše ali i pomaže rad vlade, poverene su Prezidijumu kao kolegijalnom predstavničkoizvršnom organu Skupštine. Skupština je dvodomno telo, što odgovara federativnoj strukturi zemlje. Savezno veće predstavlja političko jedinstvo savezne države, a Veće naroda njeno federativno uređenje zasnovano na ravnopravnosti naroda i njegovih republika (republike su predstavljene u ovom domu Skupštine jednakim brojem poslanika, koji su u tom periodu neposredno birani od građana).

Izvršni i upravni poslovi federacije, i po Ustavu i po političkom značaju, predaju se vladi. Vlada je istovremeno nosilac politike zemlje u okviru nadležnosti federacije i inicijator skoro svih odluka Skupštine i Prezidijuma. U skladu sa istim principima organizovana je i narodna republika, s tim što su republičke skupštine jednodomna tela.

Kao što skupštine iz svoje sredine obrazuju prezidijum i vladu, koji su skupštini politički odgovorni, tako i narodni odbori, kao najviši organi vlasti lokalnih zajednica, poveravaju izvršnu vlast svom izvršnom odboru, koji je sastavljen od poverenika. Oni upravljaju malim resorima uprave u okviru nadležnosti lokalnih zajednica, koja u to vreme nije bila ni velika niti samostalna.

Federativna struktura bila je jedini oblik koji je omogućio da se na osnovu načela samoopredeljenja naroda istovremeno ujedine jugoslovenski narodi i da u jedinstvenoj federativnoj narodnoj republici socijalističke orijentacije nađu uslove za ostvarivanje i dalji razvitak svog nacionalnog individualiteta. Međutim, opštim uslovima ovog prvog perioda posleratne ekonomske, političke i državne izgradnje nije odgovarala druga forma federalizma osim one koja je omogućavala značajniju koncentraciju vlasti i upravljanja u nadležnosti organa federacije. Ali, iako nužno i u značajnoj meri centralizovana, federativna struktura nije polazila od birokratskog, već od demokratskog centralizma. To naročito važi za odnos između federacije i republike. Već u to vreme Ustav nastoji da razgraniči uzajamne odnose i nadležnosti saveznih i republičkih organa, iako utvrđuje široke funkcije prvim i mogućnosti njihovog daljeg proširivanja putem neposredne kontrole nad radom republičkih organa uprave, naročito nad onim koji su preuzeli rukovođenje privredom.

Za državni sistem nove Jugoslavije u toj fazi karakteristično je i postojanje dve autonomne jedinice na teritoriji Republike Srbije, kao i činjenica da su narodni odbori bili već tada ne samo »lokalni organi vlasti«, kako ih definiše Ustav, već i oblici lokalnog samoupravljanja stanovništva, »najviši organi vlasti u okviru svojih prava i dužnosti«, kako ih odmah posle donošenja Ustava normira prvi jedinstveni savezni Zakon o narodnim odborima (od 1946). Pravima i dužnostima građana proširena su i učinjena realnijim prava koja su ranije uživali građani u Jugoslaviji. U prvom ustavnom sistemu čovek nalazi garantije osnovnih i ličnih sloboda i ona politička, socijalna i kulturna prava koja su proizlazila iz opštih društveno-političkih i ekonomskih uslova i sistema zemlje. Opšte biračko pravo obuhvata svakog građanina koji je napunio 18 godina starosti, uključujući i žene i pripadnike Armije.

Još i pre donošenja Ustava, nova narodna vlast, primenjujući u okviru kaznenih i drugih mera društveno-političku osudu rukovodećih slojeva buržoazije, koji su posredno i neposredno pomagali okupatora i podržavali fašizam, pristupila je prvim merama »eksprijacije eksprijatora«, koje su time imale i socijalistički karakter.

Ustav nije išao bitno dalje, mada je proglasio kao opšte-narodnu imovinu, pored rudnika i drugih izvora prirodnih snaga, i železnički saobraćaj i druga sredstva za proizvodnju koja su ranije bila javna svojina ili su prešla u državni domen u toku rata. Međutim, nacionalizacija kapitalističke svojine na sredstvima za proizvodnju predviđena je kao nužni zadatak sledećeg ustavnog perioda. Ustav je za to postavio i pravna sredstva. Istovremeno, Ustav je proglasio državnu svojinu kao osnov budućeg društveno-ekonomskog sistema, a naročito planiranje. Ustav je predvideo i zadržnu svojinu kao kolektivnu svojinu i dopustio mogućnost zadržavanja privatne svojine u određenim oblastima privrede. Privatna svojina je imala značaj naročito za poljoprivredu, koja je u to vreme predstavljala privrednu oblast u kojoj je bila angažovana većina stanovništva zemlje. Ustav je potvrdio agrarnu reformu koja je izvršena još u toku 1945. i po kojoj je proglašen princip da »zemlja pripada onima koji je obrađuju«, likvidirao ostatke feudalnog poseda i dao određenu ekonomsku osnovu i samostalnost širokim slojevima siromašnih seljaka ili poljoprivrednih radnika. Međutim, agrarnom reformom je istovremeno postavljen maksimum seljačkog privatnog poseda na 25—30 ha. Tome treba dodati i druge mere u poljoprivredi (npr. stvaranje zadruga raznog tipa i obrazovanje »državnih poljoprivrednih dobara«).

Ovaj ustavni sistem, koji u stvari predstavlja drugi period u političkom ustavnom stvaranju i razvitku Jugoslavije, trajao je sedam godina (1946—1953). U tom periodu Ustav formalno nije menjan. Nisu doneseni nikakvi ustavni amandmani niti posebni ustavni zakoni. Ali, u okviru Ustava, a često i preko njegovih granica, menjala se i uspostavljala nova društveno-ekonomska osnova, na kojoj su se obrazovali i novi društveno-politički odnosi, pa i oblici vlasti i uprave. Za ovaj period su karakteristične u stvari dve po orijentaciji znatno različite faze. U prvoj fazi preovlađavao je revolucionarni etatizam na temelju državne svojine i administrativni metod upravljanja privredom i društvom. U drugoj fazi nastalo je postepeno menjanje i prevazilaženje državne svojine. Iako se u ovoj drugoj fazi, koja traje od 1950. do 1953, Ustav nije menjao, doneta su dva posebna zakona koja su predstavljala u stvari nove ustavne zakone: Zakon o upravljanju privrednim preduzećima od 1950. i Zakon o narodnim odborima od 1952.

RAZVITAK I PREVAZILAŽENJE PRVOG USTAVNOG SISTEMA (1946—1953)

Osnovne karakteristike prve faze ustavnog razvitka su sledeće:

Nacionalizacija osnovnih sredstava za proizvodnju. U toku 1946—1948. izvršena je opsežna nacionalizacija osnovnih privrednih grana: industrije, rudnika, saobraćajnih sredstava, trgovine i bankarskog sistema. Nacionalizacijom ovih sredstava za proizvodnju eksproprisan je i strani kapital koji je u predratnoj Jugoslaviji imao preovlađujući položaj u nizu privrednih grana i oblasti.

U periodu 1948 — 1951. započeo je proces socijalističkog preobražaja na selu, koji je obuhvatao obrazovanje raznih oblika zemljoradničkih zadruga, uključujući tu i zadruge koje su osnivane na osnovu zajedničke svojine zadrugara. Napuštanjem administrativnog upravljanja u privredi i reorganizacijom zemljoradničkih zadruga, rasformirane su one zadruge koje nisu bile ekonomski racionalne ili čije održavanje nije uživalo podršku većine zadrugara. Međutim, zadruge koje su ostale i one koje su se docnije obrazovale, pretvarane su 1952. uvođenjem novog privrednog sistema, u privredne organizacije sa socijalističkom imovinskom bazom.

Odnos između državnog sistema i privrede. U toku ovog perioda, naročito od 1947. do 1951, nacionalizovana privreda, shvaćena kao državna svojina, organizovana je u čvrst, centralizovani mehanizam državnih privrednih preduzeća i direkcija pod upravom ministarstava i drugih

centralnih upravnih organa. Isto tako, iz niza objektivnih razloga (podizanje zaostale privrede, obezbeđenje ishrane gradskog stanovništva, savlađivanje otpora inućnih seljaka i suzbijanje kapitalističkih tendencija na selu), sproveden je i sistem administrativnog regulisanja poljoprivrede i direktno rukovođenje od strane državne uprave prometom poljoprivrednih proizvoda (otkupi, propisivanje setve, distribucija, i sl.).

Znatan ekonomski monopol koji je državni aparat dobio upravljanjem najvažnijim sektorima privrede, stvorio je uslove da taj aparat počne da vrši svoju administrativnu intervenciju i na drugim područjima i da se osete tendencije birokratskog centralizma. Od 1946. do 1949. dolazi do skoro dvostrukog povećanja državnog aparata, naročito njegovih upravnih i izvršnih organa (vlade, ministarstava, izvršnih odbora narodnih odbora, direkcija i sl.). Odnosi među ovim organima su hijerarhijski i centralizovani. Državna uprava,² šireći istovremeno svoj intervencionizam na skoro sve oblasti društvenog života i razvika, ispoljava tendenciju ka sve samostalnijem položaju u odnosu na narodne skupštine i narodne odbore kojima je po Ustavu politički odgovarala za rad.

Ova faza u društveno-političkom i ustavnom razvitku bila je nužna, jer je Jugoslavija pošla na put socijalističkog razvika u uslovima znatne privredne i kulturne zaostalosti. Međutim, osnovni razlog za takve odnose u prvoj fazi posleratnog razvika Jugoslavije bio je društveno-ekonomski. Ratom razorena i relativno ekonomski nerazvijena, Jugoslavija je posle nacionalnog oslobođenja morala sve ekonomske rezerve da koncentriše na industrijalizaciju zemlje, što je, u takvim uslovima, bilo moguće samo putem centralizacije sredstava i maksimalne discipline.

Ova faza društveno-političkog i ustavnog razvika bila je relativno kratka. Čim su stvoreni neophodni uslovi, tj. čim je ojačala i materijalna baza socijalizma, pristupilo se decentralizaciji upravljanja sredstvima u društvenoj svojini, tj. uvođenju radničkog samoupravljanja.

Decentralizacija je obuhvatila i horizontalni pravac: ona je značila ne samo osamostaljenje privrednih organizacija, nego i znatno osamostaljenje ustanova u oblasti prosvete, zdravlja, socijalnog osiguranja, kao i isticanje uloge profesionalnih organizacija i drugih udruženja građana.

Početni i najvažniji akt u tom pravcu predstavlja Zakon o upravljanju privrednim preduzećima od strane radnih kolektiva, koji je donet sredinom 1950. i koji uspostavlja pravo samoupravljanja proizvođača.³ Samoupravljanje proizvođača u privredi značilo je početak novog i bitnog procesa demokratizacije koji je zahvatio osnovne odnose u društvu, tj. odnose u proizvodnji. Sami proizvođači počinju da stižu određena prava prema sredstvima za proizvodnju i proizvodima svoga rada. Ovo je bio početak jedne nove faze u društveno-političkom uređenju Jugoslavije. Uporedo s tim započeo je i proces osamostaljivanja niza ranije čisto državnih i poludržavnih ustanova, jačanja autonomije društvenih organizacija, kao i proširivanja političkog i pravnog sistema zaštite prava i slobode građana.

Na temelju društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i radničkog samoupravljanja počinje da se menja odnos države prema društvu i čoveku, kao i sama struktura državne organizacije. Radi obezbeđenja ekonomske i pravne samostalnosti preduzeća i prava proizvođača, sistem privrednog planiranja se bitno menja, kao i same funkcije državne uprave u privredi. Privredno planiranje se uglavnom svodi na utvrđivanje tzv. »osnovnih proporcija«, tj. pravaca privrednog razvika i usklađivanja u privredi kao celini. Državni organi zadržavaju, pored planirajućih, regulativne i nadzorne funkcije. Istovremeno se smanjuju funkcije svih drugih upravnih organa, uz jačanje samostalnosti i samoupravnosti ustanova. Postepeno su rasli i značaj i uticaj

² Vidi: »Državna uprava«, »Jug. pregled«, 1957, april, str. 173—179 (41—47).

³ Vidi: »Razvoj radničkog samoupravljanja«, »Jug. pregled«, 1947, januar, str. 15—22 (9—16).

pojedinih oblika neposredne demokratije (zborovi birača, komisije i saveti građana, i sl.).

U ovom periodu se smanjuje broj ministarstava i drugih upravnih organa. Neka od ukinutih ministarstava pretvaraju se u savete kao kolegijalne upravne organe. U nekim od ovih saveta preovlađuje princip predstavnosti svih zainteresovanih državnih organa, uz prisustvo elemenata savezno-republičkog predstavnosti u saveznim organima uprave, odnosno republičko-lokalnog predstavnosti u republičkim organima uprave. U oblasti prosvete, zdravlja, socijalne politike, i sl., saveti postaju organi uprave sa elementima društvenog predstavljanja (predstavnicima zainteresovanih društvenih organizacija i ustanova učestvuju u ovim organima kao ravnopravni sa postavljenim članovima tih organa).⁴

Bitne promene se dešavaju i u organizaciji i položaju rukovodećih političkih organizacija: Komunističke partije i Narodnog fronta. Dok su u prvom periodu politički organi učestvovali neposredno i u upravnim funkcijama, dotle se, već posle 1950, partijske organizacije postavljaju u prvom redu kao inspiratori i kao nosioci funkcije političkog usmeravanja u pravcu ostvarivanja socijalističkih odnosa u društvu kao celini. U sklopu svih ovih procesa na VI kongresu Komunističke partije (novembra 1952. u Zagrebu) izvršeno je pretvaranje Partije u Savez komunističke, a zatim Narodni front postaje Socijalistički savez radnog naroda, čime je i formalno označen novi odnos između političkih organizacija i državnog aparata. Sve ove društvene, političke i pravne promene sintetizira i uobličava na nivou ustava završni akt ove faze u pravni osnov današnjeg političkog i državnog sistema zemlje: savezni Ustavni zakon i republički ustavni zakoni od 1953.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE DRUŠTVENOG I POLITIČKOG UREĐENJA PREMA USTAVNOM ZAKONU OD 1953.

Ustavni zakon od 1953. je parcijalni ustav, ali je po svojoj širini i izvesnim novim odredbama znatno drukčiji od običnih ustavnih zakona ili od klasičnih organskih ustavnih zakona, tj. ustava posvećenih isključivo institucijama vlasti.

Ustavni zakon ima dva osnovna dela. Prvi je posvećen osnovnim principima društvenog i političkog uređenja Jugoslavije kao celine, a drugi formuliše položaj, nadležnost i međusobne odnose saveznih državnih organa.

U svom prvom delu Ustavni zakon nije potpuni ustav, jer ne formuliše ni društveno-ekonomske odnose, ni društveno-ekonomsku strukturu, ni osnovne političke institucije koje su zajedničke za ceo sistem vlasti Jugoslavije. On nema ni poglavlje o pravima i dužnostima građana,⁵ mada potvrđuje demokratska lična i politička prava, proklamuje pravo na rad i sadrži odredbe o odgovornosti službenika za štete koje nanese građanima nezakonitim radom. Ovu odgovornost preuzima u prvom redu sama državna zajednica.

Ustavni zakon ne bavi se društveno-ekonomskim uređenjem kao takvim. On samo lapidarno potvrđuje osnovne odnose u proizvodnji, afirmišući društvenu svojinu kao ustavni izraz tih odnosa i radničko samoupravljanje kao instrument novog položaja proizvođača ne samo u odnosu na sredstva za proizvodnju i raspodelu dohotka, već i u pogledu njegovog učešća u odlučivanju o upotrebi i nameni onog dela društvenog proizvoda koji služi za opšte potrebe. Samoupravljanje proizvođača je služilo i kao osnova za postavljanje šireg i globalnijeg načela društvenog samoupravljanja, čija je primena na široka područja društvenih i javnih službi imala dalekosežniji značaj kako za uspostavljanje socijalističkih odnosa, tako i za promenu u samoj

strukturi političkog sistema. Ustavni zakon je uveo političko predstavljanje proizvođača u obliku posebnog doma narodnih skupština — veća proizvođača.

Na ovim osnovama Ustavni zakon definiše i načelno uvodi principe političkog sistema socijalizma kao principe socijalističke demokratije. Ti principi su sledeći:

Društveno samoupravljanje, koje znači potvrdu već znatno razvijenog procesa deatizacije ranijih državnih funkcija i institucija i decentralizacije funkcija i upravljanja, kao i oblik i garantiju uspostavljanja radnog naroda »kao države«. To znači da je društveno samoupravljanje socijalistički izraz i konkretizacija klasičnog principa demokratije o suverenitetu naroda kao osnovnom izvoru vlasti i politike. Organizaciono, društveno samoupravljanje znači oblik dublje demokratizacije vlasti i političkih odnosa, tj. oblik neposredne demokratije i procesa postepenog odumiranja državnosti;

*Samoupravljanje radnog naroda u opštini i srezu*⁶ kao osnovica društvenog i političkog uređenja zemlje. Ustavni zakon ovaj princip rešava još uvek nedovoljno jasno, jer ističe da su narodni odbori u prvom redu osnovni organi vlasti, a zapostavlja na izvestan način princip samoupravljanja u lokalnim zajednicama, koji je sve važnija karakteristika jugoslovenske komune;

Slobodno udruživanje građana, ne samo kao potvrda jednog političkog prava, već i kao proširenje samostalnih slobodnih procesa koji čine bitnu karakteristiku socijalističke demokratije;

Ujedinjavanje političkog i ekonomskog suvereniteta radnog naroda uvođenjem veća proizvođača kao ravnopravnog doma predstavničkih tela;

Princip skupštinskog sistema, po kojem predstavnička tela nisu samo zakonodavne institucije, već i institucije koje donose osnovne političke odluke i iz kojih proizlaze, kao njihovi organi, institucije koje vrše izvršnu funkciju vlasti (izvršna veća, saveti);

Osnovno jedinstvo društvenog i političkog sistema, koje se ne obezbeđuje birokratskim centralizmom i hijerarhijskim položajem viših organa, već međusobnim pravima i dužnostima svih karika ovog sistema, uz još uvek znatna planska, regulativna i opšta odlučujuća prava federacije odnosno narodne republike u odnosu prema lokalnim organima i ustanovama.

U skladu sa ovim načelima definisana je politička struktura federacije. Saveznu narodnu skupštinu, kao najviši organ vlasti i predstavnika suvereniteta naroda, u okviru prava i dužnosti federacije sačinjavaju: Savezno veće kao politički dom i Veće proizvođača — kao dom proizvođača angažovanih u privrednim organizacijama, uključujući tu i sve vrste zadruga. Savezna skupština nema više kao svoj stalni dom Veće naroda. Međutim, u Saveznom veću nalaze se i poslanici koje biraju skupštine republika (i autonomnih jedinica) kao svoje delegate s posebnim pravima da se konstituišu kao Veće naroda ako smatraju da pojedini predlog zakona ili drugog akta može povrediti ravnopravnost naroda i Ustavom utvrđenu federativnu ravnotežu. Ustavni zakon predviđa i mnogo razvijeniju unutrašnju strukturu Skupštine, koju sačinjavaju odbori i komisije kao važna priprema i radna tela.⁷

Razvijajući principe skupštinskog sistema ili vladavine, Ustavni zakon uspostavlja Predsednika Republike⁸ i Savezno izvršno veće⁹ kao izvršne organe federacije. Predsednik

⁴ Vidi: »Društveno upravljanje javnim službama«, »Jug. pregled«, 1957, jul, str. 313—318 (79—84).

⁵ Vidi: »Prava i dužnosti čoveka, građanina i proizvođača«, »Jug. pregled«, 1958, februar, str. 471—478 (107—114).

⁶ Vidi: »Lokalna samoprava«, »Jug. pregled«, 1957, februar, str. 61—68 (17—24) i »Opštine i srezovi kao politickoteritorijalne organizacije samoupravljanja«, »Jug. pregled«, 1960, oktobar, str. 399—405 (89—95).

⁷ Vidi: »Savezna narodna skupština«, »Jug. pregled«, 1957, januar, str. 7—11 (1—5).

⁸ Vidi: »Predsednik Republike«, »Jug. pregled«, 1957, maj, str. 215—216 (55—56).

⁹ Vidi: »Savezno izvršno veće«, »Jug. pregled«, 1957, mart, str. 111—115 (29—33).

Republike je ne samo šef države već i po položaju predsjednik Saveznog izvršnog veća i vrhovni komandant oružanih snaga zemlje. Savezno izvršno veće, koje je zamijenilo vladu, zadržalo je niz funkcija i opštu ulogu vlade, ali ne u smislu kabineta, kao što je to bilo po Ustavu od 1946. već u obliku jednog relativno novog i originalnog organa. To je jedna vrsta stalnog odbora Skupštine kojem se poverava političko-izvršna funkcija, uključujući tu i direktivnu i kontrolnu funkciju u odnosu na državnu upravu. Savezni organi uprave su shvaćeni kao administracija u etimološkom i naučnom smislu, a ne u tehničkom smislu te reči. To su samostalni organi za neposredno izvršavanje zakona, planova i drugih akata Skupštine i Saveznog izvršnog veća. Oni za svoj rad odgovaraju u prvom redu Saveznom izvršnom veću, koje ujedno postavlja i razrešava njihove šefove, čiji je status, po pravilu, bio službenički, a ne političko-izborni u klasičnom smislu.

Na istim principima republički ustavni zakoni predviđaju organizaciju vlasti republika (i autonomnih jedinica).¹⁰

Ustavni zakon kao takav nije bitno menjan do danas. On je dopunjen jednim posebnim Ustavnim zakonom koji sadrži načela o sudskom sistemu.

Iako nije formalno proširen ustavnim putem, ustavni sistem čiju osnovu čini Ustavni zakon od 1953. razvijao se i menjao kako ostvarivanjem osnovnih principa institucije socijalističke demokratije, tako i nizom novih zakona koji su po svojoj sadržini imali ustavni karakter.

Takav razvitak zahteva da se pripremi nov ustav Jugoslavije, kao pravna osnova društvenog i političkog sistema koji je već prešao granice stare ustavnosti.

OSNOVA I OKVIRI DANAŠNJEG USTAVNOG STANJA I USTAVNOG PROBLEMA

Današnji Ustav Jugoslavije sačinjavaju mnogobrojni dokumenti doneti od 1946. do danas. Pored Ustavnog zakona (saveznog i republičkih), Ustav Jugoslavije čine »neukinuti delovi« Ustava od 1946. i 1947. kao i ustavne

odredbe o sudstvu¹¹ i niz zakonskih odredaba u Zakonu o uređenju opština i srezova, Zakonu o sredstvima privrednih organizacija, Zakonu o radnim odnosima i zakonima o raspodeli društvenog dohotka u skladu sa principom nagrađivanja prema radu. Odredbe ovih propisa su u nizu pitanja neusklađene, a takođe i protivurečne. To naročito otežava jačanje i razvijanje principa ustavnosti i zakonitosti, bez kojih se ne može učvrstiti i normalno ostvarivati složeni mehanizam samoupravnih i demokratskih prava u Jugoslaviji.

Pored toga, postoji nesklad, pa i protivurečnost, između »formalnog« Ustava i stvarnog ustava, tj. između Ustava i društveno-političkog sistema koji se razvio menjajući i uspostavljajući nove društvene odnose u društvenom radu i raspodeli, kao i nove političke odnose u sistemu vlasti, a preko nje i u samostalnim i slobodnim tokovima političkog odlučivanja i političkog života.

S druge strane, razvitak socijalističke demokratije je zahtevao prevazilaženje izvesnih institucija i okvira koje postavlja Ustavni zakon ili njegova zakonima potvrđena praksa. Pojam proizvođača je proširen razvitkom i strukturom savremenih proizvodnih snaga i proširenjem društvenog samoupravljanja. Društveno samoupravljanje traži svoj politički izraz i potvrdu u celini, kao što je to ranije zahtevalo ostvarivanje samoupravljanja proizvođača u privredi. To postavlja problem posebnih domova društvenog samoupravljanja i promene funkcije, pa i koncepcije politike i predstavljanja građana. Isto tako, savremeni sistem socijalističke demokratije, i u svom razvitku i u svojoj relativnoj ograničenosti, zahteva niz promena u ulozi skupštine, u ulozi i nadležnosti izvršnih organa (izvršnih veća) i u položaju i delokrugu organa uprave.

Jedna od slabosti ustavnog sistema u zemlji jeste i odsustvo ustavne garantije samoupravnih prava radnih organizacija, opština i drugih samostalnih i samoupravnih tela.

Ovakvo stanje današnjeg Ustava Jugoslavije i ostvareni preobražaj u samoj strukturi društva i njegovog političkog sistema, ukazuju na probleme koje treba da reši novi ustav Jugoslavije, koji se priprema.

Dr J. Đ.

¹⁰ Vidi: »Republičke narodne skupštine«, »Jug. pregled«, 1958, februar, str. 49—52 (11—14).

¹¹ Vidi: »Organizacija sudova«, »Jug. pregled«, 1957, mart, str. 117—120 (35—38).

AMNESTIJA UČINILACA KRIVIČNIH DELA

Savezna narodna skupština donela je marta 1962. Zakon o amnestiji, kojim su oslobođena krivične odgovornosti lica koja su za vreme rata ili okupacije ili u posleratnom periodu do stupanja na snagu Zakona izvršila određena krivična dela protiv naroda i države, protiv čovečnosti i međunarodnog prava, kao i još neka krivična dela. S obzirom da je ova amnestija od velikog društvenog i političkog značaja, radi boljeg razumevanja potrebno je ukazati ne samo na njene osnovne karakteristike, već i na instituciju amnestije uopšte, kao i na amnestije koje su davane pre ovog Zakona.

INSTITUCIJA AMNESTIJE

Amnestiju u Jugoslaviji daju, u formi zakona, Savezna narodna skupština — za krivična dela predviđena saveznim zakonom, i republičke narodne skupštine — za krivična dela predviđena republičkim zakonima. Po svojoj sadržini, amnestija može obuhvatiti oslobođenje od krivičnog gonjenja, potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamenu izrečene kazne blažom i ukidanje pravnih posledica osude (čl. 84. KZ).¹

Oslobođenje od krivičnog gonjenja (naziva se i abolicija) je najširi oblik amnestije. Protiv učinilaca krivičnih dela koji su aktom amnestije oslobođeni od gonjenja, ne može se uopšte pokrenuti krivični postupak, a ako je već bio pokrenut, obavezno se obustavlja, bez obzira da li je u pitanju prethodni postupak (izviđaj ili istraga) ili postupak pred sudom (prvostepenim ili drugostepenim).

Potpuno oslobođenje od izvršenja kazne sastoji se u oprostaju svih izrečenih kazni: glavne i sporednih. Osuđeni učinioci krivičnih dela koji još nisu upućeni na izdržavanje izrečenih kazni oslobađaju se od izvršenja kazni, a ako je izvršenje započeto, obustavlja se.

Delimično oslobođenje od izvršenja kazne obuhvata ili oprostaj neke od izrečenih kazni ili smanjenje izrečene kazne. Na primer, lica koja su zbog izvršenih krivičnih dela kažnjena nekom od kazni lišenja slobode (strogi zatvor ili zatvor) i novčanom kaznom, mogu aktom amnestije biti oslobođena od izvršenja novčane kazne. Ili, licima koja su za određeno ili određena krivična dela kažnjena npr. kaznom strogog zatvora u trajanju od 5 godina, ova kazna može se aktom amnestije smanjiti na 3 godine.

Zamena izrečene kazne blažom sastoji se u zameni teže vrste kazne blažom vrstom. Na primer, smrtna kazna se aktom amnestije može zameniti kaznom strogog zatvora u trajanju od 20 godina, kazna strogog zatvora kaznom zatvora ili novčanom kaznom, itd.

Najzad, amnestija može obuhvatiti *ukidanje pravnih posledica osude*. (Mada osuđeno lice posle izdržane kazne

po pravilu stiče sva prava kao i sva druga lica, osuda za određeno krivično delo ili na određene kazne može usloviti i pravne posledice predviđene u pojedinim zakonima.)

Krivični zakonik ne postavlja nikakva ograničenja u vezi sa davanjem amnestije. U principu, amnestijom mogu biti obuhvaćeni učinioci svih krivičnih dela, bez obzira na težinu i prirodu učinjenog dela i propisanu ili izrečenu kaznu.

Amnestija se uvek odnosi na individualno neodređene učinioce krivičnih dela. Njome se samo određuju ili krivična dela čiji se učinioci amnestiraju (npr. amnestija se daje svim licima koja su izvršila krivično delo kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje), ili se lica kojima se daje amnestija određuju isključivo prema izrečenoj kazni (npr. daje se amnestija svim licima koja su osuđena na kaznu zatvora do jedne godine, bez obzira koja su dela učinila), ili se amnestirana lica određuju i po izvršenom delu i po izrečenoj kazni (npr. daje se amnestija svim učiniocima krivičnog dela kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje čija kazna ne prelazi 5 godina strogog zatvora).

Amnestija ne dira u pravosnažnost i legalnost krivične presude i u postojanje krivičnog dela. Prema tome, amnestijom se ne mogu obuhvatiti kazne koje su već izvršene, niti amnestija može poslužiti kao osnov za novčanu naknadu zbog izdržane kazne. Lice koje je već izdržalo kaznu za krivično delo koje je kasnije obuhvaćeno amnestijom, ne može zbog toga tražiti od države novčanu naknadu zbog izdržane kazne ili povraćaj troškova krivičnog postupka. Amnestija ne može poslužiti ni kao osnov za povraćaj imovine ili novca (ako su bile izrečene i izvršene novčana kazna ili konfiskacija imovine).

Amnestija je akt koji se donosi u korist učinilaca krivičnih dela. Međutim, time ne smeju biti oštećena druga lica. Stoga se amnestijom ne dira u prava drugih lica koja se zasnivaju na osudi. Lica oštećena krivičnim delom mogu ostvariti svoja građanskopravna potraživanja bez obzira što je za to delo data amnestija.

AMNESTIJE DATE PRE DONOŠENJA

ZAKONA O AMNESTIJI OD MARTA 1962.

Iako Zakon o amnestiji od 13. marta 1962. spada u najznačajnije zakone iz te oblasti, učiniocima krivičnih dela davane su amnestije i ranije. Pre ovog zakona doneti su sledeći pravni propisi o amnestiranju određenih kategorija učinilaca krivičnih dela:

Odluka o opštoj amnestiji lica koja su u četničkim redovima Draže Mihailovića učestvovala ili ih pomagala ili su učestvovala u jedinicama hrvatskog i slovenačkog domobranstva,² koju je donelo Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije 21. novembra 1944, a potvrdila Narodna skupština FNRJ 9. novembra 1946. godine.³ Odlukom je dato oslobođenje od krivičnog gonjenja i od izvršenja kazne svim licima koja su učestvovala u jedinicama Draže Mihailovića ili su pomagala ove jedinice, kao i licima koja su učestvovala u jedinicama hrvatskog ili slovenačkog domobranstva. Amnestijom su bila obuhvaćena i lica koja su se u to vreme još nalazila u ovim jedinicama, ukoliko su ih napustila do 15. januara 1946. i prijavila se vojnim ili civilnim vlastima. Od amnestije su bili izuzeti oni pripadnici četničkih jedinica odnosno hrvatskog i slovenačkog domobranstva koji su do donošenja Odluke o amnestiji ili posle nje izvršili teške zločine, kao što su: ubistva, paljevine, pljačke, silovanja i sl., kao i lica koja su posle proglašenja amnestije i dalje zlonamerno nastavila da učestvuju u ovim formacijama ili da ih pomažu;

Ukaz o opštoj amnestiji i pomilovanju,⁴ koji je donelo Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije 3. avgusta 1945, a potvrdila Narodna skupština FNRJ 18. marta 1946. godine.⁵ Ovim ukazom data je

¹ Amnestiji je po svojoj sadržini slično pomilovanje. I pomilovanjem se može dati oslobođenje od krivičnog gonjenja, potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamena izrečene kazne blažom kaznom i ukidanje pravnih posledica osude. Razlika između ova dva pravna akta je u sledećem: amnestiju daju Savezna ili republička narodna skupština, a pomilovanje Savezno izvršno veće ili izvršno veće narodne republike (u zavisnosti od toga da li je krivično delo za koje se daje pomilovanje predviđeno saveznim ili republičkim zakonom); amnestija se uvek odnosi na individualno neodređena lica, dok se pomilovanje daje određenim licima; amnestija se daje u formi zakona, a pomilovanje u formi odluke.

² »Službeni list DFJ«, br. 1/45.

³ »Službeni list FNRJ«, br. 91/46.

⁴ »Službeni list DFJ«, br. 56/45.

⁵ »Službeni list FNRJ«, br. 24/46.

opšta amnestija: licima koja su učestvovala u oružanim formacijama u službi okupatora ili ih pomagala, kao i licima koja su pripadala odgovarajućim političkim organizacijama ili odgovarajućem administrativnom odnosno sudskom aparatu; licima koja su dezertirala iz Jugoslovenske armije ili se nisu odazvala mobilizaciji, a do dana objavljivanja ukaza nisu prešla na stranu neprijatelja; licima koja su saradivala sa okupatorom na kulturnom i umetničkom polju, ukoliko ta saradnja nije prelazila opseg njihove redovne pozivne delatnosti; i licima koja su nanela klevete ili uvrede Jugoslovenskoj armiji, njenim predstavnicima, narodnim vlastima i njihovim organima. Od amnestije su bili izuzeti: ustaše, ljotičevci i pripadnici ruskog dobrovoljačkog korpusa, izuzev onih koji su bili nasilno mobilisani posle 1. januara 1942; lica koja su u navedenim formacijama počinila zločine, kao što su: ubistvo, paljevinu, pljačka, silovanje i sl.; lica koja su bila članovi Kulturbunda, dostavljači, agenti, činovnici i drugi funkcioneri Gestapa, Ovre i uopšte tajne političke policije u službi okupatora i prekih sudova; ideološki pokretači, organizatori i rukovodioci, lica koja su u većem opsegu finansirala ili materijalno pomagala gore navedene organizacije, kao i viši operativni i pozadinski komandni kadar, počev od komandanata i načelnika bataljona pa navise, šefovi, načelnici i viši rukovodioci činovničkog aparata; lica koja su pobešla u inostranstvo od odgovornosti pred narodnim vlastima;

*Ukaz o amnestiji i pomilovanju osuđenika u Makedoniji,*⁶ koji je, povodom proslave godišnjice narodnog ustanka makedonskog naroda, donelo Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije 3. avgusta 1945, a potvrdila Narodna skupština FNRJ 1946. godine.⁷ Ovom amnestijom i pomilovanjem obuhvaćeno je 678 osuđenih lica sa teritorije NR Makedonije;

Zakon o amnestiji šumskih krivica od 1946. godine,⁸ kojim je dato oslobođenje od krivičnog gonjenja i izvršenja kazne za sve šumske krivice počinjene pre okupacije, za vreme rata i posle oslobođenja do 1. januara 1946. Od amnestije su bila izuzeta samo ona lica koja su šumske krivice počinila u korist okupatora i njegovih pomagača ili u cilju špekulacije;

Zakon o amnestiji od marta 1953. godine,⁹ kojim je data amnestija licima koja su do stupanja na snagu Zakona bila osuđena za sledeća krivična dela: neizvršenje obaveznih isporuka poljoprivrednih proizvoda (čl. 236. KZ), davanje lažnih podataka u vezi sa isporukama i veštačko povećanje težine isporuke (čl. 237. KZ), zapuštanje obrade zemljišta i uzgajanja stoke (čl. 238. KZ) i štetoinstvo u poljoprivredi (čl. 239. KZ). Amnestijom su bila obuhvaćena i krivična dela predviđena propisima koji su važili pre donošenja Krivičnog zakonika a koja su po svom obeležju odgovarala ovim krivičnim delima. Amnestirana su sva lica osuđena za ova krivična dela, bez obzira na vrstu i visinu izrečene kazne, osim lica koja su za krivično delo štetoinstva u poljoprivredi (čl. 239. KZ) bila osuđena na kaznu strogog zatvora u trajanju preko 5 godina.

AMNESTIJA PO ZAKONU

O AMNESTIJI OD 13. MARTA 1962.

Po broju lica na koja se odnosi i po prirodi krivičnih dela koja obuhvata, amnestija koja je učiniocima krivičnih dela data Zakonom o amnestiji od 13. marta 1962. godine,¹⁰ spada u najznačajnije amnestije koje su dosad u Jugoslaviji davane učiniocima krivičnih dela. Njome je obuhvaćen velik broj delikvenata, a krivična dela na koja se odnosi spadaju u kategoriju težih krivičnih dela. Otuda ovaj pravni akt ima veliki društveni i politički značaj i njegovo donošenje odražava, s jedne strane, političku i ekonomsku stabilnost Jugoslavije, političko jedinstvo njenih naroda

i bezbednost zemlje, a s druge strane, human odnos prema onima koji su se ogrešili o svoju zemlju i svoj narod i verovali da će se oni ubuduće popraviti i imati pozitivan stav prema svojoj domovini.

Krivična dela koja su obuhvaćena ovom amnestijom mogu se, po svojoj prirodi i značaju, podeliti u tri grupe.

U prvu grupu spadaju *krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava* (glava XI KZ). Amnestijom su oslobođena od krivičnog gonjenja ili izvršenja kazne lica koja su za vreme rata i neprijateljske okupacije učinila sledeća krivična dela iz ove grupe: ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (čl. 125. KZ), ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika (čl. 126. KZ); ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika (čl. 127. KZ); protivpravnog ubijanja ili ranjavanja neprijatelja (čl. 129. KZ); protivpravnog oduzimanja stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (čl. 129a KZ); upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (čl. 129b KZ); povrede parlamentara (čl. 130. KZ); surovog postupanja sa ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 131. KZ); uništavanja kulturnih i istorijskih spomenika (čl. 132. KZ); zloupotrebe međunarodnih znakova (čl. 133. KZ). Od svih krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava koja predviđa Krivični zakonik, amnestijom nisu obuhvaćena samo dva krivična dela: genocid (čl. 124. KZ) i organizovanje grupe radi vršenja genocida i ratnih zločina (čl. 128. KZ).

U odnosu na lica koja se nalaze na izdržavanju kazne izrečene za neko od krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, a pravosnažno su osuđena do kraja 1952, dejstvo amnestije je prošireno na sva krivična dela iz ove grupe (računajući i krivično delo genocida), izuzev krivičnih dela organizovanja grupe radi vršenja genocida i ratnih zločina (čl. 128. KZ).

Drugu grupu krivičnih dela obuhvaćenih amnestijom čine *krivična dela protiv naroda i države* (glava X KZ). Od krivičnog gonjenja oslobođena su lica koja su za vreme rata i neprijateljske okupacije ili od svršetka rata pa do stupanja na snagu Zakona o amnestiji učinila sledeća krivična dela: kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje (čl. 100. KZ); uzgajanja teritorijalne celine i nezavisnosti države (čl. 101. KZ); podripanja vojne i odbrambene moći države (čl. 102. KZ); oružane pobune (čl. 104. KZ); služenja u neprijateljskoj vojsci za vreme rata (čl. 106. KZ); pomaganja neprijatelja za vreme rata (čl. 107. KZ); političke i privredne saradnje sa neprijateljem (čl. 108. KZ); učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti protiv Jugoslavije (čl. 109. KZ); bekstva radi neprijateljske delatnosti (čl. 110. KZ); zaključenja ugovora na štetu Jugoslavije (čl. 112. KZ); povrede teritorijalnog suvereniteta (čl. 113. KZ); uništenja važnih objekata narodne privrede (čl. 114. KZ); sabotaže (čl. 115. KZ); udruživanja protiv naroda i države (čl. 117. st. 1. i 2. KZ); neprijateljske propagande (čl. 118. KZ); izazivanja nacionalne, rasne ili verske netrpeljivosti, mržnje ili razdora (čl. 119. KZ); pružanja pomoći učiniocu krivičnih dela protiv naroda i države (čl. 120. KZ); pripremanja izvršenja krivičnih dela podripanja vojne ili odbrambene moći države, ubistva predstavnika narodne vlasti, privredne ili društvene organizacije i uništenja važnih objekata narodne privrede (čl. 121. KZ). Od oslobođenja od krivičnog gonjenja izuzeti su učinioci samo pet krivičnih dela protiv naroda i države. Ta dela su: ubistvo predstavnika narodne vlasti, privredne ili društvene organizacije (čl. 103. KZ); špijunaža (čl. 105. KZ); organizovanje i prebacivanje na teritoriju Jugoslavije oružanih grupa, pojedinaca i materijala (čl. 111. KZ); nasilje prema predstavniku vlasti, privredne ili društvene organizacije (čl. 116. KZ); teška krivična dela protiv naroda i države (čl. 122. KZ).¹¹

⁶ »Službeni list DFJ«, br. 60/45.

⁷ »Službeni list FNRJ«, br. 91/46.

⁸ »Službeni list FNRJ«, br. 42/46.

⁹ »Službeni list FNRJ«, br. 15/53.

¹⁰ »Službeni list FNRJ«, br. 12/62.

¹¹ Kao teška krivična dela protiv naroda i države smatraju se krivična dela iz čl. 100, 104, st. 3, 107, 116, i 117. st. 1. Krivičnog zakonika ako su izvršena u pripravnim, mobilnom ili ratnom stanju, ili ako su imala za posledicu smrt nekog lica, ili su bila praćena teškim nasiljima, ili su dovela do ugrožavanja bezbednosti ekonomske ili vojne moći države.

U odnosu na lica koja se nalaze na izdržavanju kazne za neko od krivičnih dela protiv naroda i države, a pravosnažno su osuđena do kraja 1952, dejstvo amnestije je bez izuzetka prošireno na sva krivična dela protiv naroda i države.

Ostala krivična dela za koja je data amnestija su: povreda ugleda države, njenih organa i predstavnika (čl. 174. KZ); širenje lažnih vesti (čl. 292a KZ); nedozvoljen prelaz državne granice (čl. 303. KZ); neodazivanje pozivu i izbegavanje vojne službe (čl. 339. KZ); samovoljno udaljevanje i bekstvo iz vojske (čl. 342. st. 1, 2. i 3. KZ).

Amnestijom su obuhvaćeni i učinioci onih krivičnih dela koja su bila predviđena propisima koji su važili pre stupanja na snagu Krivičnog zakona a po svojim obeležjima odgovaraju krivičnim delima na koja se odnosi ova amnestija.

Lica koja su izvršila navedena krivična dela do stupanja na snagu Zakona, amnestirana su bez obzira da li je krivični postupak protiv njih pokrenut ili je u toku, kao i bez obzira da li je doneta pravosnažna presuda i da li se ova lica nalaze na izdržavanju kazne.

Mada se Zakon o amnestiji odnosi na velik broj učinilaca teških krivičnih dela, amnestijom se nije mogao dati oproštaj onim licima koja su se naročito isticala zločinačkim postupcima prema jugoslovenskom narodu za vreme rata i posle oslobođenja i koja i danas aktivno rade protiv državnog i društvenog uređenja Jugoslavije. Na osnovu čl. 2. Zakona o amnestiji, *amnestijom nisu obuhvaćena*:

— lica koja su kao naredbodavci i organizatori učinili krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, protiv naroda i države i druga krivična dela obuhvaćena amnestijom. Ovim licima daje se, međutim, oslobođenje od izvršenja kazne ako su pravosnažno osuđena do kraja 1952. za neko od krivičnih dela protiv naroda i države i protiv čovečnosti i međunarodnog prava za koje je dato oslobođenje od izvršenja kazne;

— lica koja kao pokretači i organizatori aktivno rade protiv ustavnog uređenja FNRJ;

— lica koja su u drugom svetskom ratu kao pripadnici nacionalnih manjina učestvovala i sarađivala u neprijateljskim vojnim formacijama, političkim i drugim organizacijama, a njihovo sadašnje prebivalište je u inostranstvu;

— lica koja su za krivična dela obuhvaćena amnestijom osuđena u povratu.¹² Ova lica su izuzeta i od oslobođenja od izdržavanja kazne ako kaznu izdržavaju zbog nekog od krivičnih dela obuhvaćenih amnestijom;

— lica koja su pri izvršenju nekog od krivičnih dela obuhvaćenih amnestijom neposredno izvršila i krivično delo ubistva. I ova kategorija lica izuzeta je od oslobođenja od daljeg izdržavanja kazne ukoliko je već izdržavaju.

SPROVOĐENJE AMNESTIJE. Na osnovu amnestije po Zakonu o amnestiji od marta 1962, koja po obimu prevazilazi sve dosadašnje amnestije date u Jugoslaviji, otpušteno je sa izdržavanja kazne oko 1.000 lica, a oko 150.000 učinilaca krivičnih dela koji se nalaze u inostranstvu oslobođeno je od krivičnog gonjenja. To su, u prvom redu, lica koja su se za vreme okupacije stavila na stranu okupatora i u okviru raznih kvislinških formacija učestvovala u izvršenju krivičnih dela protiv naroda i države ili ratnih zločina. Po oslobođenju zemlje jedan deo tih lica pobeo je u inostranstvo. Drugi, i najveću kategoriju lica obuhvaćenih amnestijom, čini tzv. politička emigracija, tj. lica koja su u inostranstvo dospela kao pripadnici bivše jugoslovenske vojske ili su internirana u logore ili na prisilan rad. Jedan deo ovih lica, izložen uticaju elemenata neprijateljski raspoloženih prema Jugoslaviji i doveden u zabludu o promenama koje je revolucija izazvala u državnom i društvenom uređenju Jugoslavije, stavio se na stranu neprijatelja nove Jugoslavije. Najzad, amnestijom su obuhvaćena i lica koja su pobeo u inostranstvo iz avanturističkih pobuda. Našavši se u teškoj ekonomskoj situaciji, ova lica su najčešće postajala žrtve ratnih zločinaca i neprijatelja Jugoslavije i korišćena su u neprijateljskoj propa-

gandi protiv Jugoslavije. Tokom vremena, međutim, najveći deo ovih lica na koja se odnosi amnestija promenilo je u pozitivnom smislu svoj stav prema Jugoslaviji.

Lica koja su obuhvaćena amnestijom a nalaze se u inostranstvu, pored toga što su oslobođena od krivičnog gonjenja zbog učinjenih krivičnih dela, mogu da reše i niz drugih pitanja u vezi sa njihovim odnosom prema Jugoslaviji. Dobivši amnestiju, ova lica su u mogućnosti da reše svoj državljanski status i da koriste sva prava koja im pripadaju kao državljanima FNRJ (dobijanje stalnog pasoša, posete porodica, spajanje porodica, pravna pomoć i zaštita koju Jugoslavija pruža svojim državljanima u inostranstvu, itd.). Ako su lica obuhvaćena amnestijom dobila državljanstvo neke druge države, ona će moći slobodno da posećuju Jugoslaviju, imaju pravo spajanja sa porodicom, kao i druga prava koja pripadaju jugoslovenskim emigrantima koji su primili državljanstvo neke druge države.

Postupak za davanje amnestije sprovodi se po službenoj dužnosti ili na zahtev zainteresovanog lica.¹³ To znači da su nadležni organi dužni da odmah pokrenu postupak o donošenju rešenja o amnestiji lica na koja se Zakon odnosi. Rešenje donosi javni tužilac — ako se za dela obuhvaćena amnestijom još vodi krivični postupak koji je u fazi izviđaja, odnosno sud pred kojim se vodi postupak — ako je postupak u fazi suđenja, ili drugostepeni sud — ako se predmet, povodom žalbe, nalazi pred tim sudom. Sud koji je doneo presudu donosi rešenje o amnestiji i u slučaju ako je doneta pravosnažna presuda ali još nije dostavljena organu za izvršenje kazne, ili je dostavljena ovom organu ali još nije započeto izvršenje kazne. Ako se lice na koje se odnosi rešenje o amnestiji nalazi u pritvoru ili istražnom zatvoru, odmah se pušta na slobodu, bez obzira što rešenje o amnestiji još nije postalo pravosnažno. Ako se vodi postupak za naplatu novčane kazne, obavezno se obustavlja, ali se već naplaćeni iznosi ne vraćaju.

Za lica koja se nalaze na izdržavanju kazne u kazneno-popravnim ustanovama ili su na uslovnom otpustu rešenje o amnestiji donosi posebna komisija, koju sačinjavaju sudija republičkog vrhovnog suda, kao predsednik komisije, zamenik republičkog javnog tužioca i službenik sekretarijata za unutrašnje poslove. Ove komisije obrazuju republički sekretarijati za pravosudne poslove za kazneno-popravne domove sa njihove teritorije. Nadležni republički (odnosno pokrajinski) sekretarijat za pravosudne poslove formira komisije i za donošenje rešenja o amnestiji za lica koja izdržavaju kaznu u zatvorima. Ove komisije sačinjavaju predsednik ili sudija okružnog suda, okružni javni tužilac ili njegov zamenik i službenik organa unutrašnjih poslova. Kad nadležna komisija donese rešenje o amnestiji, osuđeno lice se odmah pušta na slobodu, bez obzira što rešenje o amnestiji još nije postalo pravosnažno. Protiv rešenja komisije javni tužilac može, u roku od 8 dana, staviti prigovor republičkom vrhovnom sudu (odnosno Vrhovnom sudu AP Vojvodine).

Postupak za donošenje rešenja o amnestiji može se pokrenuti i na zahtev zainteresovanog lica. Ako se protiv takvog lica vodi krivični postupak ili je to lice pravosnažno osuđeno a još nije započeto izvršenje kazne, zahtev se podnosi javnom tužiocu — ako je postupak u fazi izviđaja, odnosno sudu pred kojim se postupak vodi — ako je u fazi suđenja. Protiv rešenja suda javni tužilac i okrivljeni imaju pravo žalbe. Lica koja se nalaze na izdržavanju kazne mogu podneti zahtev za donošenje rešenja o amnestiji nadležnoj komisiji, koja može da ne usvoji zahtev, ali ga ne može odbiti. Ako komisija ne usvoji zahtev, osuđeno lice ga može podneti republičkom vrhovnom sudu (odnosno Vrhovnom sudu AP Vojvodine). Rešenje o amnestiji lica koja se nalaze na izdržavanju kazne u vojnim sudskim zatvorima, donosi posebna komisija koju obrazuje Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane.

Dr Lj. L.

¹² U povratu se, u smislu Krivičnog zakonika, nalazi onaj učinilac krivičnog dela koji je ranije već bio osuđivan.

¹³ Prema Uputstvu za sprovođenje Zakona o amnestiji, koje je doneo Sekretarijat za pravosudne poslove Saveznog izvršnog veća na osnovu čl. 7. Zakona o amnestiji (»Službeni list FNRJ«, br. 12/62)

UPRAVNI POSTUPAK

Upravni postupak je skup pravila po kojima su organi državne uprave i drugi državni organi dužni da postupaju kad u upravnim stvarima, neposredno primenjujući propise, rešavaju o pravima, obavezama ili pravnim interesima građana, pravnih lica ili drugih stranaka. Po tim pravilima dužne su da postupaju i samostalne ustanove i organizacije kad na osnovu ovlašćenja da vrše određenu javnu službu¹ rešavaju takođe o pravima, obavezama ili pravnim interesima pojedinaca, pravnih lica ili drugih stranaka. Stoga upravni postupak predstavlja značajan instrument u sprovođenju ustavnog načela da svi akti državnih organa moraju biti osnovani na zakonu.

Upravne stvari u kojima je obavezna primena upravnog postupka obuhvataju pojedinačne slučajeve iz svih oblasti uprave: narodnog zdravlja, socijalne zaštite, socijalnog osiguranja, prosvete, finansija, poljoprivrede, šumarstva, industrije, rudarstva, građevinarstva, zanatstva, saobraćaja, javne bezbednosti, narodne odbrane, i dr.

Postoje dve vrste upravnog postupka: opšti upravni postupak i posebni upravni postupci. *Opšti upravni postupak* je skup pravila kojima se u celini reguliše postupak u pojedinim upravnim stvarima, po pravilu za sve organe. U nekim oblastima uprave, kao što su carine, porezi, devize, socijalno osiguranje i zaštita ratnih vojnih invalida, zbog njegove specifičnosti, primenjuju se i *posebni upravni postupci*,² propisani posebnim zakonom za odnosnu oblast. Pošto, međutim, posebni zakoni ne regulišu sva pitanja postupka, to se, i u oblastima uprave za koje je propisan posebni postupak, u pitanjima koja nisu uređena tim posebnim zakonima primenjuju pravila opšteg upravnog postupka.

Opšti upravni postupak regulisan je prvi put saveznim Zakonom o opštem upravnom postupku.³ Do tada su, u nedostatku propisanih opštih pravila po kojima bi se postupalo u rešavanju upravnih stvari, primenjivana pravna pravila iz Zakona o opštem upravnom postupku predratne Jugoslavije, ukoliko nisu bila u suprotnosti sa novim pravnim poretkom,⁴ kao i pojedini važeći propisi koji su sadržavali pravila za postupanje u pojedinim upravnim stvarima (npr. odredbe Opšteg zakona o narodnim odborima iz 1952. i republičkih zakona o narodnim odborima, zatim Zakona o eksproprijaciji i drugih zakona i propisa kojima je u to doba bio regulisan rad pojedinih organa, ustanova i društvenih službi). U tom periodu sudovi su svojim odlukama u upravnim sporovima znatno doprineli da se u postupku pred svim organima obezbedi jedinstvena primena najvažnijih načela upravnog postupka. Mnoga načela i pravila prihvaćena u tadašnjoj praksi sudova i drugih organa ozakonjena su u kasnije donetom Zakonu o opštem upravnom postupku.

¹ Prema čl. 3. Zakona o državnoj upravi (»Službeni list FNRJ«, br. 13/56), samo zakonom ili na osnovu zakona mogu se pojedini upravni poslovi (poslovi javne službe) stavljati u nadležnost samostalnih ustanova i organizacija ili iz nadležnosti organa uprave prenositi u samostalni delokrug takvih ustanova i organizacija.

² Posebni upravni postupci propisani su, na primer, u Zakonu o penzijskom osiguranju (»Službeni list FNRJ«, br. 51/57, 44/58, 27/59, 48/59 i 10/61), Zakonu o eksproprijaciji (»Službeni list FNRJ«, br. 12/57), Zakonu o nacionalizaciji (»Službeni list FNRJ«, br. 52/58), Carinskom zakonu (»Službeni list FNRJ«, br. 24/59), Uredbi o porezu na dohodak (»Službeni list FNRJ«, br. 22/61), itd.

³ Zakon o opštem upravnom postupku (»Službeni list FNRJ«, br. 52/56), stupio je na snagu 20. IV 1957. O izvršavanju Zakona o opštem upravnom postupku stara se Sekretarijat Saveznog izvršnog veća za opštu upravu.

⁴ Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1961. iza vreme okupacije (»Službeni list FNRJ«, br. 86/46).

OSNOVNA NAČELA UPRAVNOG POSTUPKA

Načela upravnog postupka su: načelo zakonitosti, načelo materijalne istine, načelo saslušanja stranke, načelo slobodne ocene dokaza, načelo samostalnosti u rešavanju, načelo prava žalbe, načelo pravosnažnosti rešenja, načelo ekonomičnosti postupka, načelo pomaganja neuke stranke i načelo prava stranke i drugih učesnika u upravnom postupku da sa nadležnim organom opšte na maternjem jeziku. Ova načela sadržana su u odredbama namenjenim neposrednoj primeni, a njihov značaj je i u tome što služe za pravilno tumačenje i svih ostalih odredaba u postupku, bilo da se one nalaze u Zakonu o opštem upravnom postupku, bilo da predstavljaju posebni postupak za određene upravne stvari.

NADLEŽNOST ORGANA U UPRAVNOM POSTUPKU

Za donošenje rešenja u jednoj upravnoj stvari nadležan je samo određeni organ, tako da ni viši organ ne može da reši neku upravnu stvar iz nadležnosti nižeg organa, osim ako je za to zakonom izričito ovlašćen (pravo na rešavanje). Nadležni organ ne može svoju nadležnost preneti na drugi organ, niti odbiti da rešava u stvari koja mu je data u nadležnost (dužnost rešavanja). Nadležnost u upravnom postupku ne može se menjati čak ni dogovorom stranaka.

Postoji stvarna i mesna nadležnost. Ovlašćenje organa da rešava upravne stvari iz neke od oblasti uprave predstavlja njegovu stvarnu nadležnost, a teritorijalnim područjem na kojem organ može da vrši poslove svoje stvarne nadležnosti obeležena je njegova mesna nadležnost. Zakonom o opštem upravnom postupku nisu propisane ni stvarna ni mesna nadležnost, već se samo upućuje na propise kojima se te nadležnosti određuju. Stvarna nadležnost pojedinih organa određena je propisima kojima su regulisane pojedine upravne materije, a mesna nadležnost propisima o političko-teritorijalnoj podeli ili propisima o organizaciji i radu pojedinih organa. Tako je, na primer, pitanje stvarne nadležnosti za donošenje rešenja u stambenim stvarima regulisano Zakonom o stambenim odnosima, koji određuje da takva rešenja donosi stambeni organ narodnog odbora opštine. Međutim, tim zakonom se ne rešava i pitanje koji je narodni odbor mesno nadležan da donosi rešenje, jer je to regulisano propisima o političko-teritorijalnoj podeli koji određuju područja na kojima se prostire nadležnost svakog pojedinog narodnog odbora.

Zakon o opštem upravnom postupku postavlja ipak izvesna pravila za određivanje mesne ili stvarne nadležnosti, za slučaj da ona posebnim propisom nije određena ili nije jasno određena. Tako, na primer, za slučaj da je propisana nadležnost narodnog odbora a nije određeno koji je organ narodnog odbora nadležan, Zakon određuje da je nadležan organ uprave narodnog odbora. Ili, kad mesna nadležnost nije bliže propisana, o zahtevu stranke nadležan je da rešava organ uprave na čijem području stranka ima prebivalište, itd.

U upravnoj stvari za čije je rešavanje nadležan državni organ, rešenje u upravnom postupku donosi starešina organa ili službenik istog organa koga starešina za to ovlašti. Službeno lice koje je ovlašćeno da donosi rešenja, ovlašćeno je i da sprovede postupak do rešenja. U kolegijalnim organima (komisijama, komitetima) rešenje donosi službeno lice koje rukovodi administracijom tog organa. Kad je za rešavanje nadležan narodni odbor, veće ili savet narodnog odbora, postupak vodi organ uprave narodnog odbora u čiji delokrug spada odnosni posao.

Zakon o opštem upravnom postupku predviđa i organe i postupak za rešavanje sukoba nadležnosti, koji nastaju kada dva ili više organa prihvataju ili odbijaju nadležnost u istoj stvari.

UČESNICI U UPRAVNOM POSTUPKU

Stranka u upravnom postupku može biti svaki nosilac prava i obaveza o kojima se rešava u postupku. U praksi se kao stranke u upravnom postupku najčešće pojavljuju pojedinci i pravna lica. Međutim, stranka može biti i državni

organ, ustanova, društvena organizacija i njeni samostalni organi ili grupa lica, iako nemaju svojstvo pravnog lica. U takvom slučaju bitno je da se takvoj stranci mogu po propisima priznati prava ili određivati obaveze o kojima se rešava u upravnom postupku.

U upravnom postupku stranke mogu imati punomoćnika, a stranke koje nemaju procesnu sposobnost, kao što su maloletnici i maloumna ili duševno obolela lica, imaju zakonskog zastupnika. Za punomoćnika se može postaviti svakom poslovno sposobno lice, osim lica koje se bavi nadriparstvom.

Pored stranaka, u postupku se pojavljuju javni tužilac, javni pravobranilac i drugi državni organi koji zastupaju društvene interese. Iako se ne mogu smatrati strankom, jer sami nisu nosioci prava i obaveza o kojima se rešava u upravnom postupku, Zakon o opštem upravnom postupku im izričito priznaje prava i dužnosti stranke.

OPŠTENJE ORGANA I STRANAKA, ROKOVI I TROŠKOVI POSTUPKA

Stranka *opšti* sa organom uglavnom putem podnesaka (prijava, molbe, žalbe, prigovori), čiju sadržinu, oblik i ostale uslove Zakon o opštem upravnom postupku detaljno reguliše. Podnesak može biti pismen ili usmeno saopšten na zapisnik. Ako podnesak sadrži neki formalan nedostatak, ili je nerazumljiv ili nepotpun, on ne može samo zbog toga da bude odbačen, već je organ koji je primio takav podnesak dužan da učini sve što je potrebno da se nedostaci uklone.

Organ *opšti* sa strankama i drugim licima putem poziva, naređenja, zaključaka, rešenja i drugih službenih akata. Dostavljanje ovih akata takođe se vrši po odredbama Zakona o opštem upravnom postupku. Zakonom su posebno regulisani slučajevi obaveznog ličnog dostavljanja, posrednog dostavljanja, propuštanja dostavljanja, odbijanja prijema, i sl.

Rokovi u upravnom postupku određeni su propisima (zakonski rokovi), ili ih određuje službeno lice koje vodi postupak. Zakonski rok ne može se produžavati, a rok koji je odredilo službeno lice — može. Radnja vezana za rok može se izvršiti samo u propisanom roku. Pored ovih rokova, koji vezuju stranku, propisima su određeni i rokovi u kojima je nadležni organ dužan da donese rešenje.

U slučaju da je stranka iz opravdanih razloga propustila rok za neku radnju u postupku (npr. dolazak na usmenu raspravu, podnošenje žalbe, i dr.), može se izvršiti *povraćaj u pređašnje stanje*. Ovo pravno sredstvo dozvoljeno je uvek samo po predlogu stranke, a nikada po službenoj dužnosti.

Troškovi postupka. U toku postupka, kod organa koji sprovodi postupak mogu nastati izvesni nužni izdaci, kao što su: putni troškovi službenih lica, izdaci za svedoke, veštace, tumače, uvidaj, i sl. Po pravilu, ti troškovi padaju na teret stranke koja je postupak izazvala. Kad je postupak pokrenut po službenoj dužnosti, stranka snosi ove troškove samo ako je postupak okončan nepovoljno po nju. Međutim, stranka može biti oslobođena plaćanja troškova (sasvim ili delimično), ako ih ne može platiti bez štete po nužno izdržavanje svoje porodice. Troškove samih stranaka (troškovi dolaska na raspravu, danguba, izdaci za takse, i dr.) po pravilu snose same stranke, svaka svoje. Međutim, kad u postupku učestvuju dve ili više stranaka sa suprotnim interesima, stranka koja je izazvala postupak, i ako je on okončan na njenu štetu, dužna je da protivnoj stranci naknadi opravdane troškove.

TOK UPRAVNOG POSTUPKA

POKRETANJE POSTUPKA, ISPITNI POSTUPAK I DOKAZNA SREDSTVA. Upravni postupak se *pokreće* po službenoj dužnosti ili na zahtev stranke. Po službenoj dužnosti postupak se, po pravilu, pokreće kad se rešava o kakvoj obavezi stranke, a po zahtevu stranke kad stranka traži da joj se prizna neko pravo ili da se oslobodi neke obaveze. Postupak uvek pokreće nadležni organ. Ako je postupak pokrenut na zahtev stranke, ona može, do dono-

šenja prvostepenog rešenja, proširiti ili izmeniti svoj zahtev, ali samo ako se to proširenje ili izmena zasnivaju na istom pravnom osnovu i bitno istom činjeničnom stanju. Stranka može odustati od svog zahteva u toku celog postupka.

U postupku se utvrđuju sve činjenice i okolnosti koje su od značaja za donošenje zakonitog i pravilnog rešenja. To utvrđivanje može se vršiti u skraćenom ispitnom postupku ili u posebnom ispitnom postupku.

U *skraćenom ispitnom postupku* o upravnoj stvari se rešava bez sprovođenja posebnog dokaznog postupka i bez saslušavanja stranke. Ovakav skraćeni ispitni postupak primenjuje se u slučajevima kada je stranka koja je pokrenula postupak u svom zahtevu navela činjenice ili podnela dokaze na osnovu kojih se može utvrditi stanje stvari, zatim u slučajevima kada je postupak pokrenut po službenoj dužnosti a sam organ raspolaže službenim podacima na osnovu kojih se može utvrditi stanje stvari, i najzad, kada, u javnom interesu, treba preduzeti hitne mere koje se ne mogu odlagati a činjenice na kojima rešenje treba da bude zasnovano su utvrđene ili bar učinjene verovatnim.

Posebni ispitni postupak sprovodi se ako je predmet postupka takav da se činjenice moraju posebno utvrđivati putem odgovarajućih dokaznih sredstava. Načelo saslušanja stranke, kao jedno od osnovnih načela upravnog postupka, naročito dolazi do izražaja u posebnom ispitnom postupku. Stranci se u tom postupku omogućuje da se izjasni o svim okolnostima i činjenicama, predlozima i ponuđenim dokazima koji su izneti, da učestvuje u izvođenju dokaza i da postavlja pitanja drugim strankama, svedocima i veštacima, da se upozna sa rezultatom izvođenja dokaza i da se o tome izjasni. Organ koji vodi postupak može, ako je to potrebno zbog složenosti činjeničnog stanja, kao i zbog učešća više stranaka sa suprotnim interesima, odrediti da se održi i usmena rasprava.

U toku posebnog ispitnog postupka može se naići na tzv. *prethodno pitanje*, tj. neko pitanje bez čijeg se rešenja ne može rešiti sama stvar a koje čini samostalnu celinu za čije rešenje nije nadležan organ koji vodi postupak, već sud ili drugi organ (na primer, prilikom rešavanja u poreskoj stvari pojavi se pitanje ko je vlasnik imanja). U takvom slučaju organ može ili sam raspraviti to pitanje ili postupak prekinuti dok ga ne reši nadležni organ. Postupak se mora prekinuti ako se prethodno pitanje odnosi na postojanje krivičnog dela, na postojanje braka ili na utvrđivanje očinstva. Ako je organ sam rešio prethodno pitanje, to rešenje ima pravno dejstvo samo u upravnoj stvari u kojoj je to pitanje rešeno. Ako nadležni organ isto pitanje docnije drukčije reši, postupak se može obnoviti.

Za dokazivanje činjenica u ispitnom postupku može se upotrebiti sve što je podesno za utvrđivanje stanja stvari i što odgovara pojedinom slučaju. Zakon samo primera radi navodi da se kao dokazna sredstva mogu koristiti isprave, svedoci, veštaci i uvidaj. Prema okolnostima slučaja, za dokazivanje činjenica mogu se upotrebiti i izjave stranaka. Ocenu dokaza izvodi službeno lice, po svom slobodnom uverenju i na osnovu brižljive ocene svakog dokaza.

Najčešće dokazno sredstvo su isprave. Zakon o opštem upravnom postupku postavlja pravila samo o javnoj ispravi. Da bi isprava imala karakter javne isprave, treba da je izdata od nadležnog državnog organa u granicama njegove nadležnosti ili od samostalne ustanove ili organizacije u okviru poslova javne službe koju vrše, kao i da je izdata u propisanom obliku. Zakon pretpostavlja da je istinito ono što je u javnoj ispravi potvrđeno. Međutim, drugim dokaznim sredstvima može se dokazivati da su činjenice u javnoj ispravi neistinite potvrđene ili da je sama isprava neispravno sastavljena. I privatne isprave mogu se upotrebiti kao dokazno sredstvo, s tim što organ koji vodi postupak ceni, po svom slobodnom uverenju, da li one dokazuju činjenice i okolnosti koje se u njima navode.

Kao vrstu isprave zakon predviđa i uverenja, kojih ima dve vrste: uverenja o činjenicama o kojima organ vodi službenu evidenciju (uverenja o državljanstvu, o poreskom zaduženju, i sl.), i uverenja koja je nadležni organ na osnovu

posebnih propisa dužan da izdaje o činjenicama o kojima ne vodi službenu evidenciju, ali, radi utvrđivanja tih činjenica, mora prethodno voditi postupak (npr. uverenja o zajedničkom domaćinstvu). Uverenja izdata na osnovu službene evidencije i u saglasnosti sa takvom evidencijom, imaju dokaznu snagu javne isprave. Dokaznu snagu uverenja o činjenicama o kojima se ne vodi službena evidencija ceni, po svom slobodnom uverenju, organ kojem je isprava podneta.

REŠAVANJE. Rešenje u upravnom postupku donosi stvarno i mesno nadležni organ, i to na osnovu činjenica utvrđenih u ispitnom postupku i na osnovu zakona ili drugog propisa kojim je regulisana upravna materija u koju spada predmet postupka. Rešenjem se stranci priznaje neko pravo, odbija njen zahtev ili utvrđuje obaveza.

Rešenje se donosi pismeno i mora imati sledeće sastavne delove: naziv organa koji je doneo rešenje, dispozitiv, obrazloženje, uputstvo o žalbi, broj, datum, potpis i pečat organa. Iz dispozitiva, koji mora biti kratak i jasan, stranka saznaje kako je rešena njena stvar, obrazloženje pokazuje zašto je stvar rešena na način izložen u dispozitivu, dok uputstvo o žalbi poučava stranku da li protiv rešenja može i na koji način izjaviti žalbu. Obrazloženje rešenja treba da sadrži kratko izlaganje zahteva stranaka, utvrđeno činjenično stanje i pravne propise na osnovu kojih se rešava. Kad je nadležni organ zakonom ili drugim propisom zasnovanim na zakonu ovlašćen da stvar reši po slobodnoj oceni, dužan je da u obrazloženju navede taj propis i da izloži razloge kojima se pri donošenju rešenja rukovodio.

Rešenje potpisuje službeno lice koje ga i donosi. Rešenje koje je doneo narodni odbor ili njegovo veće — potpisuje sekretar narodnog odbora, a rešenje koje je doneo savet — potpisuje starešina organa uprave u čiji delokrug spada odnosni posao. Ako je rešenje doneo neki drugi kolegijalni organ, potpisuje ga predsedavajući, osim ako po propisima nije drukčije određeno.

Organ koji rešava može, u zavisnosti od konkretnog slučaja, donositi i delimična, dopunska ili privremena rešenja. Kad se u jednoj upravnoj stvari rešava o više tačaka a samo neke od njih su dozrele za rešavanje, donosi se *delimično* rešenje, a kad je propušteno da se reši o nekom pitanju, organ je ovlašćen da naknadno o tom pitanju donese *dopunsko* rešenje. *Privremeno* rešenje se donosi kad je prema okolnostima slučaja neophodno pre okončanja postupka doneti rešenje kojim se privremeno uređuju sporna pitanja ili odnosi. Kad se docnije, po okončanju postupka, donese rešenje o glavnoj stvari, njime se ukida privremeno rešenje.

Rok za izdavanje rešenja. Kad se postupak pokreće na zahtev stranke, a pre donošenja rešenja nije potrebno sprovesti posebni ispitni postupak, organ je dužan doneti rešenje i dostaviti ga stranci najkasnije u roku od mesec dana od dana predaje urednog zahteva. U ostalim slučajevima dužan je doneti rešenje najkasnije u roku od dva meseca. Ako organ ne donese rešenje u propisanom roku, stranka ima pravo žalbe neposredno višem organu kao da je njen zahtev odbijen.

Zaključci. Uzgredna pitanja u upravnom postupku rešavaju se zaključkom (npr. zaključak po zahtevu za povraćaj u pređašnje stanje, i dr.). Protiv zaključka se može izjaviti posebna žalba samo kad je to u zakonu izričito propisano. Ako se takva žalba ne može izjaviti, stranka može pravilnost zaključka pobijati u žalbi protiv rešenja o glavnoj stvari, osim ako je protiv zaključka svaka žalba isključena.

Poravnanje. Postupak pokrenut po zahtevu stranke, uz učešće dve ili više stranaka, može se, pod određenim uslovima, umesto rešenjem okončati poravnanjem, koje, međutim, ne sme ići na štetu javnog interesa ili trećih lica.

ŽALBA. Protiv rešenja donetog u prvom stepenu nezadovoljna stranka ima pravo žalbe. Pravo žalbe u određenim upravnim stvarima može se isključiti samo zakonom. Protiv drugostepenog rešenja žalba nije dopuštena.

Žalba se izjavljuje u roku od 15 dana, osim ako posebnim propisom nije određen kraći ili duži rok. Žalba se predaje,

neposredno ili poštom preporučeno, organu koji je doneo prvostepeno rešenje. Žalba se ne mora naročito obrazložiti. Dovoljno je da žalilac izloži u čemu je nezadovoljan rešenjem. Pošto i žalba spada u vrstu podneska, i za nju važi sve što i za podnesak. Rešenje se ne može izvršiti dok teče rok za žalbu, kao i pošto je žalba izjavljena, osim ako je to zakonom predviđeno, kad se radi o preduzimanju hitnih mera u cilju zaštite javnog interesa, ili ako bi usled odlaganja izvršenja bila naneta kojoj stranci šteta koja se ne bi mogla popraviti.

O žalbi rešava, po pravilu, odgovarajući organ neposredno višeg stepena. Izuzetno, zakonom se može propisati da u pojedinim stvarima po žalbi protiv rešenja koje je doneo organ uprave narodnog odbora rešava drugi organ istog narodnog odbora.

Rad prvostepenog organa po žalbi. Prvostepeni organ dužan je prvo da ispita da li je žalba dopuštena, da li je blagovremena i da li je izjavljena od ovlašćenog lica. Ako ti uslovi nisu ispunjeni, organ će žalbu odbaciti. Protiv ovog rešenja može se podneti žalba drugostepenom organu. Ako nađe da je žalba opravdana i da nije potrebno ponovo sprovesti ispitni postupak, prvostepeni organ može stvar drukčije rešiti i pobijano rešenje zameniti novim. On može takode doneti novo rešenje na osnovu upotpunjenog ispitnog postupka. U oba slučaja, novo rešenje se smatra prvostepenim. Ako prvostepeni organ nije novim rešenjem zamenio pobijano, on je dužan da žalbu sa spisima neodložno pošalje drugostepenom organu.

Rad drugostepenog organa po žalbi. I drugostepeni organ kad primi žalbu dužan je prvo da ustanovi da li je žalba dopuštena, blagovremena i izjavljena od ovlašćenog lica. Ako to nije slučaj, on će žalbu odbaciti. Protiv ovakvog rešenja drugostepenog organa žalba nije dopuštena, već se može voditi upravni spor. Ako žalbu ne odbaci, drugostepeni organ uzima predmet u rešavanje. Drugostepeni organ može žalbu odbiti kao neosnovanu ili je uvažiti. U ovom drugom slučaju prvostepeno rešenje može poništiti, u celini ili delimično, ili ga izmeniti. Žalbu će odbiti ako utvrdi da je postupak pravilno sproveden i da je rešenje pravilno i na zakonu osnovano. On će žalbu odbiti i kada je u postupku bilo nedostataka, ali samo ako su oni takvi da nisu od uticaja na pravilnost rešenja. Ako utvrdi nedostatak u postupku koji su od bitnog značaja za pravilnost rešenja, prvostepeno rešenje će poništiti i predmet vratiti prvostepenom organu na ponovni postupak, a može i sam dopuniti postupak, neposredno ili preko prvostepenog organa, i doneti novo rešenje. Drugostepeni organ će izmeniti prvostepeno rešenje ako utvrdi da je u prvostepenom rešenju iz utvrđenih činjenica izveden pogrešan zaključak, da je pogrešno primenjen materijalni propis na osnovu kojeg se stvar rešava, ili ako nađe da na osnovu slobodne ocene treba doneti drukčije rešenje.

Drugostepeni organ može izmeniti prvostepeno rešenje u korist žalioca i mimo zahteva u žalbi, ali samo u okviru zahteva postavljenog u prvostepenom postupku. Izuzetno, povodom žalbe, drugostepeni organ može izmeniti prvostepeno rešenje i na štetu žalioca, u sledećim slučajevima: ako je rešenje doneo nenadležni organ, ako je u istoj stvari ranije doneto pravosnažno rešenje kojim je ona drukčije rešena, ako je rešenje doneto bez saglasnosti, potvrde, odobrenja ili mišljenja drugog organa kad je to propisano, ako je rešenjem očigledno povređen zakon u korist žalioca a na štetu društvene zajednice, ili ako to zahteva javni interes.

Rok za donošenje rešenja po žalbi je dva meseca, osim ako posebnim propisom nije predviđen kraći ili duži rok. Ako rešenje ne bude doneto u propisanom roku, stranka može da ponovi zahtev za donošenje rešenja. Ako drugostepeni organ ne donese rešenje po žalbi ni u roku od 7 dana posle ponovljenog zahteva, stranka može pokrenuti upravni spor kao da joj je žalba odbijena.

VANREDNA PRAVNA SREDSTVA U UPRAVNOM POSTUPKU. Donošenjem drugostepenog rešenja upravni postupak je okončan i stranka nema više zakonske mogućnosti da u upravnom postupku redovnim pravnim sredstvima

pobija rešenje. Međutim, konačno, tj. pravosnažno rešenje može sadržavati teže povrede zakona, a može nastati potreba da se rešenje izmeni i radi zaštite javnog interesa. Stoga Zakon o opštem upravnom postupku predviđa vanredna pravna sredstva putem kojih se mogu, pod određenim uslovima, izmeniti, poništiti ili oglasiti ništavim rešenja koja su postala konačna, tj. pravosnažna. Vanredna pravna sredstva su sledeća: obnova postupka, menjanje i poništavanje rešenja u vezi sa upravnim sporom,⁵ zahtev za zaštitu zakonitosti, poništavanje i ukidanje po pravu nadzora, vanredno ukidanje, oglašavanje rešenja ništavim i ukidanje i menjanje rešenja po pristanku stranke.

Pravne posledice poništavanja i ukidanja rešenja. Poništavanjem ili oglašavanjem rešenja ništavim poništavaju se i sve pravne posledice koje je takvo rešenje proizvelo. Ukidanjem rešenja ne poništavaju se pravne posledice koje je ranije rešenje već proizvelo, već se samo onemogućava dalje proizvođenje pravnih posledica ukinutog rešenja.

IZVRŠENJE. Izvršenje predstavlja završnu fazu upravnog postupka. Izvršenjem se prinudno ostvaruju prava ili obaveze utvrđene konačnim, izvršnim rešenjem.

Izvršenje rešenja sprovodi se administrativnim ili sudskim putem. Izvršenje rešenja administrativnim putem sprovodi se kad je reč o ostvarenju nenovčanih obaveza, kao i o izvršenju na novčanim primanjima iz radnog odnosa zaposlenih u državnim organima i ustanovama koje su osnovali ti organi. Izvršenje radi ostvarivanja novčanih potraživanja u svim ostalim slučajevima sprovodi se sudskim putem. Administrativno izvršenje, po pravilu, sprovodi organ koji je u stvari rešavao u prvom stepenu, a sudsko izvršenje nadležni sreski sud po propisima koji važe za sudsko izvršenje. Organ koji je nadležan da sprovede administrativno izvršenje donosi zaključak o dozvoli izvršenja, kojim se utvrđuje da je rešenje postalo izvršno. On određuje i način izvršenja, a zatim sprovodi izvršenje. Ako je za sprovedenje izvršenja nadležan drugi organ, organ nadležan za dozvolu izvršenja stavlja na rešenje potvrdu izvršnosti i dostavlja ga na izvršenje nadležnom organu, predlažući mu i način izvršenja. Kad se sprovodi sudsko izvršenje, organ čije se rešenje ima izvršiti stavlja na rešenje potvrdu izvršnosti i dostavlja ga nadležnom sreskom sudu, koji na osnovu toga donosi zaključak o dozvoli izvršenja i sprovodi izvršenje. Izvršenje se sprovodi na način i primenom sredstava koji dovode do cilja i koji su po izvršenika najblaži.

U izvršnom postupku stranka može izjaviti žalbu samo izuzetno, u sledećim slučajevima: ako se izvršenje sprovodi a da nije donet zaključak o dozvoli izvršenja; ako naredena ili primenjena prinudna sredstva nisu na zakonu osnovana ili nisu u skladu sa odredbama Zakona o opštem upravnom postupku o upotrebi najblažeg sredstva za postizanje cilja; ako su razlog za žalbu troškovi izvršenja. Žalba u izvršnom postupku ne odlaže, međutim, započeto izvršenje.

UPRAVNI POSTUPAK U PRAKSI

Zakon o opštem upravnom postupku svakodnevno primenjuju skoro svi organi državne uprave i razne ustanove javnih službi. Sva rešenja kojima ovi organi rešavaju o pravima ili obavezama građana, privrednih organizacija i ustanova donose se u postupku koji je u celini, ili bar u osnovi, regulisan tim zakonom. Samo u 1960 (ne računajući savezne organe uprave i zavode za socijalno osiguranje) u upravnom postupku bilo je doneto skoro 5.000.000 rešenja kojima je odlučeno o pravima i dužnostima građana u oblasti radnih odnosa, stambenih odnosa, poreza, prava iz socijalne zaštite, prava i obaveza preduzeća i samoupravnih tela, kao i u drugim oblastima poslova uprave. Otuda veliki društveno-politički značaj ovog zakona i stalna nastojanja da se obezbedi njegova pravilna primena.

Već prilikom donošenja Zakona o opštem upravnom postupku uočeno je da u njegovoj primeni može doći do teškoća s obzirom na mnogobrojne odredbe o upravnom postupku koje su bile donete u ranijim posebnim zakonima,

uredbama i drugim propisima u pojedinim oblastima uprave. Zbog toga su, na osnovu ovlašćenja iz Zakona o opštem upravnom postupku, donete Odluka Zakonodavnog odbora Saveznog veća Savezne narodne skupštine⁶ i Uredba Saveznog izvršnog veća,⁷ kojima je određeno koje se od ranijih odredaba o upravnom postupku mogu primenjivati i posle stupanja na snagu Zakona o opštem upravnom postupku. Analogne propise o primeni odredaba u upravnom postupku iz ranijih republičkih propisa doneli su i zakonodavni odbori i izvršna veća narodnih republika.

Na osnovu Zakona o opštem upravnom postupku, radi obezbeđenja njegove pravilne primene doneto je i niz drugih propisa: Pravilnik o naknadi troškova svedocima, veštacima i tumačima u upravnom postupku; Uputstvo o obrascima u upravnom postupku; Uputstvo za izdavanje uverenja o imovnom stanju; Instrukcija o organizovanju službe evidencije predmeta upravnog postupka; Instrukcija o primeni čl. 171. i 172. Zakona o opštem upravnom postupku (o uverenjima). Pored toga, Sekretarijat Saveznog izvršnog veća za opštu upravu, povodom raznih spornih pitanja o primeni zakona u konkretnim slučajevima, izdao je oko 100 službenih objašnjenja pojedinih odredaba Zakona o opštem upravnom postupku.

Važnu ulogu u pravilnoj primeni Zakona o opštem upravnom postupku imaju veća za upravne sporove vrhovnih sudova. Pravna shvatanja u presudama ovih sudova predstavljaju značajan faktor za obezbeđenje pravilne prakse organa koji primenjuju Zakon o opštem upravnom postupku.

Zakon je svojim širokim procesnim garantijama obezbedio aktivno učešće stranaka u postupku i njihovo pravo da se izbore za donošenje zakonitog rešenja, pa je time znatno doprineo da se u praksi otklone razne birokratske pojave u upravnom postupku i učvrsti zakonitost u radu organa koji ga primenjuju. Podaci iz sprovedenih anketa, prikupljeni od saveznih i republičkih organa uprave, javnih tužilaštava, javnih pravobranilaštva, narodnih odbora srezova i opština, kao i iskustva sudova iz rada na upravnim sporovima, pokazuju da je Zakon o opštem upravnom postupku veoma pozitivno uticao na rad organa uprave. Pored ostalog, on je znatno onemogućio velika odugovlačenja u rešavanju predmeta, otklonio arbitrarno menjanje ili ukidanje prava koja su strankama bila priznata konačnim rešenjima i doprineo da se rad organa u stvarima upravnog postupka i na svim drugim pitanjima izvršava sa više stručnosti i brige za zakonita prava građana, privrednih i drugih organizacija.

Međutim, u primeni Zakona o opštem upravnom postupku postoje i dalje teškoće i nedostaci. Protiv prvostepenih rešenja donetih u upravnom postupku stranke uložile godišnje prosečno oko 150.000 žalbi, a protiv konačnih rešenja pokreće se u toku godine više od 30.000 upravnih sporova. I kod organa za molbe i žalbe pri raznim predstavničkim telima nalazi se prilično velik broj pritužbi na rešenja doneta u upravnom postupku. Sve to ukazuje na činjenicu da se neka pitanja regulisana Zakonom o opštem upravnom postupku još uvek često u praksi ne rešavaju pravilno i zakonito. Slabosti u sprovođenju Zakona potiču delimično i od nedovoljne stručne spremljenosti službenika, naročito u narodnim odborima opština, koji imaju najširu nadležnost da donose rešenja u upravnom postupku. Zbog toga sekretarijati za opštu upravu i zavodi za javnu upravu stalno rade na podizanju stručne spremljenosti ovih službenika. Organizuju se seminari, diskusije i stručna obrada pitanja iz upravnog postupka, daju se objašnjenja i uputstva, i dr., što je već do sada dalo pozitivne rezultate. Međutim, praksa je ukazala i na potrebu da se, s obzirom na dosadašnja iskustva, neke odredbe samog Zakona kritički ocene. Rad na tome je sada u toku.

A. D.

⁶ Odluka o usklađivanju odredaba o upravnom postupku iz saveznih zakona sa Zakonom o opštem upravnom postupku (»Službeni list FNRJ«, br. 52/57).

⁷ Uredba o usklađivanju odredaba o upravnom postupku iz propisa bivše vlade FNRJ, Saveznog izvršnog veća i saveznih organa uprave sa Zakonom o opštem upravnom postupku (»Službeni list FNRJ«, br. 52/57 i 25/59).

⁵ Vidi: »Upravni spor«, »Jugoslovenski pregled«, 1960, novembar, str. 459–463 (109–113).

STANJE I PROBLEMI UNUTRAŠNJE TRGOVINE

U brzom i dinamičnom privrednom razvitku zemlje trgovina se nalazi na veoma važnom mestu. Povezujući proizvodnju sa potrošnjom, ona ima ključnu ulogu u realizaciji proizvedene robe i u snabdevanju potrošača.

U svom dosadašnjem razvitku trgovina je ostvarila značajan napredak, mada je u jednom dužem periodu njen razvoj bio sporiji u odnosu na vrlo dinamično kretanje proizvodnje.

U periodu administrativnog upravljanja privredom, iako je trgovina i tada funkcionisala kao posebna privredna delatnost, gotovo celokupna njena aktivnost bila je regulisana administrativnim normama (distributivni planovi, određene cene, normirani troškovi prometa, fiksne plate, itd.).

Do bržeg razvoja trgovine došlo je tek posle prelaska na društveno upravljanje i novi privredni sistem, kada su novi uslovi privredivanja počeli vidno da utiču kako na povećanje obima prometa i poboljšanje usluga trgovine, tako i na njeno pojačano staranje o kvalitetu i asortimanu robe. Jedinstveno i slobodnije tržište mnogo više je približilo proizvodnju potrebama potrošnje i stvorilo je bitno nove uslove za poslovanje trgovinskih organizacija.

Trgovina je od distributivnog aparata postepeno postajala samostalna privredna delatnost, koja posluje na principima radničkog samoupravljanja, stara se o svom rentabilitetu, formira prihodi i raspolaže ostvarenim dohotkom pod uslovima koji važe za ostale privredne delatnosti. Posle napuštanja administrativnog sistema, trgovina je u celini osetno poboljšala svoju funkciju u odnosu na raniji period, što se u prvom redu ogleda u pozitivnom delovanju na proizvodnju i u boljem snabdevanju potrošača.¹

Međutim, razvoj trgovine je i pored toga zaostajao za opštim privrednim razvojem, najviše usled njene uske materijalno-tehničke baze, tj. nedovoljnih kapaciteta (dobrim delom zastarela i uska maloprodajna mreža, nedostatak skladišnog prostora, transportnih sredstava i druge opreme potrebne za savremeniju manipulaciju i čuvanje robe).

Zbog nedovoljnog prodajnog prostora i nesavremene mreže prodavnica, trgovinske organizacije na malo nailaze na znatne teškoće u izvršavanju svoje funkcije u prometu, koji iz godine u godinu raste. S druge strane, preopterećenost kapaciteta trgovine na malo omogućava joj izvestan monopolistički položaj prema potrošačima, što se ispoljava u nivou usluživanja i formiranju prodajnih cena.

Uprkos nesumnjivom napretku kojije postignut poslednjih godina, zaostajanje trgovine predstavlja privredni problem koji se mora rešavati ubrzavanjem njenog materijalnog razvoja i poboljšanjem njene organizacione strukture. To nužno zahteva i brzi tempo razvoja proizvodnje, koja u modernoj i razvijenoj trgovini mora imati adekvatan mehanizam za realizaciju i plasman. Brži razvoj trgovine neophodan je i sa stanovišta snabdevanja građana, jer porast potrošnje i modernizacija celokupnog života postavljaju pred trgovinu sve složenije zahteve.

Sadašnji režim prometa i cena, kao i sistem raspodele ukupnog prihoda, omogućavaju trgovini približno prosečnu akumulativnost koju postiže ostala privreda, ali to, s obzirom na njeno dosadašnje zaostajanje, nije dovoljno da bi sama mogla ostvariti potrebna sredstva za svoj ubrzani razvoj i modernizaciju. Ovo tim pre što je akumulativnost trgovine različita po pojedinim branšama, a najslabija je u prometu prehrambenih proizvoda, gde je potreba za investicijama najveća. Zato je, mada u načelu trgovina treba sama da se brine o svom razvoju, u sadašnjoj fazi neophodno da u investicijama u trgovinu učestvuju i društveni investicioni fondovi, u prvom redu fondovi komuna, a u određenoj meri i narodnih republika.

Proizvođačima robe takođe je u interesu da se jače materijalno angažuju na unapređivanju prometa i užem poslovnom povezivanju sa trgovinskim organizacijama, jer od toga znatno zavisi uspešna realizacija njihove proizvodnje. U nekim granama proizvođači su se i dosad znatno angažovali na otvaranju vlastitih stovarišta i prodavnica, što je svakako jedan od načina proširivanja kapaciteta prodajne mreže i poboljšavanja njenog poslovanja. U angažovanju proizvođača na unapređenju prometa, međutim, od naročitog je značaja poslovno udruživanje proizvođačkih i trgovinskih organizacija radi zajedničkog rešavanja problema plasmana i cena.² Nastojanja pojedinih industrijskih grana i preduzeća da kroz ugovore sa trgovinom vode politiku maloprodajnih cena za svoje proizvode (sistem rabata) predstavljaju vrlo pozitivnu formu u sređivanju odnosa između proizvodnje i trgovine. Za ovaj vid povezivanja sa trgovinom proizvođači pokazuju u poslednje vreme sve više inicijative.

Pored objektivnih smetnji i teškoća u poslovanju, u trgovini postoje i subjektivne slabosti, koje umanjuju efikasnost u realizaciji robe i snabdevanju potrošača. Trgovina se nedovoljno angažuje na pronalaženju robe, mobilisanju proizvodnje i razvijanju i unapređivanju potrošnje. Nepotrebna međugrosistička preprodaja robe (verizna trgovina) takođe negativno deluje na tok prometa i na cene. Nivo usluživanja, mada je znatno poboljšan, još uvek nailazi na opravdane kritike potrošača. Takođe je predmet opravdane kritike i tendencija povećavanja cena, koja se u poslednje vreme ispoljava u trgovini. Mnogi nedostaci u poslovanju trgovine javljaju se i kao posledica bilansnih teškoća i neusklađenosti u robno-novčanim odnosima. Sve ove slabosti u funkcionisanju trgovine mogu se otkloniti bržim razvojem proizvodnje, jačanjem robnih fondova i stabilizacijom tržišta, uz istovremeni materijalni razvoj i modernizaciju trgovinske mreže.

EKONOMSKI POLOŽAJ TRGOVINE

Na ekonomski položaj trgovine utiče niz faktora, od kojih su najvažniji: opšti uslovi na tržištu, politika cena sistem raspodele, investiciona i kreditna politika. Pored ovih, za trgovinu spoljnih faktora, njen položaj bitno zavisi i od efikasnosti organizacije i ekonomičnosti i racionalnosti njenog poslovanja.

Sadašnji sistem raspodele dohotka daje trgovini mogućnost da stvara sredstva koja su joj potrebna za pokriće tekućih troškova poslovanja i da odvajaju jedan deo sredstava za svoj dalji razvoj i za opštedruštvene potrebe.

RAZLIKA U CENI U TRGOVINI NA MALO I TRGOVINI NA VELIKO. U robnom prometu učestvuju trgovina na malo i trgovina na veliko. Razliku između nabavne i prodajne cene koju ostvaruju trgovina na malo i trgovina na veliko, kao i njeno kretanje, pokazuje sledeći pregled (tabela 1):

¹ Iscrpniji prikaz posleratnog razvoja unutrašnje trgovine do 1957. vidi u »Jug. pregledu«, 1957, jul, str. 329—334 (91—96).

² Vidi: »Sistem i politika cena«, »Jug. pregled«, 1961, septembar, str. 355—361 (81—87).

TABELA 1 — RAZLIKA U CENI* U TRGOVINI NA MALO I TRGOVINI NA VELIKO 1957—1960.

Godina	Trgovina na malo		Trgovina na veliko**	
	procent	indeks	procent	indeks
1957	10,2	100,0	6,9	100,0
1958	14,4	141,2	6,4	92,7
1959	15,6	152,9	6,9	100,0
1960	15,4	151,0	7,7	111,5

* Računato od ostvarenog ukupnog prihoda.

** Bez otkupa.

Podaci: Završni računi privrednih organizacija, izdanje Narodne banke FNRJ.

Prema podacima iz periodičnih obračuna, u periodu januar—septembar 1961. razlika u ceni je porasla u odnosu na 1960. kod trgovine na malo za 1,1 poen tako da iznosi 16,5%, a kod trgovine na veliko za 0,1 poen tako da iznosi 7,8%.

Ako se lokalni porez na promet (koji se ne može smatrati prihodom trgovinskih organizacija) izuzme, onda su razlike u ceni bile sledeće (tabela 2):

TABELA 2 — RAZLIKA U CENI BEZ LOKALNOG POREZA NA PROMET 1957—1960.

(U procentima)

Godina	Trgovina na malo	Trgovina na veliko
1957	9,0	6,7
1958	13,1	6,2
1959	14,0	6,6
1960	13,6	7,4

Podaci: Završni računi privrednih organizacija, izdanje Narodne banke FNRJ.

Znatnije povećanje razlike u ceni ispoljilo se kod trgovine na malo u 1958. uglavnom usled povećanja obaveza prema društvenoj zajednici. Razlika u ceni kod trgovine na malo u 1959. rasla je umerenije, a u 1960. je čak i neznatno snižena.

Kod trgovine na veliko razlika u ceni kretala se ujednačenje, izuzev u 1960. kada je povećanje iznosilo 0,8 poena prema ukupnom prihodu.

Zbog ispoljenih tendencija povećavanja razlike u ceni i na toj osnovi neopravdanog povećavanja cena, u najnovije vreme se pristupa zavođenju nadzora nad visinom marža. Ovaj nadzor u trgovini na malo sprovode narodni odbori, a u trgovini na veliko nadležni organi uprave u narodnim republikama. Mada bi potrebe finansiranja trgovine i njene izgradnje zahtevale da se njena akumulativnost povećava, sadašnja situacija na tržištu i potrebe stabilizacije ne dozvoljavaju da se to ostvaruje kroz povećanje cene. To još više upućuje trgovinu na ekonomičnije poslovanje i smanjivanje troškova prometa, što isto tako predstavlja rezervu za njenu akumulativnost. To, takođe, upućuje na racionalniju upotrebu sredstava u investiranju, a svakako i na potrebu da zajednica i dalje znatno participira u finansiranju investicija u trgovini.

RASPODELA RAZLIKE U CENI. Za funkcionisanje trgovinskih organizacija, kao i za ostale, bitan je deo koji im iz ostvarene razlike u ceni ostaje posle podmirenja društvenih obaveza i redovnih troškova poslovanja. (Tabela 3.)

Ako se izuzme 1957. u kojoj je trgovina imala drukčije instrumente za raspodelu dohotka, učešće neto ličnih dohotaka zaključno sa 1960 nešto opada, a rastu fondovi, i to znatnije kod trgovine na veliko. (Tabela 4.)

TABELA 3 — STRUKTURA RAZLIKE U CENI PO ELEMENTIMA RASPODELE 1957—1960.

(U procentima od ukupne razlike u ceni)

Elementi raspodele	Trgovina na malo				Trgovina na veliko			
	1957	1958	1959	1960	1957	1958	1959	1960
Materijalni troškovi	35,7	39,9	38,7	38,5	32,2	28,1	26,2	27,0
Doprinosi*	32,6	34,4	34,8	35,6	39,4	49,6	48,8	48,0
Ostaje privrednim organizacijama	31,7	25,7	26,5	25,9	28,4	22,3	25,0	25,0
Od toga:								
neto lični dohoci	24,5	16,8	16,5	16,5	16,3	14,7	15,0	14,5
fondovi	5,2	6,3	6,7	6,4	9,6	5,0	7,7	7,9
amortizacija	2,0	2,6	3,3	3,0	2,5	2,6	2,3	2,6

* Kamata, porez na promet, doprinos i članarine komorama i socijalnom osiguranju, premije osiguranja, doprinos iz ličnih dohodaka.

Podaci: Završni računi privrednih organizacija, izdanje Narodne banke FNRJ.

TABELA 4 — PROSEČNA IZDVAJANJA ZA FONDOVE PO JEDNOJ TRGOVINSKOJ ORGANIZACIJI 1958—1960.

(U hiljadama din.)

Fondovi	Trgovina na malo			Trgovina na veliko		
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Ukupno	1.200	1.680	2.460	3.360	6.960	9.800
Rezervni fond	240	380	680	1.600	2.880	4.340
Ostali fondovi	960	1.300	1.780	1.760	4.080	5.460

Odnos fondova prema ličnim dohocima kod trgovine na malo bio je u 1959 — 26,4% a kod trgovine na veliko 32,0%, a u 1960 — 29,4%, odnosno 36,1%.

Upoređenje prosečnih ličnih dohodaka u trgovini po jednom zaposlenom sa prosekom za celu privredu i sa prosekom industrije, pokazuje da su lični dohoci u unutrašnjoj trgovini u 1959. i 1960. bili nešto viši. (Tabela 5.)

TABELA 5 — PROSEČNI LIČNI DOHOCI U CELOJ PRIVREDI, INDUSTRIJI I TRGOVINI 1959. I 1960.

(U din.)

	1959	1960	Indeks
			1960 1959
Privreda ukupno	14.750	17.440	118
Industrija i rudarstvo	15.630	18.730	120
Unutrašnja trgovina ukupno	15.710	18.950	121
Trgovina na malo	15.330	18.690	122
Trgovina na veliko	16.280	19.350	119

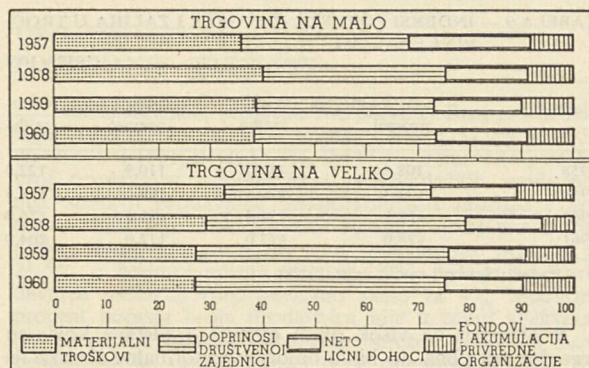
Podaci: Statistički godišnjak FNRJ za 1960. i 1961.

Promene u instrumentima raspodele koje su izvršene u 1961. odnosno njihov efekat u trgovinskim organizacijama, moći će se potpunije sagledati tek na osnovu završnih računa. Međutim, prema podacima za period januar—septembar 1961.³ kod trgovine na malo povećava se izdvajanje za opštedruštvene potrebe, tako da iznosi 46,7% od ostvarene razlike u ceni (u 1960. iznosilo je 35,6%). Na ovo je uticao lokalni porez na promet, čiji se prosečan nivo penje sa 1,84% na 2,33%, kao i doprinos iz dohotka (sa doprinosom na vanredni prihod), koji je od 1,20% porastao na 1,36%. Istovremeno su, međutim, povećana i sredstva koja ostaju privrednim organizacijama za lične dohotke i fondove i to sa 25,9% na 31,6% od prihoda koji trgovina ostvaruje od marže. To pokazuje da se opšti ekonomski položaj trgovine na malo u 1961. znatno poboljšao.

³ Podaci za period januar—septembar 1961. su privremeni.

GRAFIKON 1 — STRUKTURA RAZLIKE U CENI U TRGOVINI NA MALO I TRGOVINI NA VELIKO 1957—1960.

(U procentima)

Sredstva koja ostaju trgovini na veliko takođe su povećana (od 25% na 34,2%) od ukupne razlike u ceni.

Akumulativnost trgovine na veliko je iznad prosečne akumulativnosti u privredi. Međutim, akumulativnost trgovine na malo, koja je svakako važnija za funkcionisanje prometa, nalazi se ispod proseka cele privrede, a znatno i ispod proseka trgovine na veliko i industrije. (Tabela 6.)

TABELA 6 — AKUMULATIVNOST UKUPNE PRIVREDE, INDUSTRIJE I TRGOVINE 1959. I 1960.

(U procentima)

	Odnos fondova prema ličnim dohocima		Odnos fondova prema sredstvima		Odnos ličnih dohodaka prema minimalnim ličnim dohocima	
	1959	1960	1959	1960	1959	1960
Privreda ukupno	33,1	35,6	4,5	4,9	149,6	164,1
Industrija	36,8	38,2	4,8	5,2	154,2	170,8
Trgovina (sa spoljnom trgovinom i ugostiteljstvom i turizmom)	35,8	38,8	4,0	4,7	140,2	156,2
Trgovina na malo	26,4	29,4	4,3	5,2	131,2	148,3
Trgovina na veliko	32,0	36,1	2,7	3,4	156,0	171,4

Podaci: Obračunato prema podacima završnih računa privrednih organizacija.

MATERIJALNO-TEHNIČKA BAZA TRGOVINE. Sadašnja materijalno-tehnička baza trgovine, kao što je rečeno, zaostaje za potrebama. To se ogleda u prvom redu u stanju kapaciteta (prodajnom i smeštajnom prostoru), koji su uski, nedovoljno opremljeni i često nepodesno locirani. Takvo stanje je prouzrokovano u prvom redu činjenicom da je nasleđena veoma zaostala i usitnjena trgovinska mreža i da u proteklom posleratnom periodu nije bilo moguće odvajati veća sredstva za izgradnju i modernizaciju trgovine.

Ulaganja u izgradnju novih kapaciteta u periodu do 1952. bila su sasvim neznatna, jer su vlastita sredstva kojima je trgovina u to vreme raspolagala bila jedva dovoljna za prostu reprodukciju, a zbog prioritarnih potreba u vezi sa industrijalizacijom zemlje nisu se za investicije u trgovini mogla izdvajati veća sredstva ni iz opštih izvora.

U periodu 1953—1956. počela su nešto veća ulaganja u materijalno-tehničku bazu trgovine. Već u 1953. ona su iznosila 10,8 milijardi din. (prema 1,8 milijardi u prethodnoj godini), a do kraja 1956. ukupno je investirano u kapacitete trgovine 55,1 milijarda din.

U periodu 1957—1960. ulaganja u izgradnju trgovine su se dalje povećavala, tako da je ukupno investirano 102,2 milijarde din., odnosno 85,3% više nego u prethodnom četvorogodišnjem periodu. Investicije u trgovinu u tom

periodu rastle su po istoj stopi kao i investicije u celokupnu privredu, a za 5 poena više od stope porasta investicija u industriju. (Tabela 7.)

TABELA 7 — UČEŠĆE INDUSTRIJE I TRGOVINE U UKUPNIM INVESTICIJAMA, DRUŠTVENOM PROIZVODU I NACIONALNOM DOHOTKU 1953—1960.

(U milijardama din.)

	Privreda ukupno	Industrija		Trgovina	
		iznos	%	iznos	%
Period 1953—1956					
Investicije	1.592,1	781,0	49,0	55,1	3,4
Društveni proizvod	5.597,8	2.431,5	43,4	380,5	6,8
Nacionalni dohodak	5.027,2	2.165,1	43,1	371,4	7,4
Period 1957—1960					
Investicije	2.666,8	904,2	34,0	102,2	3,8
Društveni proizvod*	6.425,9	2.735,0	42,5	561,7	8,7
Nacionalni dohodak*	5.932,1	2.493,4	42,0	545,2	9,2

* Bez podataka za 1960.

Podaci: Za investicije — Statistički bilten Narodne banke FNRJ, br. 11/61; za društveni proizvod i nacionalni dohodak — Statistički godišnjak FNRJ, 1961.

Od ukupnih društvenih investicionih fondova u periodu 1957—1960. trgovina je koristila 3% (prema 1,4% u periodu 1953—1956), a od Opšteg investicionog fonda 2,6% (prema 0,9% u prethodnom periodu). Međutim, od 23,2 milijarde din., koliko je u tom periodu trgovina iskoristila iz Opšteg investicionog fonda, samo za izgradnju smeštajnih objekata za žitarice (silosi, mehanizovana skladišta i koševi) utrošeno je 14,2 milijarde din., tj. 61,3%.

Pošto objektivne okolnosti nisu omogućavale da se iz Opšteg investicionog fonda obezbede veća ulaganja u materijalnu bazu trgovine, sredstva ovog fonda su — pored izgradnje silosa — služila prvenstveno za podsticanje izgradnje krupnih objekata u kojima se najviše oskudevalo i za koje se nisu mogla obezbediti sredstva iz drugih izvora (na primer, smeštajnih kapaciteta za voće i povrće i ostale prehrambene proizvode), kao i za nabavku razne savremene opreme, transportnih sredstava, i sl. Za izgradnju smeštajnih kapaciteta za voće i povrće i ostale prehrambene proizvode utrošeno je u periodu 1957—1960. iz Opšteg investicionog fonda 3.673 miliona din., za nabavku opreme iz uvoza 1.175 miliona din., i za nabavku domaće opreme serijske proizvodnje 2.055 miliona din.⁴ S obzirom da su pri korišćenju sredstava Opšteg investicionog fonda investitori bili obavezni da učestvuju i svojim sredstvima (za smeštajne kapacitete za voće i povrće učešće je iznosilo 1:1, a za opremu 1:0,5), sredstva Opšteg investicionog fonda služila su i za vođenje određene politike usmeravanja sredstava lokalnih društvenih investicionih fondova i sredstava privrednih organizacija.

Republički i lokalni investicioni fondovi učestvovali su u investicijama u trgovinu sa nešto manjim iznosom od Opšteg investicionog fonda (u periodu 1957—1960 — 19,2 milijarde din.).

Za razvoj svoje materijalno-tehničke baze trgovina najviše koristi sopstvena sredstva. U ukupnim ulaganjima od 1953. do 1960. trgovina je učestvovala svojim sredstvima sa 66,1% (amortizacija 18,1%, fondovi 48%), odnosno u periodu 1953—1956. sa 80,4%, a u periodu 1957—1960. sa 58,4%.

Ukupna ulaganja iz sopstvenih izvora u periodu 1953—1960. iznosila su 104 milijarde din., što po jednoj trgovinskoj organizaciji iznosi oko 9,5 miliona din., odnosno nešto iznad milion din. prosečno godišnje. To znači da su sopstveni izvori za finansiranje investicija u trgovini rasparčani na veliki broj organizacija, usled čega ulaganja koja vrše trgovinske privredne organizacije svaka za sebe nisu dovoljno efikasna i ekonomična.

⁴ Podaci: Statistički pregled Jugoslovenske investicione banke.

Perspektiva razvoja materijalno-tehničke baze trgovine. Prema Društvenom planu privrednog razvoja Jugoslavije za period 1961—1965, trgovina treba u 1965. da ostvari za 60% veći fizički obim prometa u odnosu na 1960. Da bi se to omogućilo, potrebno je povećati prodajne i smeštajne kapacitete, uz odgovarajuće tehničko opremanje.

Društvenim planom za period 1961—1965. predviđene su ukupne investicije u trgovinu u visini od 200 milijardi din. (cene 1959). Predviđeno je da najveći deo tih sredstava obezbede same trgovinske organizacije iz svojih izvora, uz relativno znatnije učešće lokalnih društvenih investicionih fondova. Međutim, sadašnja struktura trgovinske mreže, koju karakteriše veliki broj sitnih organizacija i rasparčanost sredstava, objektivno otežava modernizaciju i materijalnu izgradnju trgovine. Baza za ovakvu izgradnju i modernizaciju mogu biti samo krupne i ekonomski jake maloprodajne organizacije, koje bi bile sposobne da izvrše koncentraciju potrebnih sredstava, da u prometu budu partneri krupnih proizvođačkih organizacija i da racionalnije i ekonomičnije posluju. Materijalna osnova za formiranje takvih organizacija mogla bi se stvoriti objedinjavanjem sredstava iz više izvora: trgovinskih organizacija, komuna, narodnih republika, slobodnih bankarskih sredstava i sredstava proizvođača koji su zainteresovani da putem ovakvih krupnih maloprodajnih trgovinskih organizacija obezbede najbrži i najpovoljniji plasman svojih proizvoda. Ovakve krupne maloprodajne organizacije doprineće bržem i skladnijem razvoju materijalno-tehničke baze trgovine, sa relativno manjim sredstvima, jer će se putem takvih organizacija postići racionalnije ulaganje.⁵

KREDITIRANJE OBRTHNIH SREDSTAVA U TRGOVINI. Obrtna sredstva su u trgovini od osnovnog značaja za ostvarivanje njene uloge u prometu robe. To pokazuje odnos obrtnih sredstava prema ukupnim sredstvima trgovine. Krajem 1960. obrtna sredstva u unutrašnjoj trgovini činila su 81,5% od ukupnih sredstava kojima je ona raspolagala. U ukupnim obrtnim sredstvima svih privrednih oblasti, koja su krajem septembra 1961. iznosila 1.783 milijarde din., trgovini je (uključujući i spolnu trgovinu) pripadalo 638,7 milijardi, odnosno 35,8%.⁶

Visina ukupnih obrtnih sredstava po pojedinim godinama nije se kretala istim tempom u trgovini na malo i trgovini na veliko. (Tabela 8.)

TABELA 8 — STRUKTURA UKUPNIH OBRTHNIH SREDSTAVA TRGOVINE 1957—1960.

(U milijardama din.)

Godina	Trgovina na malo					Trgovina na veliko (sa otkupom)				
	bankarska sredstva	zajmovi	sopstveni fondovi	ukupno	indeks	bankarska sredstva	zajmovi	sopstveni fondovi	ukupno	indeks
1957	134,5	0,4	2,3	137,2	100	171,7	0,5	1,8	174,0	100
1958	140,9	1,1	7,7	149,7	109,2	198,1	0,9	5,1	204,1	117,3
1959	166,7	2,0	10,3	179,0	131,0	243,2	1,4	6,4	251,0	144,2
1960	177,9	2,4	11,0	190,3	146,0	251,0	1,3	7,4	259,7	149,4

Podaci: Narodna banka FNRJ.

Obrtna sredstva u celini rasla su bržim tempom u trgovini na veliko nego u trgovini na malo, naročito u 1958. i 1959. Usporeniji porast u 1960. odraz je restriktivnih mera koje su primenjivane u kreditiranju iz bankarskih izvora. Zbog

⁵ Po proračunu Saveza trgovinskih komora Jugoslavije sa 38 milijardi din. moglo bi se izgraditi 100.000 m² prostora za prodavnice po sistemu samoposluživanja i oko 100.000 m² prostora za robne kuće, sa oko 100.000 m² pratećeg skladišnog prostora. To bi predstavljalo 200—300 prodavnica po sistemu samoposluživanja normalne veličine i 30—40 robnih kuća sa prosečno oko 3.000 m² površine. Preko ovih objekata ostvarilo bi se oko 40% prometa u mestima u kojima bi ti objekti bili locirani.

⁶ Podaci: Završni računi privrednih organizacija za 1960. izdanje Narodne banke FNRJ, i Statistički bilten Narodne banke FNRJ, br. 11/61.

toga su zalihe relativno brže rasle od porasta prometa i obrtnih sredstava, ali je to dovelo do povećanog međusobnog kreditiranja. (Tabela 9.)

TABELA 9 — INDEKSI PORASTA PROMETA I ZALIHA U TRGOVINI 1958—1961.

(1957 = 100)

Godina	Trgovina na malo		Trgovina na veliko	
	promet	zalihe	promet	zalihe
1958	108,6	111,7	110,9	122,5
1959	127,3	129,1	129,6	137,3
1960	151,1	156,0	161,6	176,0
1961	178,0	177,0	172,0	204,0

Podaci: Savezni zavod za statistiku.

S obzirom na visok obim obrtnih sredstava koja su trgovini potrebna da bi se omogućila normalna realizacija proizvedene robe, kao i na njene veoma ograničene mogućnosti da sama izdvaja sredstva za svoj poslovni fond, trgovina je upućena da najveći deo potrebnih obrtnih sredstava pokriva iz drugih izvora, prvenstveno iz bankarskih kredita. Fond sopstvenih obrtnih sredstava je u periodu 1957—1960. samo simbolično učestvovao u ukupnim sredstvima (u trgovini na malo 5,8%, u trgovini na veliko 2,8%), a učešće sredstava društvenih investicionih fondova bilo je još manje (u trgovini na malo 1,3%, u trgovini na veliko 0,5%). Osnovni i najvažniji izvor finansiranja obrtnih sredstava u trgovini bili su *bankarski krediti*, koji su u 1960. u trgovini na malo činili oko 93%, a u trgovini na veliko 96,7% njihovih ukupnih obrtnih sredstava.

Obrtna sredstva u trgovini na malo porasla su u 1960. samo za 6,4%, a fizički obim prometa za 14%. U istoj godini trgovina na malo ostvarila je promet od 1.135 milijardi din., a prosečna obrtna sredstva kojima je raspolagala iznosila su oko 180 milijardi din.⁷ Na taj način postignut je koeficijent obrtaja sredstava od 6,3. Ovako visok koeficijent obrtaja ne utiče povoljno na kompletiranje zaliha i na asortiman robe. Uz takav koeficijent obrtaja sredstava trgovina na malo raspolagala je prosečnim zalihama robe za 58 dana.

Trgovina na veliko ostvarila je u 1960. promet od 1.348 milijardi din, a krajem iste godine njena ukupna obrtna sredstva iznosila su 259,7 milijardi din., tako da je koeficijent obrtaja njenih sredstava iznosio 5,2.

Stanje ukupnih obrtnih sredstava krajem prvog polugodišta 1961. pokazuje da su u trgovini na malo obrtna sredstva povećana za 1 milijardu din. prema stanju na kraju 1960, a u trgovini na veliko za 2,7 milijardi. Smanjenje bankarskih kredita za obrtna sredstva u trgovini u 1961. prouzrokovano restriktivnim merama u kreditnoj politici, izazvalo je izvesne teškoće u poslovanju trgovinskih organizacija. Ovo je naročito uticalo na porast robnih kredita, jer su proizvođači proizvedenu robu davali trgovini ne zahtevajući naplatu u najkraćem roku, kako bi time smanjili zalihe svoje robe i omogućili njenu bržu realizaciju. Ovo je činila i trgovina, tako da su kod trgovine na veliko na dan 30. septembra 1961. dugovanja dobavljačima iznosila 202,6 milijardi din. (prema 154,6 milijardi din. u isto vreme 1960), a potraživanja od kupaca 248,4 milijarde din. (prema 169,3 u isto vreme prethodne godine). Kod trgovine na malo dugovanja dobavljačima iznosila su 79,2 milijarde din. (prema 58,6 u isto vreme prethodne godine), a potraživanja od kupaca 39,8 milijardi din. (prema 40,1 u isto vreme prethodne godine).

Kreditnom politikom treba obezbediti da trgovina bude jače stimulirana da popunjava i povećava svoje zalihe. To će omogućiti brže povlačenje robe iz industrije, što je za proizvodnju od velike važnosti, kao i održavanje potpunog asortimana u prodaji, što je bitno za njenu funkciju u snabde-

⁷ Krajem 1960. obrtna sredstva trgovine na malo iznosila su 190,3 milijarde din., ali su u toku godine bila znatno manja, tako da je prosej iznosio 180 milijardi.

vanju potrošača. Za sprovođenje ovakve politike od značaja je i visina kamatne stope, koja bi u trgovini na malo trebalo da bude ograničena i stimulativna.

ORGANIZACIJA I POSLOVANJE TRGOVINE

TRGOVINSKA MREŽA NA MALO. Broj prodavnica trgovinske mreže na malo povećao se od 37.651 u 1957. na 42.915 u 1961, ili za 13,5%. Pri tome je naročito povećan broj prodavnica trgovinskih i proizvođačkih preduzeća, dok se broj prodavnica zemljoradničkih zadruga i broj samostalnih trgovinskih radnji smanjio. Broj prodavnica prehrambene robe povećao se u spomenutom periodu za 21,5%, a neprehrambene robe za 29%, dok je broj prodavnica mešovite robe porastao samo za 4%. Međutim, procent porasta prodavnica nije u celini adekvatan povećanju kapaciteta trgovinske mreže, pošto su nove prodavnice po pravilu veće i bolje opremljene.

Na jednu prodavnicu dolazilo je u 1957. prosečno 480 stanovnika, u 1958 — 466, u 1959 — 450, u 1960 — 452, a u 1961 — 432 stanovnika.

Razvoj mreže prodavnica bio je sporiji u odnosu na ona privredna kretanja koja su u neposrednoj vezi sa funkcijom trgovine i kapacitetima trgovinske mreže na malo. (Tabela 10.)

TABELA 10 — INDEKSI PORASTA MALOPRODAJNIH KAPACITETA, FIZIČKOG OBIMA PROIZVODNJE, UVOZA I PROMETA NA MALO 1958—1961.

	1958	1959	1960	1961
Broj prodavnica	103	109	110	113,5
Industrijska proizvodnja potrošne robe	109,5	125,0	148,0	159,0
Uvoz robe široke potrošnje	108	110	130	...
Promet robe na malo (fizički obim)	107	122	139	153

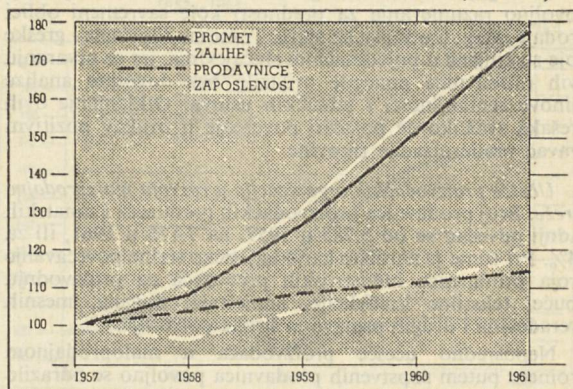
Podaci: Savezni zavod za statistiku.

Disproporcija u ovim kretanjima ima za posledicu izvesnu preopterećenost prodavnica i zaposlenog osoblja, na štetu kvaliteta usluživanja.

Trgovinska mreža na malo sastoji se od relativno malih i ekonomski slabijih organizacija, ali su poslednjih godina ispoljene tendencije stvaranja jačih preduzeća. Prosečan broj prodavnica na jedno preduzeće povećao se od 6,7 u 1957. na 10,6 u 1961, dok se broj maloprodajnih preduzeća smanjio od 2.125 u 1957. na 1.444 u 1961, ili za 32%, a broj samostalnih trgovinskih radnji od 1.604 na 385, ili za 76%. Stvaranje jačih i krupnijih preduzeća predstavlja pozitivan proces ukoliko je rezultat širenja maloprodajne mreže putem otvaranja novih prodavnica, izgradnje kapaciteta i jačanja materijalno-tehničke baze preduzeća. Krupne trgovinske organizacije imaju uslova da izgrade uspešniji sistem poslovanja u pogledu unutrašnje organizacije, nabavke robe, povezivanja sa proizvođačima bez posredovanja grosističke mreže, itd. One takođe ostvaruju veća materijalna sredstva za proširenu reprodukciju i za podizanje kadrova, a u njima uspešnije funkcioniše i radničko samoupravljanje.

U razvijanju maloprodajne mreže, uporedo sa stvaranjem krupnijih i ekonomski jačih organizacija, dolazi do izražaja i orijentacija grosističkih trgovinskih preduzeća na stvaranje sopstvene maloprodajne mreže. U 1958. trgovinska preduzeća na veliko i trgovinska preduzeća na malo i veliko raspolagala su sa 4.535, u 1959. sa 7.959, u 1960. sa 8.693, a u 1961. sa 10.427 prodavnica. Neka trgovinska preduzeća na veliko u najnovije vreme prišla su otvaranju prodavnica

GRAFIKON 2—PROMET, ZALIHE, BROJ PRODAVNICA I ZAPOSLENOST U TRGOVINI NA MALO 1957—1961. (1957=100)

i u mestima van svoga sedišta, pa i na teritoriji drugih narodnih republika. Ova orijentacija je pozitivna, jer grosistička preduzeća na taj način svoj ekonomski i kadrovski potencijal angažuju na rešavanju najaktuelnijeg problema trgovine — širenju i modernizaciji detaljističke mreže.

Po teritorijalnom obimu poslovanja, maloprodajna mreža ima pretežno lokalni karakter i značaj. Njen domen poslovanja najčešće ne prelazi okvire grada, odnosno opštine. Retki su slučajevi da maloprodajna preduzeća posluju na području sreza. Kada bi pojedina razvijena trgovinska preduzeća otvarala svoje prodavnice i na područjima drugih komuna, to bi pozitivno delovalo na sprečavanje monopolizma trgovinskih preduzeća na malo u nekim mestima. Konkurencija prodavnica ovakvih jačih, tzv. mnogofilijalnih preduzeća, čije je poslovanje po pravilu na višem nivou, uticala bi na unapređenje i jačanje lokalnih preduzeća. Mnogofilijalna trgovinska preduzeća imaju uslova da u svojim prodavnicama drže širi asortiman robe, da potrošačima pružaju povoljnije uslove u pogledu kvaliteta i cena, da blagovremeno obezbeđuju i uvode u prodaju nove artikle, itd. Ova preduzeća bi takođe mogla da postaru nosioci modernizacije trgovine u mestima gde bi otvorila svoje prodavnice, pošto s obzirom na kadrove, sredstva i poslovnost za to imaju više mogućnosti nego mala lokalna preduzeća.

Trgovinska mreža na selu. Do 1957. snabdevanje sela robom široke potrošnje vršeno je uglavnom preko prodavnica zemljoradničkih zadruga. Od tada zadruge su, zbog jače orijentacije na unapređenje proizvodnje i na otkup poljoprivrednih proizvoda, počele da napuštaju trgovinu industrijskom robom, što je prouzrokovalo naglo smanjenje broja zadrugnih prodavnica (od 11.169 u 1957. na 5.416 krajem 1961). Tome je doprinelo i fuzionisanje većeg broja zadruga. Jedan deo ovih prodavnica preuzela je redovna trgovinska mreža, a osnovana su i nova trgovinska preduzeća sa zadatkom da snabdevaju selo. Međutim, u celini, trgovinska mreža na selu još nije dovoljno razvijena i to predstavlja jedan od aktuelnih problema organizacije trgovine.

Razvijanje savremenih oblika maloprodaje. Poslednjih godina trgovina na malo postepeno je počela da organizuje svoje poslovanje na bazi savremenih oblika prodaje — samoposluživanja i samoizbora. Od 1956, kada se pojavila prva prodavnica sa samoposluživanjem, do kraja decembra 1961. otvorena je 281 takva prodavnica. U 1961. poslovalo je takođe i 89 prodavnica po sistemu samoizbora.

Iako se u poslednje vreme broj prodavnica sa samoposluživanjem i samoizborom stalno povećava, sadašnje stanje nije zadovoljavajuće s obzirom na realne potrebe. Uvođenjem ovih savremenih oblika trgovine mogao bi se znatno brže povećati kapacitet mreže, jer se na istom prodajnom prostoru postiže znatno povećanje prometa. Ovakvi savremeni oblici maloprodaje omogućavaju povećanje produktivnosti rada, a ujedno i znatno štede vreme potrošača pri kupovini robe.

Nedostatak finansijskih sredstava je glavna smetnja bržem uvođenju ovih savremenih oblika trgovinske mreže. Pored toga, kod nekih trgovinskih kolektiva ne postoji dovoljno razumevanja za prednosti koje savremeni oblici prodaje imaju u odnosu na stare. Tome su doprinele i greške koje su činjene u pojedinačnim slučajevima, jer se otvaranju ovih prodavnica ponegde prilazilo bez dovoljno analize njihove rentabilnosti i tehničkih uslova. Otklanjanje ovih grešaka svakako će pojačati poverenje u ovakav pozitivni pravac modernizacije trgovine.

Učešće proizvođačkih organizacija u razvoju maloprodajne mreže. Broj prodavnica proizvođačkih preduzeća i zanatskih radnji povećao se od 5.785 u 1957. na 7.175 u 1961. ili za 24%. Pri tome je naročito karakteristično stalno povećavanje broja prodavnica industrijskih preduzeća za proizvodnju obuće, tekstilne konfekcije, nameštaja, duvana, mesnih preradevina i drugih proizvoda široke potrošnje.

Neposredno učešće proizvođača u maloprodajnom prometu putem sopstvenih prodavnica povoljno se odrazilo na snabdevanje potrošača i unapređenje robnog prometa. Time se skraćuje put robe od proizvodnje do potrošnje i smanjuju troškovi prometa, a pozitivno se utiče i na stabilizaciju cena (jer se roba u svim prodavnicama jednog proizvođačkog preduzeća prodaje po istim cenama). Direktno učešće proizvođača u prometu naročito je značajno za snabdevanje mesta u kojima trgovinska mreža na malo nije dovoljno razvijena.

Ranije maloprodajna mreža proizvođačkih organizacija nije bila potpuno snabdevena, jer je raspolagala ograničenim asortimanima robe. Prodavnice proizvođača, prema propisima, imale su pravo da prodaju samo robu sopstvene proizvodnje, uz najužu dopunu asortimana. Izmenom tih propisa, izvršenom u 1961. prodavnicama proizvođačkih preduzeća je omogućeno da prodaju i robu proizvedenu od drugih preduzeća.

U poslednje vreme kod proizvođača se zapažaju tendencije udruživanja sredstava radi pomaganja trgovine u izgradnji savremenih maloprodajnih kapaciteta (na primer, robne kuće »Crvena zvezda« u Beogradu i »Modna kuća« u Ljubljani). Zajedničkom izgradnjom trgovinskih kapaciteta i koncentracijom prodaje robe raznih proizvođača u tim kapacitetima, postiže se koncentracija poruđe i širi izbor proizvoda, a istovremeno vrši pozitivan uticaj jednih proizvođača na druge. Modernizacija trgovine putem ovakvih zajedničkih robnih kuća nesumnjivo je od interesa kako za potrošače, tako i za proizvođače.

Zaposlenost i kadrovi. Uoporedo sa stalnim porastom broja zaposlenih u trgovini na malo, poslednjih nekoliko godina se osetnije poboljšava i njihova kvalifikaciona struktura. Brojnost i stručni sastav ovih kadrova, međutim, ne zadovoljavaju zahteve rastućeg robnog prometa. U periodu 1957—1961. fizički obim prometa porastao je u trgovini na malo za 53%, a broj zaposlenih za 18%. Broj stanovnika na 1 zaposlenog u trgovini na malo iznosi u proseku 135. Ovo pokazuje da su u trgovini, pored prodajnog prostora, opterećeni i kadrovi, a to se negativno odražava na kvalitet usluživanja.

Mida je u poslednje vreme povećan priliv kvalifikovanih radnika, stručnost kadrova u robnom prometu nije zadovoljavajuća. Proširivanje asortimana robe, porast učešća dobara trajnije potrošnje, tehničkih uređaja, aparata za domaćinstvo i drugih složenijih artikala u prometu, kao i opremanje trgovine savremenim uređajima, zahtevaju veću stručnost prodavaca i njihovo stalno usavršavanje u poznavanju robe. To se takođe odnosi na kadrove koji rade u prometu poljoprivrednih proizvoda, počev od otkupa pa do njihove krajnje realizacije.

Trgovini u prvom redu nedostaju visokokvalifikovani kadrovi, osposobljeni za uspešno rukovođenje poslovnim jedinicama, i stručno obrazovani komercijalisti i ekonomisti. Krajem 1959. u trgovini na malo bilo je 12.646 visokokvalifikovanih radnika-trgovinskih poslovođa, dok broj radnih mesta koja zahtevaju takav stepen stručnog obrazovanja premašuje 40.000. Jedan visokokvalifikovani radnik dolazi

u proseku na oko tri prodavnice. Učešće kadrova sa visokim školskim obrazovanjem (fakultetskim i dr.) u ukupnom broju zaposlenih u trgovini iznosi svega 2,3%.⁸

B-oj učenika u trgovini iznosio je krajem 1961. godine 19.851, odnosno za 50% više nego u 1957. Postoji, međutim, neravnomernost broja učenika po pojedinim trgovinskim strukama, a u nekim strukama zapaža se smanjivanje (koža, ogrev, povrće i voće).⁹

TRGOVINSKA MREŽA NA VELIKO. Razvoj trgovinske mreže u dosadašnjem periodu karakteriše naglašena uloga trgovinskih preduzeća na veliko u odnosima koji se uspostavljaju između proizvodnje i potrošnje. (Tabela 11.)

TABELA 11 — BROJ GROSISTIČKIH TRGOVINSKIH ORGANIZACIJA 1957—1961.

	1957	1958	1959	1960	1961
Ukupno	1.392	1.471	1.367	1.482	1.487
Indeks	100	105,5	98	106,5	107
Trgovinska preduzeća na veliko	938	844	832	852	953
Indeks	100	90	89	91	102
Spoljnotrgovinska preduzeća (izvoz—uvoz)	—	—	—	83	100
Trgovinska preduzeća na malo i veliko	305	303	239	204	236
Stovarišta proizvođačkih preduzeća	149	154	114	197	163
Poslovni savezi zemljoradničkih zadruga	—	170	182	146	35

Podaci: Savezni zavod za statistiku.

Među trgovinskim organizacijama koje se bave grosističkim posredovanjem od posebnog su značaja trgovinska preduzeća na veliko, naročito po njihovom učešću u ukupnom prometu grosističke mreže. (Tabela 12.)

TABELA 12 — STRUKTURA PROMETA GROSISTIČKE MREŽE 1957—1961.

	1957	1958	1959	1960	1961
	(U milionima din., po tekućim cenama)				
Ukupno	834.018	925.082	1.081.055	1.348.211	1.439.687
Indeks	100	111	130	162	172
Trgovinska preduzeća na veliko	711.282	767.491	921.290	979.354	1.094.677
Indeks	100	108	130	138	154
Spoljnotrgovinska preduzeća (izvoz—uvoz)	—	—	—	219.987	228.038
Trgovinska preduzeća na malo i veliko	108.349	89.102	60.021	47.073	56.325
Stovarišta proizvođačkih preduzeća	13.387	19.051	24.825	35.424	42.323
Poslovni savezi zemljoradničkih zadruga	—	50.158	74.910	66.373	19.324

Podaci: Savezni zavod za statistiku.

Ukupan promet grosističke mreže je veći nego ukupan promet na malo, što proizlazi uglavnom iz činjenice da grosistička mreža posreduje ne samo između proizvodnje i detaljističke mreže, nego i između samih proizvođačkih

⁸ Kvalifikaciona struktura komercijalnih kadrova, koji su nosioci privredivanja u trgovinskim organizacijama, vidi se iz primera AP Vojvodine, čija mreža spada među razvijenije u zemlji. Od ukupno 1.551 komercijalista u trgovinskoj mreži AP Vojvodine u 1958. bilo je: 29,6% bez ikakvog stručnog obrazovanja, 9,6% sa naukovanjem (bez stručnog obrazovanja), 0,5% sa kratkim trgovinskim kursovima, 48,1% sa svršenom školom učenika u trgovini, 9,7% sa srednjom školom, 0,6% sa višom stručnom spremom i 1,9% sa fakultetom.

⁹ Iscrpajni prikaz razvoja i stanja trgovinske mreže na malo vidi u »Jug. pregledu«, 1961, oktobar, str. 421—424 (125—128).

preduzeća (reprodukcioni materijali, oprema, itd.). Ostaje ipak činjenica da je grosistički promet predimenzioniran i da bi njegovo svodenje na znatno manju meru bilo u interesu racionalnijeg i ekonomičnijeg prometa.

Roba nabavljena od trgovine na veliko čini oko 73% od ukupnog prometa koji su prodavnice na malo ostvarile u periodu 1957—1961, izuzimajući onaj deo koji su ostvarile proizvođačke organizacije putem sopstvene maloprodajne mreže.

Naročito je izrazito učešće trgovine na veliko u snabdevanju trgovine na malo tekstilom, prehrambenim proizvodima, metalnim proizvodima, građevinskim materijalom, itd. Od 776 milijardi din., koje je trgovina na veliko ostvarila u 1961. prodajom robe industriji i drugim krupnim potrošačima, na metalne proizvode otpada 23%, elektrotehnički materijal 11%, prehrambene proizvode 12%, na građevinski materijal 8%, itd.

Međusobni promet trgovinskih preduzeća na veliko (međugrosističko posredovanje) takođe je obiman i porastao je od 78.477 miliona din. u 1957. na 192.956 miliona din. u 1961 (indeks 248). Međugrosistički promet čine najvećim delom mlinske preradevine, stoka, metalna roba, naftini derivati, kancelarijski materijal, itd.

Ovakav predimenzioniran razvoj grosističkog prometa i trgovinske mreže na veliko, bio je stimuliran pre svega usitnjenošću trgovinske mreže na malo, koja često nije imala drugih mogućnosti za nabavku robe osim preko najbližih grosista. To je izazivalo potrebu za osnivanjem velikog broja trgovinskih preduzeća na veliko, među kojima i onih koja su poslovala na relativno uskoj teritoriji i ostvarivala srazmerno mali promet. Stanje konjunktura na tržištu, koje se u celom posleratnom periodu karakteriše visokom potražnjom, takođe je uticalo na brži razvoj grosističkog prometa. Usled visoke potražnje, proizvođači obično nisu imali teškoća u realizaciji, što ih je orijentisalo na način prodaje koji je za njih najkomotniji, a to je prodaja grosističkim preduzećima.

Uz to, i komune su bile stimulirane da osnivaju grosistička preduzeća, jer su ona u mogućnosti da relativno lako ostvaruju akumulaciju.

Postoji potreba da se smanji grosističko posredovanje u prometu, a naročito da se eliminiše onaj njegov oblik koji je u suštini špekulativnog karaktera (verižna trgovina), kao i da se obezbedi što neposredniji i kraći put robe od proizvođača do potrošača, kako bi cene bile u manjoj meri terećene troškovima i zaradama trgovine. Nema sumnje da će se okupljanjem i organizacionim jačanjem detaljističke mreže stvoriti uslovi za njeno direktno povezivanje sa proizvodnjom i, na toj osnovi za smanjivanje grosističkog prometa. Pored toga, potrebno je da se u tom pravcu preduzimaju i izvesne regulativne mere, naročito protiv verižne trgovine.

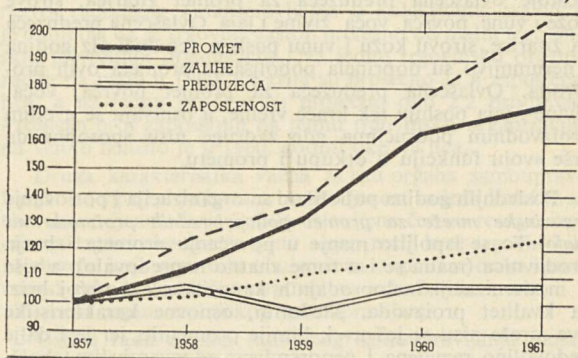
Grosistička trgovina je, naravno, potrebna u određenoj meri, tako da se radi samo o njenom svodenju u ekonomski opravdane razmere. Postoje robne grupe, odnosno trgovinske struke, u kojima se trgovinska mreža na veliko može u većoj ili manjoj meri isključiti iz prometa, ali i takve gde je to nemoguće, jer je u pitanju roba veoma složenog asortimana i vrlo veliki broj njenih proizvođača (na primer, kod metaloprerađivačkih proizvoda, proizvoda crne metalurgije, tekstila, izvesnih prehrambenih proizvoda, itd.).¹⁰

Tendencija ka organizovanju sopstvene maloprodajne mreže, koja se u poslednje vreme primećuje u trgovini na veliko, pokazuje da već sada razvoj odnosa na tržištu počinje da deluje u pravcu slabljenja uloge čistog grosizma u prometu.

¹⁰ Primer nekoliko grosističkih preduzeća iz Beograda pokazuje u kojoj je meri kod pojedinih proizvoda trgovina na veliko značajan faktor za koncentraciju ponude i potražnje robe. Preduzeće za promet prehrambenih proizvoda i kućnih potrošača »Vračar« ima prosečno godišnje 1.100 isporučilaca robe i 3.000 kupaca, preduzeće za promet tekstilom »Stoteks« 88 isporučilaca i 1.152 kupca, »Metaloservis« 77 isporučilaca i 3.818 kupaca, »Metal« 260 isporučilaca i 933 kupca, »Beogradska knjižarsko preduzeće« 412 isporučilaca i 1.083 kupca, itd.

GRAFIKON 3 — PROMET, ZALIHE, BROJ PREDUZEĆA I ZAPOSLENOST U TRGOVINI NA VELIKO 1957—1961.

(1957=100)

PROMET POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA. Na tržištu poljoprivrednih proizvoda deluju neki faktori koji stvaraju specifične uslove u njihovom prometu. To je pre svega činjenica da proizvodnja nije još u dovoljnoj meri stabilizovana. Oscilacije u proizvodnji su još uvek vrlo velike, što se odražava u dosta neuravnoteženoj ponudi i nestabilnosti cena. Pored toga, najveći deo proizvodnje potiče još uvek sa usitnjenog individualnog poseda, što stvara posebne organizacione teškoće u prometu. Najzad, tehnička opremljenost ovog tržišta je nedovoljna, s obzirom da — zbog specifičnog karaktera ovih proizvoda i njihove kvarljivosti — savremena manipulacija i promet poljoprivrednim artiklima zahtevaju znatnu materijalno-tehničku bazu. Zbog svega toga postoje posebne teškoće u organizaciji ovog tržišta i u funkcionisanju celokupnog tržišnog mehanizma na ovom području.

U sadašnjem sistemu prometa poljoprivrednih proizvoda zemljoradničke zadruge imaju gotovo isključivo pravo otkupa tih proizvoda od individualnih proizvođača. Ovakav položaj zadruga u prvoj fazi prometa zahteva i odgovarajuću organizaciju za vršenje ove funkcije (otkup, klasiranje, sortiranje, uskladištenje, itd.). Međutim, usitnjena, polunaturalna i raznorodna individualna proizvodnja, sa niskim tržišnim viškovima, stavlja zadruge pred vrlo ozbiljne probleme u prikupljanju viškova i njihovom iznošenju na tržište. Mali tržišni viškovi pojedinih proizvoda objektivno ne omogućuju zadrugama da postavie savremenu i stručnu organizaciju otkupa koja bi bila rentabilna. Raznovrsnost i složenost poslova otežavaju neophodnu specijalizaciju kadrova, naročito u malim zadrugama. Slaba tehnička opremljenost zadruga takođe im otežava da odgovore svojim zadacima u prihvatanju robe od individualnih proizvođača, pogotovu ako se imaju u vidu i drugi momenti koji uslovljavaju njihovo poslovanje (slabost trgovinske mreže, konkurencija seljačke pijace, i dr.). To naročito dolazi do izražaja kod lako kvarljivih proizvoda, gde su brzina poslovanja i sposobnost pravilne manipulacije robom od primarnog značaja za uspešno poslovanje. Stoga osposobljavanje zadruga za uspešno vršenje njihovih funkcija i adekvatno postavljanje organizacije otkupa u celini, predstavlja jedan od bitnih uslova za sređivanje tržišta poljoprivrednih proizvoda.

Kao *grosističke organizacije* u prometu poljoprivrednih proizvoda posluju preduzeća za snabdevanje i tzv. ovlašćena trgovinska preduzeća.

Preduzeća za snabdevanje osnovana su kao trgovinska preduzeća na veliko za snabdevanje određenih područja povrćem, voćem, stokom, stočnim proizvodima, živinom i jajima. Ova preduzeća postigla su pozitivne rezultate u snabdevanju svojih područja. Međutim, ona nisu svuda zadržala svoju prvobitnu funkciju grosističkih preduzeća, već su se pretvorila u angro-detaljističke organizacije, najčešće sa vrlo razvijenom maloprodajnom mrežom u svom sastavu. Ovakva orijentacija preduzeća za snabdevanje bila je korisna, ali im je u pojedinim potrošačkim centrima stvorila monopolistički položaj.

Ovlašćena trgovinska preduzeća predstavljaju posebnu kategoriju grosističkih organizacija. Njihov je zadatak da na širim područjima povezuju proizvodnju sa tržištem. Postoje ovlašćena preduzeća za promet žitarica, sirove kože i vune, povrća, voća, živine i jaja. Ovlašćena preduzeća za žitarice, sirovu kožu i vunu posluju već duži niz godina i nesumnjivo su doprinela poboljšanju prometa ovih proizvoda. Ovlašćena preduzeća za promet povrća, voća, živine i jaja posluju tek kraće vreme, a osnivaju se u onim proizvodnim područjima gde zadruge nisu sposobne da vrše svoju funkciju u otkupu i prometu.

Poslednjih godina poboljšani su organizacija i poslovanje *trgovinske mreže za promet poljoprivrednih proizvoda na malo*. To se ispoljilo manje u povećanju prometa i broja prodavnica (mada se i u tome znatno napredovalo), a više u modernizaciji maloprodajnih kapaciteta i u većoj brizi za kvalitet proizvoda. Međutim, osnovne karakteristike ove mreže nisu se još uvek bitnije promenile, jer je i dalje nedovoljno razvijena i neopremljena odgovarajućim tehničkim sredstvima. Stoga nedovoljna efikasnost maloprodajne mreže i njena nedovoljna propusna moć predstavljaju jedan od najaktuelnijih problema kako za poboljšanje snabdevanja građana, tako i za dalji razvoj i modernizaciju poljoprivredne proizvodnje.

U skladu sa merama koje su polovinom 1958. preduzete za poboljšanje snabdevanja potrošača, formirana je specijalizovana mreža za promet povrća i voća na malo. Međutim, zbog težnje da popravi rentabilnost poslovanja, ova mreža pokazuje tendenciju napuštanja specijalizacije, uvodeći u prodaju industrijsku, prehrambenu i drugu robu. Zbog toga, učešće povrća i voća u njenom ukupnom prometu stalno opada, tako da danas ne čini ni 50% vrednosti ukupnog prometa.

Trgovinska mreža za promet mesa na malo je u mnogim mestima uska i slabo tehnički opremljena, tako da nije u stanju da odgovori potrebama savremenog snabdevanja potrošača. Savremeno manipulisanje mesom (klasiranje, tranširanje, prethodno pakovanje) sporo prodira, jer proizvodnja nije dovoljno pripremljena za ovakav način prodaje mesa. Međutim, pripremanje mesa za savremenu prodaju još u proizvodnji, nužan je uslov za bolje snabdevanje potrošača.

Trgovinska mreža za snabdevanje potrošača mlekom i mlečnim proizvodima na malo znatno je napredovala poslednjih godina. Naročito je značajno što su pojedini gradovi, zabranom prodaje nepasterizovanog mleka, uspeali da odstrane pijačnu prodaju i da na savremeniji i bolji način obezbede snabdevanje potrošača. Važan korak u poboljšanju organizacije maloprodaje mleka nesumnjivo predstavlja i dostavljanje mleka u stanove potrošača, čime se, pored ostalog, smanjuje i potreba za maloprodajnim prostorom. U nekim gradovima i potrošačkim centrima, međutim, ova maloprodajna mreža je uska i slabo tehnički opremljena.

Promet živine i jaja na malo obavlja se pretežno preko seljačke pijace, a manjim delom preko prodavnica za promet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, što je uglavnom posledica nedostatka odgovarajuće opreme i nedovoljne zainteresovanosti privrednih organizacija za unapređenje ovog prometa.

U snabdevanju gradova još uvek osetnije učestvuje i tzv. *seljačka pijaca*, naročito kod lako kvarljivih artikala (voće, povrće, živina, jaja). Boljom organizacijom prometa, a naročito razvojem krupne proizvodnje u društvenom sektoru poljoprivrede, učešće seljačke pijace u snabdevanju gradova, koje je već sada dopunskog karaktera, ali kod nekih proizvoda još uvek značajno, postepeno će opadati.¹¹

U organizaciji i usmeravanju poljoprivrednog tržišta važnu ulogu ima politika *garantovanih zaštitnih cena*, koje su postale važan instrument planiranja na ovom području,

jer se preko njih proizvođači obezbeđuju od rizika koji u sebi nosi promenljiva konjunktura na ovom tržištu. Na taj način ove cene predstavljaju stimulans za unapređivanje poljoprivredne proizvodnje. Politikom garantovanih zaštitnih cena stimulira se proizvodnja najvažnijih proizvoda: žitarica, industrijskog bilja, tovljene svinje i svinja, zatim pirinča i pasulja.

Za ostale poljoprivredne proizvode, za koje federacija ne garantuje cene, snabdevačka preduzeća i tržišnice na veliko garantuju proizvođačima *minimalne cene putem predugovaranja*. Zbog nerešenog pitanja rizika za snabdevačka preduzeća, kao i zbog izvesnih organizacionih slabosti, predugovaranje se ne razvija u zadovoljavajućoj mjeri, mada je u nekim većim gradovima već postalo najvažniji oblik snabdevanja.

SARADNJA TRGOVINSKIH I PROIZVOĐAČKIH ORGANIZACIJA

Ukupan promet robe u trgovini na malo i po pojedinim grupama proizvoda u periodu 1957—1961. bio je sledeći (tabela 13):

TABELA 13 — PROMET ROBE U TRGOVINI NA MALO 1957—1961.

(U milionima din., po tekućim cenama)					
	1957	1958	1959	1960	1961
Ukupan promet	750.776	815.771	956.001	1.134.348	1.333.278
Indeks	100	109	127	151	178
Prehrambeni proizvodi	232.637	249.342	283.340	329.424	396.000
Indeks	100	107	122	142	170
Neprehrambeni proizvodi	483.608	529.982	631.417	761.545	937.000
Indeks	100	110	131	157	193

Podaci: Savezni zavod za statistiku.

Ako se 1957. uzme kao 100, indeksi fizičkog obima prometa robe iznosili su u 1958 — 107, u 1959 — 122, u 1960 — 139, i u 1961 — 153.¹²

Stopa porasta robnog prometa kretala se uporedo sa stopom porasta proizvodnje. (Tabela 14.)

TABELA 14 — PORAST FIZIČKOG OBIMA INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE POTROŠNE ROBE I ROBNOG PROMETA NA MALO 1958—1961.

Godina	Lančani indeksi	
	industrijska proizvodnja	promet trgovine na malo
1958/57	109,5	107,3
1959/58	114,0	114,0
1960/59	118,0	114,0
1961/60	107,5	110,0

Za ekspanziju proizvodnje i za bolji plasman robe od velikog su značaja uspostavljanje poslovnih odnosa i što uža saradnja između proizvođačkih i trgovinskih organizacija. U dosadašnjoj praksi na razvoj ove saradnje uticali su mnogi faktori, od kojih je među najznačajnijim odnos između ponude i potražnje pojedinih vrsta robe, odnosno stanje konjunktura na tržištu. Organizaciona sposobnost trgovinskih i proizvođačkih preduzeća za uspostavljanje međusobnih poslovnih veza na savremenijem nivou, takođe je od bitnog uticaja.

¹¹ Opsirniji prikaz tržišne proizvodnje poljoprivrede i njenog prometa vidi u »Jug. pregledu«, 1962, januar, str. 23—25 (23—25).

¹² Iscrpniji prikaz razvoja robnog prometa na malo vidi u »Jug. pregledu«, 1959, septembar, str. 344 (82), i »Jug. pregledu«, 1962, januar, str. 26—29 (26—29).

I pored snažnog porasta industrijske proizvodnje, još uvek postoji neusklađenost u njenoj strukturi. Usled toga, na tržištu ponekad nema pojedinih roba u dovoljnim količinama, neki artikli jedva zadovoljavaju stalno rastuće potrebe, a kod nekih ima teškoća u plasmanu. Ovakva različita situacija u ponudi imala je uticaja i na stepen povezivanja proizvodnje i trgovine.

Dosad je najslabija saradnja trgovine bila sa onim industrijskim granama koje proizvode tzv. deficitarne artikle, jer je plasman takve robe za proizvođače unapred obezbeđen. To se u prvom redu odnosi na proizvođače velikog dela reprodukcijonog materijala, kao i nekih artikala široke potrošnje (neki električni aparati za domaćinstvo, emajlirano posuđe, neke vrste tkanina, peći, razni proizvodi od plastičnih masa, neki proizvodi metaloprerađivačke industrije za potrebe domaćinstva, itd.). Zbog sigurnog i lakog plasmata, proizvođači su nedovoljno zainteresovani da poboljšavaju kvalitet i asortiman ovih proizvoda i da osvajaju nove proizvode koje tržište traži. To ima za posledicu da se kod složenijih proizvoda (na primer, aparata za domaćinstvo) potrošači nedovoljno informišu o njihovim svojstvima i načinu upotrebe, a ne postoji ni potrebna mreža servisnih službi za njihove opravke. U plasmanu ovih proizvoda proizvođači se uglavnom orijentišu na mali broj grosista, preko kojih realizuju svoju celokupnu proizvodnju, zbog čega se uticaj trgovine na proizvodnju ne može ispoljiti u potrebnoj meri.

Nasuprot tome, kod proizvoda čija je ponuda dovoljna, saradnja i povezivanje trgovine sa industrijom su daleko intenzivniji, što se manifestuje u prilagođavanju proizvođačkih organizacija potrebama tržišta u pogledu asortimana, kvaliteta i drugih zahteva potrošnje.

Uvozom industrijskih artikala široke potrošnje — koji ima za cilj popunu i proširivanje asortimana — trgovina je vršila pozitivan uticaj na proizvodnju, ukazujući joj često u kom pravcu treba da se orijentiše u izboru asortimana.

Dosad se, međutim, nije dovoljno ispoljio uticaj trgovine na proizvođače da se još u proizvodnji priprema za prodaju sortirana, adustirana i prethodno pakovana roba, iako se tim putem može znatno doprineti bržem i kulturnijem usluživanju potrošača i povećanju propusne moći maloprodajne mreže.

Povećana proizvodnja sve ozbiljnije postavlja pred proizvođače i trgovinu i potrebu razvijanja ekonomske propagande, naročito kod novih proizvoda (štampane informacije, potrošačke deklaracije, uzorci, sajmovi uzoraka, razna demonstriranja, i dr.). Savremena dostignuća nauke i tehnike stvaraju velike mogućnosti za kvalitetniju prezentaciju proizvoda potrošačima. Moderni metodi konzerviranja i pakovanja, tehnologija hlađenja, i dr., stvaraju preduslove za neograničeno prostorno širenje broja i kulturnijem usluživanju potrošača i povećanju propusne moći maloprodajne mreže.

Jedan od razloga što trgovina još uvek ne vrši dovoljan uticaj na industriju i ne orijentiše je na proizvodnju onih artikala koje zahteva tržište, nalazi se i u tome što nisu dovoljno razvijeni savremeni metodi istraživanja tržišta. Izučavanja tržišta, njegove organizacije, psihologije potrošača i drugih problema savremenog prometa, postaju sastavni deo unapređivanja trgovine, a time i proizvodnje.

Efikasno i trajno poslovno povezivanje između trgovine i proizvodnje predstavlja jedno od najbitnijih pitanja organizacije tržišta, koje je od podjednakog interesa kako za trgovinske, tako i proizvođačke privredne organizacije. Stoga je nužno da se koordinirano i intenzivno radi na usavršavanju metoda međusobnog informisanja i povezivanja.

RADNIČKO I DRUŠTVENO UPRAVLJANJE U TRGOVINI

RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE. Organi radničkog samoupravljanja u trgovinskim organizacijama učinili su u proteklom periodu krupan korak u poboljšanju sadržine i metoda svog rada. Pored ostalog, to dokazuju i ostvareni

rezultati u poslovanju i povećanju produktivnosti rada, proširenju i modernizaciji trgovinske mreže, poboljšanju životnih i radnih uslova i stručnom osposobljavanju radnika.

Jedan od osnovnih faktora koji su uslovlili specifičan razvoj radničkog samoupravljanja u kolektivima trgovine je okolnost da se trgovina sastoji pretežno od malih trgovinskih privrednih organizacija. Na jednu trgovinsku organizaciju na malo u 1960. dolazila su prosečno 11,4 zaposlena lica, a na jednu prodavnicu prosečno oko 2,2 prodavca. Prosečan broj zaposlenih na jednu trgovinsku organizaciju na veliko iznosio je u 1960. godini oko 48 lica.

Druga karakteristika važna za rad organa samoupravljanja u trgovini je izvesna neustaljenost radnih kolektiva. Ova neustaljenost koja je bila uslovljena čestim reorganizacijama trgovinske mreže (ima samo mali broj trgovinskih preduzeća koja nisu bila obuhvaćena organizacionim izmenama) takođe se dosta nepovoljno odražavala i na rad i aktivnost organa radničkog samoupravljanja.

Uslovi rada organa radničkog samoupravljanja danas su poboljšani, s obzirom da se ide na stvaranje krupnijih trgovinskih privrednih organizacija, sa jačom materijalnom bazom i većim brojem zaposlenih u jednoj organizaciji.

Posebnu karakteristiku novih mera u oblasti unutrašnje raspodele dohotka i čistog prihoda predstavlja činjenica da se kolektivima, u većoj meri nego dosad, omogućuje da organizacionom podelom preduzeća na *ekonomske jedinice* stvaraju uslove za formiranje i dalje razvijanje novih ekonomskih i društvenih odnosa. Formiranjem ekonomskih jedinica stvara se mogućnost da svi radnici neposredno učestvuju u upravljanju i da utiču na unapređenje celokupnog poslovanja.

SAVETI POTROŠAČA. Karakter i uloga trgovine uslovlili su potrebu čvršćeg povezivanja i većeg uticaja potrošača na poslovanje i rad trgovinskih organizacija. Iz takve potrebe nastali su saveti potrošača, kao forma društvene kontrole i pomoći u radu trgovine. Prvi saveti potrošača počeli su da se formiraju 1955. i njihov broj se stalno povećavao, tako da je u 1958. bilo ukupno 1.855 saveta. Međutim, kasnije se ovaj broj znatno smanjio.

Način formiranja saveta potrošača nije bio utvrđen propisima, tako da su oni negde birani na zborovima birača, a negde su ih imenovali narodni odbori. Bilo je i slučajeva da polovinu članova saveta potrošača bira zbor birača, a drugu polovinu imenuje narodni odbor opštine.

Saveti potrošača su bili formirani uglavnom pri prodavnicama trgovinskih preduzeća na malo i trgovinskim radnjama za promet poljoprivrednih i industrijskih proizvoda (životne namirnice, kućne potrebe, hleb, mleko, pecivo, tekstil, metalna roba, ogrev, građevinski materijal, i sl.).

Aktivnost saveta potrošača i rezultati njihovog rada u dosadašnjem periodu nisu zadovoljavajući. Samo manji broj saveta uspeo je da se organizaciono učvrsti, da stvori zdrave odnose sa organima preduzeća i da rešava probleme iz svog delokruga rada.

Spor razvoj saveta potrošača i njihova nedovoljna aktivnost imaju više uzroka, a jedan od njih je i nedovoljna određenost propisa koji regulišu ovu materiju.

Opšti zakon o stambenim zajednicama iz 1959. predviđa da stambena zajednica koordinira rad saveta potrošača u trgovinskim preduzećima i radnjama na području za koje je osnovana. Njime je takođe predviđeno da narodni odbor opštine može ovlastiti stambenu zajednicu da neposredno ili preko saveta, koje ona osniva, vrši funkcije saveta potrošača u trgovinskim preduzećima i radnjama na području zajednice, a naročito u onim preduzećima i radnjama koje na njenom području neposredno snabdevaju građane životnim namirnicama. Očekuju se dalje dopune propisa o savetima potrošača, koje bi — na bazi dosadašnjih iskustava — adekvatnije odredile njihovu organizaciju i ulogu.

IZVOR: Prema elaboratu saveznog Državnog sekretarijata za poslove robnog prometa, koji je podnesen na razmatranje Saveznoj narodnoj skupštini.

SNAGA POGONSKIH MAŠINA U INDUSTRIJI

Snaga pogonskih mašina¹ spada u jedno od bitnih obeležja industrije jer pokazuje stepen primenjene mehanizacije. Primena mehaničke energije u industriji je proces koji ima svoje specifičnosti. One se ogledaju u nejednakoj opremljenosti pojedinih grana industrije i pojedinih teritorijalnih područja.

UKUPNA SNAGA SVIH POGONSKIH MAŠINA u jugoslovenskoj industriji porasla je od 1955. do 1960. godine za 40%. U istom periodu industrijska proizvodnja porasla je za 86%. Ako se porast snage pogonskih mašina približno uzme kao porast industrijskih kapaciteta, brži porast proizvodnje ukazuje na njihovo bolje korišćenje. (Tabela 1.)

TABELA 1 — SNAGA POGONSKIH MAŠINA U INDUSTRIJSKIM PREDUZEĆIMA PO GRANAMA* 1955—1960.

Grane	1955	1957	1959	1960
Industrija ukupno	1.553	1.802	2.052	2.168
Ugalj	204	240	243	272
Nafta	42	53	80	88
Crna metalurgija	190	224	311	326
Obojena metalurgija	165	182	193	189
Nemetali	111	131	115	126
Metalna industrija	211	243	312	293
Brodogradnja	42	43	48	52
Elektroindustrija	36	39	45	50
Hemijska industrija	78	85	91	112
Industrija građevinskog materijala	50	58	65	75
Drvena industrija	98	116	120	125
Industrija papira	58	77	68	94
Tekstilna industrija	103	117	126	129
Industrija kože	31	38	42	47
Industrija gume	11	11	13	13
Prehrambena industrija	108	127	153	149
Grafička industrija	9	10	13	13
Industrija duvana	4	5	7	7
Filmska industrija	1	1	1	1
Ostala raznovrsna industrija	...	...	7	7

* U ovoj i ostalim tabelama industrijske grane su formirane grupisanjem preduzeća prema njihovoj pretežnoj delatnosti. Pri sređivanju podataka polazilo se od preduzeća u celini. Fuzije, razdvajanja ili preregistracije mogle su u manjem obimu da poremete uporedivost serija, zato što su preduzeća na taj način mogla da promene granu osnovne delatnosti.

Podaci: Statistički godišnjak FNRJ, 1957, 1959, i 1961, i Indeks br. 8/1961.

PROSEČNA OPREMLJENOST SNAGOM POGONSKIH MAŠINA PO JEDNOM ZAPOSLENOM ostala je u ovom periodu uglavnom na istom nivou. Na jedno zaposleno lice u industrijskim preduzećima bilo je 1955. godine 2,02 kW snage pogonskih mašina, a 1960. godine 2,03 kW, ili za 0,5% više. (Tabela 2.)

U periodu 1955—1960. razlike u prosečnoj opremljenosti industrijskih grana pogonskim mašinama dalje su se povećale. Prosečna opremljenost je najbrže rasla u industriji nafte, metalurgiji i industriji papira, u kojima tehnološki procesi zahtevaju široku primenu mehaničke pogonske

TABELA 2 — SNAGA POGONSKIH MAŠINA NA 1 ZAPOSLENOG PO GRANAMA 1955. I 1960.

Grane	(U kW)	
	1955	1960
Industrija ukupno	2,02	2,03
Ugalj	2,61	3,08
Nafta	6,49	9,68
Crna metalurgija	5,14	6,91
Obojena metalurgija	4,21	4,58
Nemetali	3,00	2,94
Metalna industrija	1,60	1,53
Brodogradnja	2,78	2,52
Elektroindustrija	1,44	1,12
Hemijska industrija	2,04	2,95
Industrija građevinskog materijala	1,38	1,43
Drvena industrija	0,92	0,88
Industrija papira	7,88	9,64
Tekstilna industrija	0,97	0,87
Industrija kože i obuće	1,33	1,19
Industrija gume	2,51	2,15
Prehrambena industrija	2,08	1,84
Grafička industrija	0,50	0,43
Industrija duvana	0,22	0,30
Ostala raznovrsna industrija	...	0,47

Podaci: Statistički bilten br. 205, »Industrija 1960«.

snage i u kojima je prosečna opremljenost snagom pogonskih mašina i ranije bila na višem nivou. Osetniji pad prosečne opremljenosti zapaža se u više grana preradaivačke industrije, u metalnoj, elektroindustriji, tekstilnoj, prehrambenoj industriji, nemetalima i nekim drugim granama u kojima je udeo ljudskog rada u proizvodnji mnogo veći pa se povećanje proizvodnje može ostvariti i putem povećanja zaposlenosti uz relativno manje povećanje snage pogonskih mašina. U industrijske delatnosti u kojima manuelni rad još ima značajan udeo spadaju, na primer, radio-industrija, konfekcija, industrija konzervi, industrija nameštaja i druge. Zbog slabije prosečne opremljenosti, u ovim delatnostima je povećanje proizvodnje u mnogo većoj meri povlačilo za sobom povećanje broja zaposlenih nego povećanje mase mašina. Stoga se sa proširenjem ovih delatnosti smanjivala prosečna opremljenost industrije. Uz to su i neke slabosti ranijeg privrednog sistema omogućavale nesrazmerni priliv radne snage u industrijska preduzeća, naročito u ovim granama. U periodu 1955—1960. u tim granama je bio najveći porast broja zaposlenog osoblja. Dok je u celoj industriji broj zaposlenih porastao za 47%, u metalnoj industriji je porastao za 72%, u elektroindustriji za 75%, a u prehrambenoj za 61%.

STVARNU OPREMLJENOST POGONSKOM SNA-GOM podaci tabele 2 ne prikazuju, međutim, sasvim tačno, jer pri obračunu nije uzet u obzir broj smena. Preduzeća koja rade u više smena imaju prema tim podacima manju opremljenost nego što je ona stvarno, zato što radnik radi samo u jednoj, a mašina može da radi i u tri smene. Stoga proces postepenog uvođenja rada u više smena može da bude jedan od razloga prividnog smanjenja prosečne opremljenosti u pojedinim granama. Pored toga, i prikazane razlike u nivou opremljenosti između pojedinih grana uneholiko se menjaju ako se uzme u obzir i broj smena. Stoga se stvarni nivo opremljenosti može tačnije sagledati ako se izračuna na osnovu broja radnika iz one smene u kojoj je preduzeće radilo sa najvećim intenzitetom. (Tabela 3.)

Opremljenost obračunata na jednog radnika u prvoj smeni pokazuje veće razlike između pojedinih grana industrije nego opremljenost obračunata sa celokupnim osobljem iz svih smena. Karakteristično je da preradaivačke grane industrije često rade samo u jednoj smeni. Sa druge strane, visoko opremljene industrije kao što su industrija nafte, metalurgija i industrija papira, imaju takve procese proizvodnje koji po svom karakteru uslovljavaju rad većeg broja pogona u više smena. Tako je, na primer, opremljenost crne metalurgije po ukupnom osoblju veća od opremljenosti drvene industrije 8,3 puta, a po osoblju iz prve smene 11,2 puta.

¹ Pod pogonskim mašinama u industriji podrazumevaju se ona energetska postrojenja koja se neposredno koriste za pokretanje mašina radilica. Tu spadaju parne mašine, vodni pokretači, motori sa unutrašnjim sagorevanjem, elektromotori i druga energetska postrojenja. Međutim, u zbir ukupne pogonske snage ne unosi se snaga mašina u elektranama jer se ona samo prenosi na elektromotore.

TABELA 3 — SNAGA POGONSKIH MAŠINA NA 1 RADNIKA U PRVOJ SMENI 1960.

(U kW)	
Grane	Pogonska snaga na 1 radnika
Industrija ukupno	3,04
Ugalj	6,88
Nafta	18,50
Crna metalurgija	13,45
Obojena metalurgija	8,19
Nemetali	4,82
Metalna industrija	2,39
Brodogradnja	3,49
Elektroindustrija	1,75
Hemijska industrija	4,82
Industrija građevinskog materijala	1,63
Drvena industrija	1,20
Industrija papira	17,75
Tekstilna industrija	1,63
Industrija kože i obuće	1,68
Industrija gume	3,77
Prehrambena industrija	2,72
Grafička industrija	0,69
Industrija duvana	0,29
Ostala raznovrsna industrija	0,75

Podaci: Obračunato na osnovu podataka Indeksa br. 7. i 8, 1961.

Sama činjenica da sva preduzeća ne rade u istom broju smena ukazuje na nejednako korišćenje kapaciteta. Na tu istu činjenicu ukazuje i nepotpuno *iskorišćenje kapaciteta elektromotora*. Uvid u stepen iskorišćenja elektromotora pružaju podaci o njihovoj snazi i količini elektroenergije utrošene za njihov rad (količina elektroenergije utrošena za rad elektromotora po 1 kW njihove snage, pokazuje broj časova rada motora tokom godine).² (Tabela 4.)

TABELA 4 — SNAGA ELEKTROMOTORA I NJIHOVO KORIŠĆENJE 1959.

Grana	Snaga elektromotora u hiljadama kW	Prosečni broj časova rada elektromotora	% iskorišćenja radnog fonda
Industrija ukupno	1.885	1.443	43
Ugalj	220	1.432	30
Nafta	52	1.131	29
Crna metalurgija	300	1.568	37
Obojena metalurgija	181	1.094	30
Nemetali	107	2.443	67
Metalna industrija	277	850	28
Brodogradnja	47	826	33
Elektroindustrija	45	1.178	40
Hemijska industrija	90	2.696	81
Industrija građevinskog materijala	54	705	26
Drvena industrija	108	1.111	36
Industrija papira	67	2.931	81
Tekstilna industrija	119	2.103	54
Industrija kože i obuće	41	1.084	41
Industrija gume	13	943	24
Prehrambena industrija	140	1.252	36
Grafička industrija	12	1.350	43
Industrija duvana	7	758	30
Filmska industrija	1	794	33
Ostale raznovrsne industrije	7	1.460	44

Podaci: Statistički godišnjak FNRJ, 1961.

Industrija je u 1959. radila u 1,4 smene³ i njen prosečni godišnji radni fond iznosio je oko 3.350 časova. Pošto su

² Za ostale motore (benzinske, parne, i dr.) nema podataka pogodnih za slične obračune.

³ Obračunato na osnovu podataka o rasporedu radnika po smenama. Vidi: »Smene u industriji«, »Jugoslovenski pregled«, 1961, septembar, str. 361—363 (87—89).

elektromotori u celokupnoj industriji radili svega 1,443 časa, to je njihovo korišćenje u okviru stvarnog radnog fonda industrije iznosilo 43%.

Po pojedinim granama, međutim, postoje znatna odstupanja od ovog proseka. Stepem korišćenja elektromotora zavisi ne samo od organizacije rada već i od tipa tehnološkog procesa. Prekidi u radu motora su neizbežni. Oni su najmanji tamo gde se proizvodnja obavlja bez zastoja, u vidu dugotrajnog kontinuiranog procesa. Takvi procesi postoje, na primer, u hemijskoj industriji i u industriji papira. U tim granama je i stepen iskorišćenja motora najviši. Tamo gde sama priroda posla zahteva češće zaustavljanje mašine, kao što je to slučaj u metaloprerađivačkim granama, iskorišćenje motora je znatno manje.

Na iskorišćenje elektromotora deluje i nivo mehanizovanosti industrije. U visoko opremljenoj industriji ima mnogo pomoćnih uređaja koje takođe pokreću motori. Takvi uređaji funkcionišu prema potrebi, samo s vremena na vreme, pa njihovo postojanje može da snižava prosečnu iskorišćenost motora.

Iz navedenih razloga zaključke o rezervama u kapacitetima industrije treba izvlačiti sa krajnjem opreznošću.

STANJE PO REPUBLIKAMA. U pogledu opremljenosti pogonskom snagom postoje znatne razlike i u industriji pojedinih narodnih republika. One potiču od razlika u strukturi industrije i od nivoa njene opšte opremljenosti. (Tabela 5.)

TABELA 5 — SNAGA POGONSKIH MAŠINA U INDUSTRIJI PO REPUBLIKAMA 1955. I 1960.

Narodna republika	Ukupna snaga u MW		Snaga na 1 zaposlenog u kW	
	1955	1960	1955	1960
Jugoslavija	1.553	2.168	2,02	2,03
Srbija	478	643	1,94	1,78
Hrvatska	407	545	1,88	1,88
Slovenija	338	441	2,35	2,50
Bosna i Hercegovina	290	441	2,27	2,49
Makedonija	33	57	1,12	1,10
Crna Gora	7	40	1,28	2,97

Podaci: Statistički bilten br. 65 i 205 i Statistički godišnjak FNRJ, 1961.

Razlike u opremljenosti industrijskih preduzeća na teritoriji pojedinih narodnih republika pokazuju nejednaki nivo industrijske razvijenosti. Ove razlike ne ukazuju samo na veću ili manju masu industrije već i na razliku u intenzitetu industrijskog razvika. Naime, na višem nivou razvika je ona industrija koju od zanatstva i manufakture odvajaju veća masa primenjenih mašina. Nivo industrijske razvijenosti najviši je na severozapadu i opada prema jugoistoku. Ta razlika potiče od nejednakih istorijskih uslova pod kojima su se razvijali pojedini krajevi Jugoslavije. Međutim, društvena intervencija putem planske investicione politike već je u izvesnoj meri izmenila nasleđene odnose.

Najvišu prosečnu opremljenost imaju preduzeća u Bosni i Hercegovini. Na ovom području izgrađen je u posleratnom periodu veći broj krupnih, visokoopremljenih preduzeća koja danas predstavljaju pretežni deo industrije u Bosni i Hercegovini. U ta preduzeća, pored ostalih, spadaju kokarsa u Lukavcu, železare Zenica i Ilijaš, fabrika azotnih jedinjenja u Goraždu, fabrike celuloze i papira u Prijedoru, Maglaju i Banjoj Luci. Osim toga, izvršena su i velika proširenja i modernizacija rafinerije nafte u Bosanskom Brodu, rudnika gvožđa Vareš i Ljubija, fabrike sode u Lukavcu i drugih preduzeća. Ove fabrike većinom spadaju u one industrijske grane u kojima je opremljenost najviša, a istovremeno i u najveće i najmodernije jugoslovenske objekte svoje vrste. Pored toga i srazmerno mali udeo prerađivačkih grana industrije, koje masovno angažuju radnu snagu, uticao je na visok nivo opremljenosti industrije u ovoj republici.

Drugo mesto po prosečnoj opremljenosti zauzima industrija Slovenije. Putevi njenog razvitka bili su drukčiji. Slovenija je industrijski najstarije i najrazvijenije područje u Jugoslaviji. U njoj industriji danas znatno manji udeo imaju novoizgrađeni veliki objekti nego u Bosni i Hercegovini. Industrija Slovenije se posle rata u mnogo većoj meri razvijala putem proširenja i modernizacije manjih preduzeća i putem postepenog prerastanja zanatstva u industriju. Ako se uzme u obzir i to da u Sloveniji prerađivačke grane industrije imaju mnogo veći udeo nego u Bosni i Hercegovini, značaj prosečne opremljenosti preduzeća u Sloveniji prevazilazi mesto koje im prema podacima pripada.

Prosečna opremljenost industrije u Srbiji i Hrvatskoj nalazi se nešto ispod jugoslovenskog proseka. Za poslednjih pet godina ona se u Srbiji nešto smanjila, a u Hrvatskoj ostala ista. Za industriju obiju republika karakterističan je srazmerno veliki udeo prerađivačkih grana industrije (veći nego što je prosek za zemlju). Kako su ove grane manje

opremljene pogonskom snagom, to je i struktura industrije u ovim republikama jedan od razloga što je njihov prosek ispod jugoslovenskog.

Industrija u Makedoniji za poslednjih pet godina razvijala se putem proširenja kapaciteta uz manje ili više istu opremljenost. Iako je izgrađeno više velikih fabrika i ukupna pogonska snaga povećana za 73%, prosečna opremljenost se nije promenila u većoj meri jer je istovremeno povećan i broj zaposlenog osoblja za 70%.

U industriji Crne Gore nastala je velika promena kako u masi ukupno primenjene pogonske snage, tako i u pogledu prosečne opremljenosti po jednom zaposlenom, u čemu se 1960. nalazila na prvom mestu. Međutim, gotovo celokupna promena je nastala usled izgradnje samo jednog velikog objekta — Železare Nikšić.

IZVOR: Statistički godišnjak FNRJ, 1959. i 1961; Statistički bilten br. 65 i 205; Indeks br. 7 i 8, 1961.

M. N.

PREHRAMBENA INDUSTRIJA 1956—1961.

OPŠTE KARAKTERISTIKE RAZVOJA

Razvoj prehrambene industrije posle oslobođenja karakterišu tri perioda.

Specifičnost prvog perioda (1945—1950) čine: obnova ratom oštećenih preduzeća, koncentracija pogona i delimična likvidacija primitivne prerade zanatskog karaktera. Proizvodnja u tom periodu bila je svedena na artikle garantovanog snabdevanja.

Drugi period (1950—1956) karakteriše masovna proizvodnja uskog asortimana, uz minimalne investicije i izvesnu nestabilnost u proizvodnji (zbog čestih oscilacija u prinosima poljoprivrede).¹

Treći period (od 1956) karakterističan je po znatnim investicijama za proširenje i rekonstrukciju starih i izgradnju novih kapaciteta. U poljoprivredi su preduzete mere za povećanje proizvodnje standardnih sirovina. Organizaciju kontrahiranja i otkupa potpuno su preuzele poljoprivredne proizvođačke i zadružne organizacije (zemljoradničke zadruge i poslovni savezi). Specifičnost ovog perioda su i znatan porast proizvodnje i čvrsta tendencija porasta potrošnje proizvoda prehrambene industrije, čiji se asortiman znatno proširio i kvalitet poboljšao.

PROIZVODNJA I POTROŠNJA

PROIZVODNJA. I pored teškoća pri obezbeđenju sirovina i plasmanu gotovih proizvoda, prehrambena industrija pokazuje stalan porast proizvodnje. (Tabela 1.)

Brži razvoj prehrambene industrije počinje tek od 1956. U toj godini ostvarena je proizvodnja za 97% veća u odnosu na 1939 (12 godina), a u 1961. za 100% veća u odnosu na 1956 (6 godina).

Fizički obim proizvodnje po pojedinim važnijim delatnostima (prehrambena industrija obuhvata 16 raznih industrijskih delatnosti) veoma je različit u odnosu na obim proizvodnje cele grane. (Tabela 2.)

TABELA 1 — INDEKSI FIZIČKOG OBIMA PROIZVODNJE PREHRAMBENE INDUSTRIJE I INDUSTRIJE U CELINI 1939—1961.

	1939	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Prehrambena industrija	100	197	257	266	309	364	393
		100	130	135	157	185	200
Industrija i rudarstvo	100	266	311	345	391	451	483
		100	117	129	147	169	182

Podaci: Statistički godišnjak 1961. Za 1961. prethodni podaci. (Napomena se odnosi na sve tabele gde izvor podataka nije posebno naznačen.)

TABELA 2 — PROIZVODNJA VAŽNIJIH PROIZVODA PREHRAMBENE INDUSTRIJE 1956—1961.

Proizvodi	Jed-nica mere	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Šećer	000 t	149	235	169	247	264	230
Indeks		100	158	113	157	179	154
Jestive biljne masnoće	t	32.241	36.495	46.923	54.564	61.028	87.521
Indeks		100	113	146	169	189	271
Mesne konzerve	t	8.627	14.548	16.244	23.827	32.685	34.808
Indeks		100	169	188	276	379	403
Konzerve ribe	t	7.530	10.542	12.041	12.497	16.545	20.497
Indeks		100	140	160	166	200	272
Konzerve povrća	t	8.749	10.673	9.477	16.146	25.434	23.741
Indeks		100	122	108	184	290	271
Prerađevine voća	t	14.641	18.324	21.267	24.629	31.608	37.381
Indeks		100	125	145	168	216	255
Testenine	t	28.351	32.496	33.722	38.626	41.133	43.579
Indeks		100	115	119	136	145	153
Skrob i skrobne prerađevine	t	18.010	31.626	37.530	45.288	61.064	60.559
Indeks		100	175	208	251	339	336
Kakao-proizvodi, bombone i slatkiši	t	15.041	18.837	23.010	25.590	31.031	34.994
Indeks		100	125	153	170	206	233
Pivo	000 hl	770	1.043	1.230	1.262	1.630	1.859
Indeks		100	135	160	164	212	241
Brašno	000 t	1.469	1.527	1.409	1.586	1.597	1.745
Indeks		100	114	96	108	109	119

¹ O razvoju prehrambene industrije do 1956. vidi: »Prehrambena industrija«, »Jug. pregled«, 1958, maj, str. 211—213 (45—47).

Porast proizvodnje u 1959. iznosi 16,2%, a u 1960—17,8% u odnosu na prethodne godine, dok u 1961. u odnosu na 1960. iznosi 8,1%. Usporen porast proizvodnje u 1961. u odnosu na ranije godine nastao je uglavnom zbog nedovoljne proizvodnje sirovina, tj. usled smanjenja poljoprivredne proizvodnje, što se najviše odrazilo u delatnostima koje neposredno prerađuju poljoprivredne sirovine. Međutim, u delatnostima koje svoju proizvodnju zasnivaju na daljoj prerađi gotovih proizvoda i nusproizvoda iz prve grupacije, postignut je znatan porast (konditorska industrija, industrija piva, industrija testenina, i dr.). Porast proizvodnje u ovim delatnostima delimično je ublažio zaostajanje porasta proizvodnje u drugim delatnostima.

I pored izvesnih kolebanja, prehrambena industrija poslednjih godina pokazuje proširenje asortimana. Proizvodi se niz artikala koji se ranije nisu proizvodili: mleko u prahu, kondenzovano mleko i mlečni proizvodi, margarin i ostale biljne masnoće u čvrstom i tečnom stanju, prirodni i koncentrovani voćni i povrćni sokovi, kondenzovane supe, gotova i polugotova jela pripremljena toplim i hladnim putem, raznovrsne nove konzerve mesa, ribe, voća, povrća, razni kakao-proizvodi, deserti, i dr.

Osetnije je povećana i proizvodnja važnijih artikala prehrambene industrije po stanovniku. (Tabela 3.)

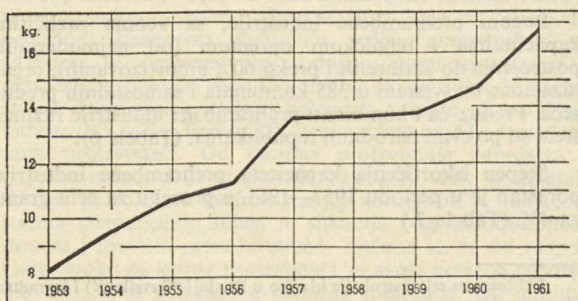
TABELA 3 — PROIZVODNJA VAŽNIJIH ARTIKALA ISHRANE PO STANOVNIKU 1939—1960.

Proizvodi	1939	1956	1960	Indeks	
				1960	1960
				1939	1956
Šećer	6,9	8,4	14,1	204	167
Jestivo ulje	1,6	1,8	2,7	193	150
Mesne konzerve	0,09	0,5	1,7	1.888	340
Konzerve ribe	0,2	0,4	0,9	450	225
Konzerve povrća	0,06	0,5	1,4	2.330	280
Prerađevine od voća	0,1	0,5	1,7	1.700	212
Testenine	0,7	1,6	2,2	310	138
Skrob i skrobne prerađevine	0,7	1,0	2,1	300	210
Kakao-proizvodi, bombone i keks	0,3	0,8	1,7	566	212
Pivo (lit.)	2,7	4,3	8,7	322	202

POTROŠNJA. Proizvodnja prehrambenih artikala višeg standarda, koja se, naročito poslednjih godina, znatno brže razvija, u velikoj meri je omogućila izmenu ranije jednostrane strukture ishrane, u kojoj su žitarice učestvovala sa preko 70% dnevnih kalorija.

Potrošnja šećera pre rata iznosila je 5,2 kg po stanovniku, u vremenu od 1945. do 1952. povećala se na 6,8 kg, a od 1953. do 1961. na 16,7 kg. Potrošnja šećera se u periodu 1953—1961. više nego udvostručila u odnosu na 1952. Prosečni porast potrošnje u tom periodu iznosio je 8,6%, ili u proseku 0,820 kg po stanovniku godišnje. Iako se potrošnja šećera znatno povećala, još uvek zaostaje za evropskim prosekom, koji se kreće oko 26 kg.

GRAFIKON 1 — POTROŠNJA ŠEĆERA PO STANOVNIKU U JUGOSLAVIJI 1953—1961.

Potrošnja biljnih masnoća po stanovniku je utrostručena u periodu 1956—1960.

Potrošnja jestivog ulja u radničkoj porodici pokazuje tendenciju kolebanja, dok u službeničkoj porodici ima tendenciju stalnog porasta.

U odnosu na ukupnu potrošnju masti, biljne masnoće učestvovala su u 1939. sa 22%, u 1957. sa 27%, a u 1960. sa 42,4%. Na ovakav razvoj potrošnje biljnih masnoća uticali su u prvom redu povoljnije cene biljnih u odnosu na cene životinjskih masnoća, a zatim poboljšan kvalitet i nova proizvodnja margarina i čvrstih biljnih masnoća. U narednom periodu, sa razvojem savremene ishrane, očekuje se brži porast i proizvodnje i potrošnje biljnih masnoća.

Potrošnja skroba i skrobni prerađevina je tek u 1957. premašila potrošnju iz 1939. Niska potrošnja do 1957. bila je posledica neurednog snabdevanja industrije sirovinama, naročito kukuruzom, kao i malih proizvodnih kapaciteta. Posle puštanja u pogon moderne skrobare u Zrenjaninu proizvodnja se povećala i stvoreni su znatni viškovi i za izvoz.

Potrošnja artikala konzervne industrije (prerađevine mesa, voća, povrća i ribe) takođe je znatno porasla u odnosu na 1939, ali je njen nivo još uvek nizak u odnosu na potrošnju u privredno razvijenim zemljama. Uzrok tome su visoke cene, koje ne mogu da prihvate široke potrošačke kategorije, zbog čega se još održava tradicija spremanja »zimnice« u domaćinstvima. Konzervna industrija usled toga dobija sve više eksportni karakter, jer se već sada izvozi celokupna proizvodnja bekona, 80—90% konzervirane ribe, 64—76% konzerviranog mesa i oko 28% konzerviranog voća i povrća. U narednom periodu se predviđa veća proizvodnja jeftinijih konzervnih namirnica, kao i širi asortiman gotovih i polugotovih jela. To će omogućiti i povećanje potrošnje u zemlji.

U potrošnji žitarica ispoljava se čvrsta tendencija povećanja potrošnje brašna belih žitarica u odnosu na potrošnju kukuruznog brašna za ljudsku ishranu, a s druge strane, relativni pad potrošnje hleba u korist kvalitetnijih proizvoda od brašna, naročito testenina i keksa, koji pokazuju stalan porast.

Potrošnja piva po stanovniku porasla je od 2,7 lit. u 1939. na 8,7 lit. u 1960, ali je to još uvek daleko ispod evropskog proseka potrošnje. Niska potrošnja piva rezultat je u prvom redu ograničenog prostora za »odležavanje« piva, kao i nedovoljnog broja savremenih prevoznih sredstava, usled čega neka područja, koja nisu povezana dobrim putevima uopšte ne troše pivo.

Potrošnja kakao-proizvoda posle oslobođenja, i pored teškoća oko obezbeđenja kakaovca i šećera, već u 1952. bila je udvostručena u odnosu na potrošnju u 1939. Brzom porastu potrošnje doprineo je sistem distribucije, što se odrazilo na proširenje kruga potrošača.

I u ostalim artiklima ishrane industrijskog porekla postignuto je povećanje potrošnje. To je rezultat brze industrijalizacije zemlje, povećanja nepoljoprivrednog stanovništva, većeg zapošljavanja žena, urbanizacije naselja i postepene izmene navika u ishrani. Sadašnja ishrana po ukupnoj kaloričnoj vrednosti bliska je ishrani u najrazvijenijim evropskim zemljama, ali po strukturi, zbog visokog učešća žitarica i krompira, ona zaostaje za kulturom ishrane u tim zemljama.

INVESTICIJE I KAPACITETI

INVESTICIJE. U periodu 1947—1960. uloženo je u prehrambenu industriju preko 110 milijardi dinara, po tekućim cenama. (Tabela 4.)

Do 1954. u prehrambenu industriju je relativno malo ulagano, jer su potrebe neposredno posle rata iziskivale brzu izgradnju bazične industrije. Od 1954. a naročito poslednjih godina, počinju znatnija ulaganja u skladu sa

TABELA 4 — INVESTICIJE U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI 1947—1960.

Godina	Prehrambena industrija	Poljoprivreda	Industrija i rudarstvo	(U milionima din., po tekućim cenama)	
				% učešća na poljoprivredu	u odnosu na industriju i rudarstvo
1947—1953	2.403	...	73.290	...	3,3
1954	8.571	20.456	195.250	42,1	4,4
1955	10.069	23.549	205.375	43,0	4,9
1956	16.507	35.124	184.748	47,0	8,9
1957	17.993	52.121	178.459	35,0	10,1
1958	16.598	73.338	177.350	23,0	9,4
1959	16.712	111.891	223.895	15,0	7,5
1960*	23.192	106.968	310.648	22,0	7,5

* Prethodni podaci.

velikim ulaganjima za unapređenje poljoprivrede, čime se stvaraju povoljniji uslovi za intenzivniji razvoj obe privredne oblasti.

Ulaganjima je omogućeno da sve delatnosti u okviru prehrambene industrije obezbede, delimično ili u celini, savremenu opremu, što je uticalo da se ova grana razvije, iz predratne poluindustrijske, u konsolidovanu industrijsku granu. Pojedine važnije delatnosti povećale su za nekoliko puta svoje kapacitete.

U *industriji šećera*, pored proširenja i rekonstrukcije starih kapaciteta, izgrađeno je i 6 novih šećerana (Županja, Bitola, Sremska Mitrovica, Kovin, Senta i Peč), čime su se kapaciteti u odnosu na 1939. povećali od 9.250 na 27.750 tona dnevne prerade repe, tj. za tri puta.

U *industriji ulja* kapaciteti su u odnosu na 1939. povećani za 2,8 puta i u stanju su da zadovolje potrebe zemlje u svim vrstama biljnih jestivih masnoća. Na bazi rada rafinerija u tri smene i 280 dana godišnje, ukupni kapaciteti iznose oko 85.870 tona raznih vrsta jestivih i tehničkih masnoća u tečnom i čvrstom stanju. Kapaciteti su raspoređeni u 27 preduzeća, od čega 19 preduzeća proizvode isključivo biljne masnoće, 3 preduzeća su u sklopu kombinata prehrambene industrije, dok su 5 van prehrambene industrije. Pored industrijskih uljara, ocenjuje se da duž jadranske obale postoji oko 800 primitivnih presaona maslina.

U *industriji skroba* izgrađena je nova, moderna skrobara u Zrenjaninu i izvršene su rekonstrukcije 4 stare skrobare. Kapaciteti su povećani od oko 11.000 tona proizvoda na bazi skroba u 1939. na oko 57.000 tona.

U *industrijskoj preradi mleka* izgrađene su 3 fabrike mleka u prahu. Pored toga, uz pomoć UNICEF-a izgrađeno je 10 velikih konzumnih mlekarar, kao i veći broj manjih, lokalnog značaja. Ocenjuje se da ovi kapaciteti mogu preraditi oko 450.000 tona mleka godišnje.

Industrijska prerada ribe obuhvata 29 preduzeća, koja su locirana: 12 na jadranskoj obali, 15 na ostrvima i 2 na jezerima. Posle oslobođenja, pored rekonstrukcija i izgradnje postrojenja za frigorifikaciju u starim, izgrađeno je i 9 novih kapaciteta.

Industrijskom preradom voća i povrća bavi se 39 preduzeća sa ukupnim kapacitetom od oko 74.900 tona raznih preradevinar širokog asortimana. Znatna investiciona ulaganja u ovu delatnost vršena su u periodu 1954—1959. Pored rekonstrukcija i proširenja, izgrađeno je i 12 novih preduzeća, što je omogućilo da se ova proizvodnja razvije iz poluindustrijske u industrijsku granu.

Zastarelost opreme, kao i nepodesna lokacija predratnih mlinova, nametnuli su potrebu da se u posleratnom periodu temeljno rekonstruiše 47 mlinskih objekata. Pored toga, izvršena je dislokacija mlinova iz žitorodnih rejonar u potrošačke centre, kao i izgradnja sistema silosa za prihva-

tanje i smeštaj žitarica i brašna, što je od naročitog značaja za ovu industriju. U okviru mlinskih preduzećar izgrađeni su i prošireni pogoniar za preradu brašna (hleb, testenine, keks). U Srbijar se nalazir 59,3% ukupnog brojar mlinoviar, u Hrvatskoj 23,8%, Bosni i Hercegovinir 7,6%, Slovenijir 5,5%, Makedonijir 3,9% i Crnoj Gori 0,5%. Pored industrijskih mlinoviar, cenir se da se u radu nalazir još oko 35.000 vodenicar i mlinoviar kamenjarar, u kojimr vršir meljavu najvećir broj poljoprivrednog stanovništvar u skoro svim krajevimr zemljear izuzev Vojvodinear.

U *industriji za preradu mesa*, izvršene su temeljne rekonstrukcije u 20 starih pogoniar i izgrađenir 17 novih objekatar.² Ukupnir kapacitetir u svim industrijskim pogonimr mogu preraditir u sezoni do 350.000 tona svežeg mesar, uz primenu savremenih tehnoloških postupakr (linijski sistem klanjar, rashladnir uređajir i mašinskir obradur) i uz izradu nekih artikalar najvišeg stepenar preradear. Pored toga, omogućenar je delimičnir preradur nusproizvodar, iznutricar, otpadakar i konfiskatar.

I u *drugim delatnostimr*, kao što su industrijear za proizvodnjur pivar, špiritar, alkoholnih i bezalkoholnih pićar, sirćetar, kvascar, bombonar i kakao-proizvodar, izvršenir su raznir proširenjar i adaptacijear u cilju poboljšanjear iskorišćavanjar sirovinar, otklanjanjar uskih grlar i usavršavanjar tehnoloških postupakr.

Sadašnjir kapacitetir su dovoljnir da obezbedear planiranur proizvodnjur i potrošnjur proizvodar prehrambene industrijear. Međutim, za proizvodnjur savremene *stočne hrane* izgrađenir je samo jedan moderan industrijskir pogon (u Ljubljani) i izvršene rekonstrukcijear manjih mešalnicar, uglavnom u sastavur zemljoradničkih zadrugar i poljoprivrednih dočtarar. Stogar se posle 1956. pristupilur brzim tempom izgradnjir industrijskih pogoniar specijalizovanih za proizvodnjur kompletnih obrokar za raznir vrstear i kategorijear stćear i dodatnih krmnih smesar (superkoncentratar) sa visokim sadržajem belančevinar, koje će služitir kao dopunur osnovnim stočnim hranivimr.

Ozbiljan problem za razvitak prehrambene industrijear predstavljur *ambalažur*. Visokur učešćear ambalažear u strukturi cenar naročitur dolazir do izražajar u konzervnoj industrijir, a pogotovu u preradur voćar i povrćar. Razlogar za visokur učešćear ambalažear u strukturi cenar prehrambenih proizvodar imar više, a najvažnijir su: nedovoljnir kapacitetir specijalizovanih pogoniar za izradur ambalažear (svih vrstar), zastarelost i istrošenost većinear kapacitetar pri preduzećimr prehrambene industrijear i, u vezi sa tim, neekonomičnost u iskorišćavanjur osnovnog materijalar za izradur ambalažear, naročitur belog lima.

Otklanjanjear ovih nedostatakar otpočelur je poslednjih godinar pojačanim ulaganjem u rekonstrukcijear, proširenjar i novogradnjear u industrijir papirar, zatim u grafičkur, drvnu, staklarskur i metaloprerađivačkur industrijir, a naročitur u industrijir plastičnih masar, tj. u sve industrijear koje se bavur izradom, doradom i obradom ambalažear i materijalar za ambalažur.

KAPACITETI. Po brojru proizvodnih pogoniar, brojru proizvodar i zaposlenih radnikar, kao i po visinir društvenog proizvodar, prehrambena industrijir spada među značajnijear industrijske granear u zemljir. (Tabela 5.)

Pogonir prehrambene industrijear, sa veomr različitim kapacitetimr i tehničkom opremom (od najmodernijih postrojenjar do zastarelih i preko 60% amortizovanih), organizaciono su svrstani u 385 kombinatar i samostalnih preduzećar. Preduzćear i kombinatir prehrambene industrijear razmešteni su po svim narodnim republikamr. (Tabela 6.)

Stepen iskorišćenjar kapaciteta prehrambene industrijear porastao je u periodu 1957—1961. u proseku za celur granur za 4%. (Tabela 7.)

² U toku su rekonstrukcijear klanice u Petrinjir (Gavrilović) i izgradnjear klanice u Novom Sadu.

TABELA 5 — POGONI I KAPACITETI PREHRAMBENE INDUSTRIJE U 1961.

Tehnološka grupacija	Broj pogona	Kapacitet*
Industrija šećera	13	27.750 t/24h
Industrija biljnih masnoća	33	85.870 t/god.
Jestivo ulje	26	65.550 t/god.
Tehničko ulje	2	3.220 t/god.
Margarin	2	8.400 t/god.
Biljne masti	3	8.700 t/god.
Industrija skroba	5	109.400 t/god.
Industrija za preradu mesa	36	311.350 t/god.
Industrija za preradu voća i povrća	39	74.900 t/god.
Industrija za preradu morske ribe	29	21.500 t/god.
Mlinska industrija	589	2.152.500 t/god.
Industrija piva	28	1.600.000 hl/god.
Industrija testenina	28	45.700 t/god.
Konditorska industrija (kakao-proizvodi, bombone, keks)	23	37.000 t/god.
Industrija špirita	9	25.500 t/god.
Industrija pekarskog kvasca	11	8.760 t/god.
Industrija alkoholnih i bezalkoholnih pića	...	310.000 hl/god.
Industrija kavovina	3	19.300 t/god.
Industrija stočne hrane	15	130.000 t/god.

* Zbog pretežno sezonskog rada, kao i zbog raznih vrsta sirovina, čije sazrevanje prespeva u relativno kratkim vremenskim razmacima, veoma je teško precizno utvrditi kapacitete, jer su oni u tesnoj zavisnosti od fonda radnog vremena i kvalitativnih svojstava sirovine. Iskazivanje veličina kapaciteta zasnovano je na stručnim ocenama o stanju tehničkih uređaja i specifičnosti pojedinih sirovina, sa uobičajenim radom u jednoj, dve ili tri smene.

Kapaciteti obračunati: za industriju šećera na bazi prerade šećerne repe, za industriju skroba na bazi prerade kukuruza, za industriju mesa na bazi prerade svežeg mesa, a za ostale na bazi privredne gotovih proizvoda.

TABELA 6 — PREDUZEĆA I ZAPOSLENI U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI PO REPUBLIKAMA 1961.

Narodna republika	Broj preduzeća i kombinata	Broj zaposlenih 31. X 1961.
Jugoslavija	385	96.359
Srbija	168	42.416
Vojvodina	99	...
Kosmet	5	...
Hrvatska	122	31.430
Slovenija	38	8.814
Bosna i Hercegovina	14	4.627
Makedonija	35	7.919
Crna Gora	8	1.153

Podaci: Dokumentacija Savezne industrijske komore.

Nizak stepen iskorišćenja kapaciteta kod izvesnih tehnoloških grupacija prehrambene industrije prouzrokovan je u prvom redu slabim urodom industrijskih kultura. Pored toga, slaba opremljenost pojedinih kapaciteta i nedovoljan broj stručnih kadrova, a naročito školovanih tehnologa, takođe utiču na nedovoljnu iskorišćenost kapaciteta.

U konzervnoj industriji, nizak stepen iskorišćenja kapaciteta posledica je u prvom redu nerazvijene domaće potrošnje i ograničenog izvoza. Proizvodima koje bi trebalo da proizvodi konzervna industrija većina stanovništva se snabdeva iz sopstvene proizvodnje u domaćinstvima. Od ukupne proizvodnje voća, dve trećine se preradi u domaćinstvima (suva šljiva, rakija, pekmez), a samo oko 5% na industrijski način. Preko 70% proizvodnje grožđa preraduju sami proizvođači. Od ukupne proizvodnje paradajza i paprike u industriji se preradi oko 28%, dok se ostatak (izuzev potrošnje u svežem stanju) konzervira u domaćinstvima (»zimnica«). Slična je situacija i sa snabdevanjem mesom i mesnim prerađevinama. Računa se da od raspoložive stoke za klanje proizvođači za svoje potrebe potroše oko 50%, i to pretežno u zimskim mesecima. Od ukupne

TABELA 7 — ISKORIŠĆENJE KAPACITETA PREHRAMBENE INDUSTRIJE 1957—1961.

Tehnološka grupacija	(U procentima)				
	1957	1958	1959	1960	1961
Prosek za granu	79	80	78	85	83
Industrija šećera	100	75	100	100	64
Industrija biljnih masnoća*	77	93	90	84	100
Industrija za preradu mesa**	41	47	58	64	73
Industrija za preradu voća i povrća	52	53	58	76	82
Industrija za preradu morske ribe	64	69	62	82	93
Industrija skroba	57	52	43	69	72
Mlinska industrija	76	71	74	74	81
Industrija testenina	97	96	97	90	95
Konditorska industrija	100	100	100	99	99
Industrija bombona i slatkiša	78	96	78	84	100
Industrija kakao-proizvoda	100	100	100	100	50
Industrija piva	100	100	100	100	100
Industrija špirita	83	97	62	70	65
Industrija kvasca	100	100	100	100	93
Industrija stočne hrane	54	39	46	77	72

* Jestivo i tehničko ulje 86,1%, margarin 78,2%, biljne masti 25,5%.

** Konzervno odeljenje 65,0%, proizvodnja bekona 25,0%.

proizvodnje mleka, koja je u 1960. iznosila oko 2,4 miliona tona, tržišni višak bio je oko 1,1 miliona tona, odnosno oko 42,3%. Ostatak je potrošen u domaćinstvima proizvođača, delimično u svežem stanju, a delimično preradom na primitivan način.

Najveći deo sirovina za konzervnu industriju još uvek se preraduje van prehrambene industrije. Međutim, prerada industrijskih kultura, kao što su šećerna repa, uljarice, kukuruz (za skrob) i pivarski ječam, kao i drugih sirovina (morske ribe, melase, rezanaca, uljane sačme i uljanih pogača) vrši se isključivo u industriji.

SIROVINSKA BAZA

Proizvodnja poljoprivrednih sirovina znatno je povećana u posleratnom periodu, ali još uvek ne zadovoljava potrebe industrije, naročito u uljaricama, šećernoj repi, pivarskom ječmu i odgovarajućim sortama i asortimanu voća i povrća, mesnatim svinjama i ribi. (Tabela 8.)

TABELA 8 — PROIZVODNJA VAŽNIJIH SIROVINA ZA PREHRAMBENU INDUSTRIJU 1930—1939. I 1950—1959.

Vrsta sirovine	Procečna godišnja proizvodnja		Indeks 1950—1959 1930—1939
	1930—1939	1950—1959	
Šećerna repa	661.000	1.450.000	455
Uljarice	62.265	144.666	430
Suncokret	9.100	90.000	989
Soja	1.700	4.270	251
Uljana repica	7.700	5.900	77
Ricinus	200	2.216	1.108
Kukuruz (klice)	1.125	2.200	110
Maslina	30.330	20.140	66
Ostale uljarice	12.110	19.940	165
Kukuruz	4.300.000	3.800.000	78
Pšenica i raž	2.652.000	2.587.000	782
Pivarski ječam	27.200	25.400	94
Voće	780.000	1.008.000	129
Povrće	...	1.679.000	...
Riba	12.044	18.044	150
Mleko	1.819.000	1.908.000	105

Utrošak najvažnijih sirovina (osim suncokreta, voća, pulpe, marka i rafinade), poluproizvoda, uglja i elektroenergije u prehrambenoj industriji u periodu 1955—1960. stalno je povećavan. (Tabela 9.).

TABELA 9 — UTROŠAK NAJVAŽNIJIH SIROVINA U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI 1956—1960.

	Jedinica mere	1956	1957	1958	1959	1960
Bele žitarice	000 t	1.766	1.866	1.709	2.055	2.031
Ječam	t	19.628	24.101	27.945	27.953	26.711
Kukuruz	t	73.613	99.438	137.724	109.758	148.975
Suncokret	t	82.762	46.979	81.646	83.674	91.570
Ostale uljarice	t	28.969	45.243	38.942	50.556	58.983
Šećerna repa	000 t	1.055	1.694	1.236	2.087	1.973
Voće	t	19.159	20.468	26.696	24.297	23.099
Povrće	t	52.160	60.263	45.608	38.690	49.844
Šećer	t	20.138	24.752	29.881	30.019	39.010
Pulpa i mark	t	19.240	18.456	17.004	15.133	18.928
Melasa	t	83.674	37.559	61.856	78.566	81.338
Rafinada	000 hl°	4.538	4.407	4.686	4.978	8.734
Električna energija	MWh	132.393	167.971	187.000	235.000	267.000
Mrki ugalj	t	431.222	517.192	471.000	534.000	574.000

Uslovi za proizvodnju poljoprivrednih sirovina u zemlji veoma su povoljni. Međutim, česte oscilacije u poljoprivrednim prinosima u proteklom periodu imale su za posledicu neujednačeno i nestabilno snabdevanje prehrambene industrije sirovinama, što je nametalo potrebu uvoza sirovina, poluproizvoda i gotovih proizvoda (šećera, sirovog ulja, uljarica, stoke za klanje, pšenice, i dr.). Pored toga, i kvalitet domaćih poljoprivrednih sirovina nije uvek na odgovarajućoj visini (niska digestija šećerne repe, slab randman uljarica, masne umesto mesnatih svinja, nizak sadržaj šećera u voću, mali procent suvih materijala u paradajzu, loše sorte i nepovoljan asortiman voća i povrća, i dr.).

Od poljoprivrednih proizvoda koji služe kao sirovina za prehrambenu industriju, može se dobiti veoma velik broj industrijskih proizvoda, ali je prerada ovih sirovina u zemlji, iz tehnoloških i ekonomskih razloga, ograničena na manji broj proizvoda.

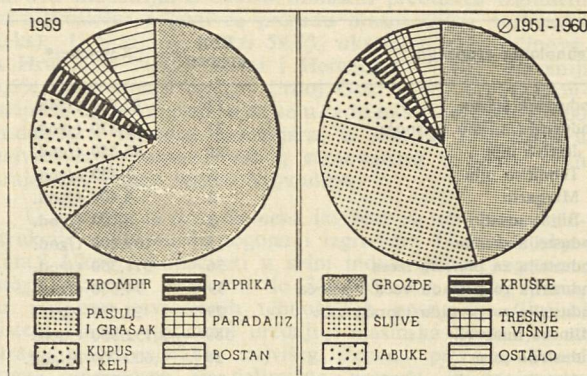
Struktura proizvodnje voća nije zadovoljavajuća. Grožđe i šljive čine oko 80% od ukupnog prinosa voća, a ako se ne računa grožđe, 76% od ukupnog prinosa voća čine šljive i jabuke. Pošto su, međutim, jabuke i šljive samo delimično podesne za industrijsku proizvodnju, to se veća proizvodnja plemenitog voća, na kojoj se zasniva savremena industrija za preradu, nameće kao neophodna.

Proizvodnju voća karakteriše neujednačenost sorata, naročito jabuka, kajsija, šljiva i bresaka. Pored toga, usled iscrpljenosti voćnih stabala, česte su oscilacije u proizvodnji, a rastrkanost voćnjaka i njihova nepovezanost sa saobraćajnicama otežavaju prikupljanje prinosa, što se odražava na visinu tržišnog viška svežeg voća, koji iznosi oko 35% od ukupnih prinosa, jer proizvođači najveći deo voća prerađuju u domaćinstvima. Prema tome, rešenje problema ne leži samo u povećanju proizvodnje plemenitih sorata, već i u poboljšanju pribiranja i transporta voća do tržišta.

U cilju unapređenja proizvodnje voća, poslednjih godina pristupilo se intenzivnijem podizanju plantažnih vinograda i voćnjaka u okviru poljoprivrednih dobara i zadruga. Prehrambena industrija je takođe počela da podiže sopstvene plantaže voćnjaka u blizini svojih pogona.³

Proizvodnja povrća je takođe nerazvijena, naročito u pogledu strukture. Od ukupne proizvodnje povrća, na krompir i pasulj otpada preko 68%, a na kupus i kelj oko 13%. Povrtarstvo je zasad orijentisano na kulture koje se

GRAFIKON 2 — STRUKTURA PROIZVODNJE POVRĆA (1959) I VOĆA (Ø1951—1960) U JUGOSLAVIJI

mogu čuvati duže vremena bez konzerviranja (krompir pasulj) ili kiselenjem (kupus, paprika). Ovakva struktura proizvodnje povrća uslovljava primitivnu preradu u domaćinstvima.

Paradajz je, kako sa stanovišta potrošnje u zemlji, tako i sa stanovišta izvoza, zasad najinteresantnija kultura za preradu u industriji.

Proizvodnja se sve više orijentiše na plemenite sorte voća i povrća. U tom cilju se podižu plantaže voćnjaka i povrtnjaka, u prvom redu na društvenim poljoprivrednim gazdinstvima i uz industrijske pogone za preradu.⁴

Kretanje prinosa šećerne repe po hektaru i poŕnjevenih površina pokazuje sledeća tabela (tabela 10):

TABELA 10 — PRINOSI ŠEĆERNE REPE I POŔNJEVENE POVRŠINE 1948—1961.

Godina	Prinos po ha (mc)	Poŕnjevene površine (ha)
Ø 1948—1957	159,3	82.800
1959	297,2	81.300
1960	293,5	78.000
1961	201,0	75.050

Usled izuzetno nepovoljnih klimatskih uslova, prosečan prinos u 1961. manji je za 30% od prinosa u 1960.

Nesređeni odnosi u fazi ugovaranja i kasno ugovaranje proizvodnje šećerne repe predstavljaju glavne razloge za stagnaciju, pa i opadanje setvenih površina, što je povećanim kapacitetima industrije šećera znatno zaoštravalo probleme obezbeđenja sirovinama.⁵

Uljarice. Ukupna proizvodnja uljarica i setvene površine ne pokazuju poslednjih godina čvršću tendenciju porasta. Isto tako, ni prinos po hektaru nije se mnogo promenio. Međutim, i kod ovih kultura zapaža se znatan porast učešća društvenog sektora. Od ukupnih površina zasejanih u 1957. na društveni sektor otpadalo je 12,7%, a u 1961. godini 25,7%.

Kukuruz. Potrošnja kukuruza u industriji skroba iznosi oko 1% ukupne proizvodnje kukuruza, pa snabdevanje ovom sirovinom poslednjih godina ne predstavlja teškoće. Međutim, visoke cene kukuruza uticale su na znatno povećanje proizvodnih troškova gotovih proizvoda, što je izazvalo teškoće u njihovom plasmanu.⁶

⁴ Vidi: »Povrtarstvo«, »Jug. pregled«, 1962, mart, str. 125—132 (63—70).

⁵ O proizvodnji šećerne repe i šećera vidi »Jug. pregled«, 1958, februar, str. 74—76 (22—24).

⁶ O proizvodnji kukuruza vidi »Jug. pregled«, 1958, mart, str. 114—118 (30—34).

³ Vidi: »Razvoj voćarstva«, »Jug. pregled«, 1961, decembar, str. 516—522 (148—154) i »Vinogradarstvo«, »Jug. pregled«, 1960, januar, str. 16—20 (6—10).

Pivarski ječam. Do 1954. snabdevanje pivara pivarskim ječmom bilo je neuredno zbog niskih cena i nezainteresovanosti poljoprivrednih proizvođača, što je dovelo i do uvoza ove sirovine. Ovakva situacija izazvala je potrebu iznalaženja novih, stimulaturnijih mera za proizvodnju pivarskog ječma, koje su već pokazale pozitivne rezultate.

Stočarska proizvodnja do 1957. pokazivala je tendenciju sporog porasta, uz izraženu disproporciju između stočnog fonda i fonda stočne hrane, a naročito hrane industrijskog porekla. Posle 1957. preduzete su šire mere i van oblasti neposredne stočarske proizvodnje (zabrana izvoza belančevinaste hrane i uvoz ove hrane, stvaranje povoljnijih odnosa između cena stoke i stočnih proizvoda, uvođenje zaštitnih cena i premija za kvalitetnu stoku, zabrana klanja teladi, i dr.), koje su stvorile povoljnije uslove za intenzivniju stočarsku proizvodnju. Rezultati ovih mera počeli su se od 1959. ispoljavati u porastu broja stoke, naročito goveda i svinja. Pored porasta broja grla, povećano je i učešće kvalitetne stoke, naročito na krupnim gazdinstvima, što je doprinelo boljem snabdevanju prehrambene industrije mesom. U 1961. međutim, usled velike suše, pojačana je disproporcija između stočnog fonda i fonda stočne hrane, što je izazvalo i pojačano klanje (naročito svinja) kod individualnih proizvođača, usled čega je došlo do usporavanja porasta (kod svinja čak i do opadanja) stočnog fonda.⁷

Iskustva iz ranijih godina u pogledu snabdevanja poljoprivrednim sirovinama ukazuju na potrebu iznalaženja novih mera kojima će se odnositi između poljoprivrede i prehrambene industrije regulisati u skladu sa proizvodno-tehnološkim uslovima i na bazi čvršće integracije i odgovornosti kako u proizvodnji sirovina, tako i u njihovoj preradi, domaćoj potrošnji i izvozu.

ZAPOSLENOST I PRODUKTIVNOST

ZAPOSLENOST. Nedostatak stručnih kadrova, naročito tehnolozi, predstavlja veliku teškoću u radu prehrambene industrije. U 1950. visokokvalifikovani radnici i službenici činili su samo 10,7% od svih zaposlenih, a nekvalifikovani i pomoćni 31,2%. (Tabela 11.)

TABELA 11 — KVALIFIKACIONA STRUKTURA ZAPOSLENIH U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI 30. IX 1960 (U PUNOJ SEZONI)

	Radnici		Službenici		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupno	71.535	100	16.433	100	87.968	100
Visokokvalifikovani	6.536	9,1	—	—	6.536	7,4
Visoka i viša sprema	—	—	2.890	17,6	2.890	3,3
Kvalifikovani	20.317	28,4	—	—	20.317	23,1
Srednja stručna sprema	—	—	7.025	42,8	7.025	8,0
Priučeni	19.980	27,9	—	—	19.980	22,7
Niža stručna sprema	—	—	3.778	23,0	3.778	4,3
Nekvalifikovani	24.702	34,5	—	—	24.702	28,1
Pomoćni	—	—	2.470	16,6	2.470	3,1

Od ukupno zaposlenih 30.773 su žene, od čega 24.779 radnice, a 5.994 službenice. Broj učenika u privredi koji imaju ugovor o učenju iznosi 2.341.

U pojedinim važnijim delatnostima kvalifikacionu strukturu radnika u 1960. pokazuje tabela 12.

Broj nekvalifikovanih radnika naročito je visok u industrijama za preradu voća i povrća, skroba i šećera. Ovakvu strukturu u osnovi prouzrokuju određeni organizaciono-tehnološki uslovi proizvodnje.

Ridnih mesta za koje je potrebna visoka i viša stručna sprema ima 2.890, ali svega 544 lica zaposlena u prehrambenoj industriji imaju fakultetsku spremu, a preko 2.000

⁷ O stočarstvu vidi »Jug. pregled«, 1958, decembar, str. 493—500 (129—136); 1960, maj, str. 206—210 (34—38); i 1961, april, str. 170—172 (42—44).

TABELA 12 — KVALIFIKACIONA STRUKTURA RADNIKA U NEKIM VAŽNIJIM DELATNOSTIMA PREHRAMBENE INDUSTRIJE U 1960.

(U %)

Vrsta delatnosti	Visoko-kvalifi-kovani	Kvalifi-kovani	Polukvali-fikovani	Nekvali-fikovani
Industrija šećera	13	25	26	36
Industrija ulja	9	25	31	35
Industrija skroba	7	28	21	44
Industrija za preradu mesa	12	31	30	27
Industrija za preradu voća i povrća	5	20	18	57
Industrija za preradu ribe	4	33	40	23
Industrija za preradu brašna	16	40	31	13

lica u toj kategoriji zauzimaju radna mesta bez odgovarajućih školskih kvalifikacija.

Od ukupno 544 lica sa fakultetskom spremom, svega 138 ima hemijsko-tehnološki fakultet. Jedan inženjer tehnolog dolazi na preko 600 radnika, odnosno na 4 preduzeća. Stoga se u poslednje vreme oseća tendencija zapošljavanja sve više agronoma, koji u dosta slučajeva rade poslove tehnologa.

Od ukupno zaposlenih, pomoćne delatnosti angažuju jednu trećinu radne snage, dok radnici zaposleni direktno u proizvodnji čine oko 50%.

Predviđeni razvoj prehrambene industrije zahteva znatno brži priliv kvalifikovanih kadrova. Reorganizacija visokog školstva izvršena u smislu Rezolucije Savezne narodne skupštine, a naročito otvaranje novih viših i srednjih stručnih škola, ukazuju da se u narednom periodu može računati na obezbeđenje potrebnog povećanja stručnog kadra.

PRODUKTIVNOST. Zbog pretežno sezonskog poslovanja, kao i zbog velikog broja sitnih preduzeća, u prehrambenoj industriji je preko 30% od ukupnog broja zaposlenih nekvalifikovana radna snaga. Osim toga i broj ukupno zaposlenih, naročito u administraciji, veći je od stvarno potrebnog. Usled toga je i produktivnost rada dosta niska.

Na nisku produktivnost uticao je i nizak stepen mehanizacije, kao i nepotpuno iskorišćavanje kapaciteta. Razlog niskog stepena mehanizacije u pogonima prehrambene industrije je i nisko učešće troškova radne snage u proizvodnim troškovima, pa stoga, kao i zbog sezonskog korišćenja, uvođenje mehanizacije nije uvek rentabilno. To se naročito ispoljavalo do 1955. zbog niskog ulaganja i ograničenog korišćenja amortizacije. Znatnija investiciona ulaganja i slobodno korišćenje cele amortizacije poslednjih godina, odrazili su se i na poboljšanje produktivnosti rada. (Tabela 13.)

TABELA 13 — PRODUKTIVNOST RADA U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI 1954—1960.

Godina	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Lančani indeks	98,9	97,8	107,6	115,8	94,7	108,7	105,6
Indeks (1959=100)	83,5	81,7	87,9	101,8	96,4	100	105,6

Podaci: Statistički bilten Saveznog zavoda za statistiku, br. 205.

Tendencija porasta produktivnosti rada ispoljena u periodu 1953—1961. ukazuje da se u narednom periodu može očekivati njeno dalje povećanje. Osnova za to su: bolja opremljenost modernizovanih pogona, sa potpunijim iskorišćenjem sirovina i kapaciteta; puno aktiviranje novih kapaciteta sa odgovarajućom mehanizacijom; bolja organizacija u proizvodnji i obezbeđenju poljoprivrednih sirovina; stimulaturniji sistem nagrađivanja, kao i predviđeno poboljšanje kvalifikacione strukture zaposlenih.

IZVOZ I UVOZ

Posleratni razvoj prehrambene industrije odrazio se i na povećanje izvoza.

Od 1957. prehrambena industrija predstavlja značajan činilac u ukupnom izvozu. To se u prvom redu odnosi na konzervnu industriju uopšte, a naročito na konzerve mesa i ribe, koje imaju najveće učešće. (Tabela 14.)

TABELA 14 — IZVOZ KONZERVNI MESA I RIBE 1957—1961.

	1957	1958	1959	1960	1961*	Indeks 1961 1957
Konzerve mesa	11.180	12.485	18.144	21.143	23.733	212
Konzerve ribe i ostale prerađevine od ribe	7.798	11.185	10.167	16.230	18.987	243

Od ukupnog izvoza konzervi mesa, na englesko tržište se izvozi oko 77%, u ostale zapadnoevropske zemlje oko 12%, istočnoevropske oko 4,6%, afričke 4,2%, i ostale oko 2,2%.

Od ukupne proizvodnje ribljih konzervi, 85%—90% se izvozi. Najveći deo izvoza ribljih konzervi orijentisan je na Zapadnu Evropu (oko 58%), Istočnu Evropu (oko 30%) i Afriku (oko 11%).

Izvoz bekona počeo je u 1958. sa 920 tona. Već u 1960. iznosio je 4.682 tone, a u 1961. godini 9.254 tone, tj. preko 10 puta više nego u 1956. Izvoz je u celini orijentisan u Veliku Britaniju.

Izvoz voća i povrća se iz godine u godinu povećava, ali je, sa stanovišta mogućnosti kapaciteta i sirovinске baze, još uvek neznatan.

Izvoz skroba i njegovih prerađevina naglo se povećao posle puštanja u pogon skrobare u Zrenjaninu. Međutim, sadašnje disproporcije u cenama između sirovina (kukuruz) i gotovih proizvoda, uslovljavaju pri izvozu visoke izvozne subvencije, pa se zbog toga ovi proizvodi plasiraju sa velikim teškoćama. U 1960. izvoz je iznosio 31.895 tona (u 1961. god. 24.243 t), prema 1.833 t u 1956.

Uvoz reprodukcionog materijala za prehrambenu industriju* se iz godine u godinu povećava, što je uslovljeno odgovarajućim povećanjem proizvodnje kakao-proizvoda, čvrstih biljnih masnoća i proizvoda konzervne industrije.

CENE

Od 1955. do 1961. cene proizvoda prehrambene industrije povećane su u celini za 18%, tj. više nego cene industrijskih proizvoda u celini, ali manje od cena poljoprivrednih proizvoda. (Tabela 15.)

TABELA 15 — INDEKSI CENA PROIZVOĐAČA U PREHRAMBENOJ INDUSTRIJI, INDUSTRIJI I POLJOPRIVREDI 1956—1961.

	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Prehrambena industrija	105	108	108	111	110	118
Industrija	101	101	102	102	104	108
Poljoprivreda	103	114	108	111	120	136
Ratarstvo	104	117	113	112	112	130
Stočarstvo	94	104	108	111	120	133

Porast cena poljoprivrednih sirovina je odraz određene politike cena, koja je bila usmerena u pravcu ekspanzije

* Bez uvoza pšenice, uljarica, masnoća i šećera, koji se tretiraju kao direktan uvoz hrane.

poljoprivredne proizvodnje. Istovremeno došlo je i do povećanja cena pogonskog i pomoćnog materijala i transporta, kao i do relativnog porasta ličnih dohodaka, što je takođe izazvalo dalje povećanje proizvodnih troškova u prehrambenoj industriji. Porast cena izazvao je teškoće u plasmanu gotovih proizvoda. Ukupno povećanje proizvodnih troškova, usled ograničene kupovne moći potrošača, nije se moglo kompenzirati adekvatnim povećanjem cena gotovih proizvoda. Stoga je dobar deo proizvodnih troškova prebačen na akumulativnost prehrambene industrije, zbog čega ona prima regres i uživa niz olakšica u raspodeli. Međutim, i porud povlašćenog tretmana u pogledu društvenih obaveza, pojedine delatnosti, kao, na primer, konzervna industrija i industrija za proizvodnju skroba i špirita, i dalje se bore sa ozbiljnim finansijskim teškoćama.

Sadašnje finansijske teškoće, usporen razvoj i povećanje zaliha gotovih proizvoda prehrambene industrije, proizlaze u prvom redu iz teškoća plasmana. Pобољшanje rentabiliteta i brži, sa razvojem poljoprivrede usklađen, razvoj prehrambene industrije, zavise u prvom redu od povećanja potrošnje gotovih proizvoda po cenama koje će obezbediti ekonomično poslovanje i poljoprivrede i prehrambene industrije.

PERSPEKTIVE

U ukupnoj proizvodnji prehrambene industrije u 1965. planirano je povećanje za 94% u odnosu na 1960. Prosečna godišnja stopa rasta treba da bude 14,3%, prema 13% u industriji i rudarstvu u celini.

Po važnijim delatnostima predviđen je različit indeks porasta proizvodnje (tabela 16):

TABELA 16 — PLANIRANI PORAST PROIZVODNJE VAŽNIJIH DELATNOSTI PREHRAMBENE INDUSTRIJE 1961—1965.

Grupa proizvoda	Indeks (1960=100)	Grupa proizvoda	Indeks (1960=100)
Šećer	189	Konzerve povrća	315
Biljne jestive masnoće	155	Konzerve riba	133
Pivo	123	Testenine	170
Konzerve mesa	214	Skrobovi	251
Konzerve voća	253	Stočna hrana	1.096

Podaci: Dokumentacija Saveznog zavoda za privredno planiranje.

Planirana orijentacija proizvodnje zasnovana je u prvom redu na postizanju veće uravnoteženosti u hranljivim materijama u skladu sa potrošnjom, mogućnostima izvoza i razvojem poljoprivrede.

Pojedine delatnosti do 1965. treba da obezbede sledeću proizvodnju:

Industrija šećera, u skladu sa proizvodnjom šećerne repe, treba u 1965. da proizvede oko 500.000 tona šećera, čime bi se obezbedila potrošnja od oko 25 kg po stanovniku, što je nešto niže od sadašnjeg evropskog proseka.

Industrija ulja će se orijentisati na veću proizvodnju raznih vrsta margarina »horteringa«, majoneza, biljnog masla, i dr. Na bazi dosadašnjeg trenda potrošnje, ceni se da će se potrošnja po stanovniku povećati od 3,6 kg u 1960. na 5,5 kg u 1965, odnosno za ukupno oko 110.000 tona, od čega 80.000 tona jestivih ulja i oko 30.000 tona ostalih čvrstih biljnih masnoća.

Konzervna industrija će proširiti dosadašnji asortiman gotovim jelima u vidu dnevnih obroka u toplom i konzerviranom stanju, kao i asortiman polugotovih jela pakovanih u prikladnu, jeftinu ambalažu. U skladu sa poljoprivrednom proizvodnjom, industrijska preduzeća treba da prerade oko 500.000 tona mesa i oko 400.000 tona voća i povrća u proizvode najvišeg stepena prerade.

Prerada ribe. Proizvodnja ribljih konzervi, iako ima osiguran plasman, naročito na međunarodnom tržištu, ograničena je raspoloživim sirovinama iz domaćeg ulova. Stoga se nameće potreba proširenja sirovinke baze. Napori u tom cilju usmereni su na proširenje ribolovnog područja, na ribolov u drugim vodama, van Jadranskog mora, kao i na racionalniju raspodelu ulovljenih količina ribe.⁹

Industrija skroba orijentisana je na proizvodnju šireg asortimana proizvoda za različite svrhe u raznim delatnostima, počev od sirupa, kremova, pecivih praškova i kristalne dekstroze, do raznih lepila za zamenу tutkala u grafičkoj industriji i molerskom zanatu.

Konditorska industrija i industrija testenina. S obzirom da se potrošnja testenina i konditorskih proizvoda (keksa, čajnog peciva, vafli-proizvoda, kakao-proizvoda, bombona i ostalih slatkiša) stalno povećava, kao i zbog toga što su ovi proizvodi najpodesniji oblik uticanja na smanjenje velike potrošnje hleba (testenine, keks), predviđeno je njihovo znatno povećanje i to: keksa, čajnog peciva i vafli-proizvoda od 18.895 u 1960. na 50.000 tona u 1965, testenina od 41.133 u 1960. na 70.000 tona u 1965, a kakao-proizvoda i bombona od 31.031 u 1960. na 50.000 tona u 1965.

Industrija piva. Usled stalnog povećanja potrošnje piva, naročito u turističkim mestima, predviđeno je da se u 1965. proizvede preko 2 miliona hl, ili oko 10 litara po stanovniku, i to znatno kvalitetnijeg piva od sadašnjeg.

Industrija špirita. Predviđena proizvodnja šećerne repe i usled toga povećana proizvodnja melase, uslovljavaju povećanje proizvodnje špirita, iako je plasman špirita veoma otežan.

⁹ O ribarstvu vidi »Jug. pregled«, 1960, januar, str. 21—24 (11—14).

Industrija stočne hrane. Sadašnja industrijska proizvodnja stočne hrane je nedovoljna u odnosu na predviđeni porast stočnog fonda. Predviđeno je da se njena proizvodnja ubrza, sa tačno izbalansiranim odnosima pojedinih stočnih hraniva u skladu sa savremenom ishranom stoke. S obzirom na količine nusproizvoda i otpadaka pogodnih za dalju preradu u stočnu hranu koje će ostvariti prehrambena industrija, ceni se da će se proizvodnja u industrijskim pogonima povećati do 100.396 tona u 1960. na oko 1,100.000 tona u 1965. tj. za oko 10 puta.

Razvoj ostalih delatnosti (veštačka alkoholna i bezalkoholna pića, kvasac, sirće, kavovine) usmeren je uglavnom na proširenje i izmenu asortimana, sa veoma malim porastom proizvodnje.

Predviđeni porast proizvodnje, potrošnje i izvoza i stanje sadašnjih kapaciteta, pretpostavljaju znatna investiciona sredstva, koja su obezbeđena manjim delom iz sredstava federacije, a većim delom iz sredstava preduzeća, narodnih republika i ostalih političkoteritorijalnih jedinica.

Prioritet u izgradnji dat je onim delatnostima od kojih u prvom redu zavisi obezbeđenje predviđene strukture proizvodnje i potrošnje.

U perspektivi, izvoz proizvoda prehrambene industrije treba da zauzme značajno mesto u proširivanju izvoza industrijske robe, kao i u postizanju rentabilnog plasmana poljoprivrednih proizvoda, čija proizvodnja treba znatno da se poveća u narednom periodu. Učešće izvoza proizvoda prehrambene industrije u ukupnom izvozu industrijske robe trebalo bi da iznosi u periodu 1961—1965. oko 12,9%. Ovakva orijentacija izvoza omogućena je povoljnim uslovima u zemlji za proizvodnju širokog asortimana sirovina i industrijskih proizvoda.

D. J.

IZGRADNJA TUNELA

Među obimnim građevinskim radovima koji su izvršeni poslednjih godina u Jugoslaviji, izgradnja tunela zauzima značajno mesto.

Razvoj tunelogradnje u zemlji ide u pravcu osvajanja savremenih tehnoloških procesa i postizanja što veće efikasnosti. Sve do 1950. u Jugoslaviji je postojao izrazito tradicionalan i nesavremen način građenja tunela: sa malobrojnog i dotrajalom mehanizacijom i angažovanjem velikog broja radne snage. Posle 1950. i tunelogradnju je zahvatio opšti proces modernizacije građenja. Jugoslovenski građevinari su uspeali, naročito posle 1956. da znatno modernizuju postupak probijanja tunela za potrebe saobraćaja i hidroenergetskog sistema.

Za građenje tunela na hidroelektranama i saobraćajnicama ulagano je od 1956. do 1960. prosečno godišnje oko 5 milijardi din. Ukupno je u tom periodu za izgradnju tunela i cevovoda na hidroelektranama uloženo 22.535 miliona, a za izgradnju tunela i galerija na saobraćajnicama 5.461 milion din. (Tabela 1.)

Pored toga, u toku je izgradnja i drugih velikih hidrotehničkih i saobraćajnih tunela, među kojima su najznačajniji dovodni tuneli u dužini od 56,5 km na hidrocentralama Trebišnjica, Senj i Globočica. Na ovim hidrocentralama grade se uporedo i veliki odvodni tuneli.

Na pruzi Beograd—Bar izgradiće se ukupno 80 kilometara tunela. Od toga su do sada dovršeni i pušteni u rad tuneli Tanki rt dug 400 m, Sozina 6.174 m, Ratac 536 m i Sušan 439 m. Započeta je izgradnja tunela Zlatibor, dugog 6 km, tunela Bukovi, dugog 4 km, i većeg broja manjih tunela. Na pruzi Sarajevo—Ploče takode je počela izgradnja više tunela.

TABELA 1 — IZGRADNJA TUNELA, CEVOVODA I GALERIJA NA HIDROCENTRALAMA I SAOBRAĆAJNICAMA

	1956	1957	1958	1959	1960
Hidrocentrale					
Broj tunela i cevovoda	16	17	20	25	20
Dužina u km	20	24	45	28	14
Zapremina u hiljadama m ³	232	404	494	197	169
Saobraćajnice					
Broj tunela i galerija	2	3	5	3	6
Dužina u km	0,137	2,579	7,904	0,743	0,948
Zapremina u hiljadama m ³	3,12	50,43	41,95	49,08	48,06

Podaci: Statistički godišnjak FNRJ, 1961.

Razvoj tunelogradnje zahteva dalje povećanje brzine radova i usavršavanje procesa građenja tunela. Zato su investirana velika novčana sredstva za novu mehanizaciju, čime je omogućeno postizanje znatnih rezultata, naročito na ubrzanju podzemnih radova na hidroenergetskim objektima.

ISKUSTVA U IZGRADNJI TUNELA NA HIDROELEKTRANI SPLIT, koja se pušta u pogon početkom maja ove godine, karakteristična su za najnovije tendencije i dostignuća jugoslovenske tunelogradnje u primeni savremenog postupka građenja.

Za hidroelektranu Split predviđeno je da ima neto pad vode 269 metara i instalirani protok od 200 m³ vode u sekundi, a na kraju izgradnje maksimalnu snagu od 425,2 MW i godišnji fizički obim proizvodnje od 2.114 GWh. Prva etapa izgradnje hidroelektrane Split završena je jedanaest meseci pre predviđenog roka.

Izgradnjom betonske gravitacione brane visoke 35 metara omogućen je uspon vode do 23 metra, čime je dobivena

korisna zapremina za akumulaciju tri miliona kubnih metara vode za potrebe dnevnog izravnavanja. Izgradiće se još jedna akumulacija od 690 miliona m^3 vode, zajedno sa dovodnim tunelom.

U prvoj etapi izgradnje hidroelektrane Split sagrađen je tunel dug 9.461 metar, sa profilom koji omogućava protočnu količinu vode od $100 m^3$ u sekundi. Betonska obloga u tunelu, marke betona 220, ima debljinu 30 do 40 cm. Uz to je data armirano-betonska obloga debljine 40 do 50 cm i betonska obloga sa ugrađenom čeličnom podgradom debljine 50 cm. Tako jaka betonska obloga je ugrađena zbog vrste i kvaliteta stena kroz koje je tunel probijen.

Tunel na hidroelektrani Split građen je kroz dve radne deonice: uzvodna ima dužinu 2.970 metara, a nizvodna 6.670 metara. Za izgradnju ovog tunela korišćena su pozitivna iskustva sa izgradnje tunela Sozina na pruzi Beograd—Bar. Ovdje je primenjen tzv. modificirani švedski sistem probijanja tunela, upotrebljeni su laki bušaći čekići na pneumatskim nogama, a skela za ove čekiće imala je samo 1.500 kilograma. Rasporedom bušaćih čekića na svim etažama skela omogućeno je bušenje minskih rupa istovremeno na celom profilu izbijanja, kao i punjenje mina. Bušaći čekići koji su ovde upotrebljeni domaće su proizvodnje. Oni troše 2,3—3,0 m^3 vazduha u minutu, a najpovoljniji pritisak za rad im je 5 do 7 atmosfera. Oni su pokazali vanredne rezultate, naročito u brzini bušenja i izdržljivosti. Pri probijanju tunela primenjeno je takozvano »mokro« bušenje sa vodom i odgovarajućim pritiskom, radi čega je izgrađen rezervoar u visini od 61 metra iznad nivelete tunela.

Utovar iskopanog materijala vršio se utovariivačima sa kašikom od 400 litara, a transport električnim akumulatorskim lokomotivama težine 8 tona i dizel lokomotivama težine 12 tona, sa čeličnim vagonetima koji imaju zapreminu 3,5 m^3 . Od 60 raspoloživih vagoneta, na redovnom radu u tunelu bilo je angažovano 45, dok je 5 razvozilo materijal van tunela, a 10 bilo u rezervi. Od četiri lokomotive, dve su radile na utovaru, jedna dizel na transportu kroz tunel,

a jedna na istovaru van tunela. Utovar jednog vagoneta trajao je maksimalno 5 minuta, zajedno sa manevrisanjem.

Za provetravanje tunela upotrebljena su 4 centrifugalna ventilatora domaće proizvodnje, uz limene i platnene cevi, a na poslednjih 1.500 metara tunela primenjene su fleksibilne ventilacione cevi izgrađene od impregniranog platna.

U cilju postizanja veće ekonomičnosti, na samom gradilištu organizovana je radionica za opravku svih vrsta mašina, kao i pneumatska kovačnica za čekiće i njihove krunice i za održavanje pneumatskog alata.

U svakoj od tri smene na izgradnji tunela hidroelektrane Split radila su po 42 radnika, i to u tunelu 21 građevinski i 9 metalških, a van tunela 6 građevinskih i 6 metalških radnika.

Organizacija izgradnje i bušenja tunela bila je solidno pripremljena (naročito je studirana i dimenzionirana mehanizacija) i odvijala se kroz kontinuirano sprovođenje savremenog tehnološkog procesa. Rezervna mehanizacija bila je obezbeđena na samom gradilištu. Zaposleno osoblje dobro je bilo obučeno za sve faze radnog procesa.

Pre početka izgradnje bilo je predviđeno da se raspoloživom mehanizacijom postigne svetski normativ utroška radnog vremena, tj. da se za 1 m^3 iskopanog materijala utroše 4 i po radna časa. Međutim, za iskapanje 1 m^3 tunela ostvaren je prosečni utrošak radne snage od oko 2,6 radnih časova. To je svakako vanredan rezultat, naročito kad se upoređuje sa utroškom ljudskog rada kod klasičnih metoda građenja tunela, pri kojima se trošilo 15 do 17 časova na 1 m^3 iskopanog tunela.

Prosečno dnevno napredovanje u građenju dovodnog tunela na hidroelektrani Split iznosilo je 13 metara, a maksimalno 15,2 metra, čime je dostignut nivo produktivnosti rada koji se retko ostvaruje i u tehnički najrazvijenijim zemljama. Brzina građenja bila bi još veća da šest poplava nije onemogućilo rad u tunelu za vreme od 81 dana.

Inž. J. V.

IZGRADNJA TUNELA

Među obimnim građevinskim radovima koji su izvršeni u okviru projekta izgradnje hidroelektrane Split, izgradnja dovodnog tunela zauzima posebno mesto. Radovi na izgradnji ovog tunela izvršeni su u periodu od 1950. do 1952. godine. Tunel je dužine 9.461 metar, a njegov prečnik iznosi 3,5 metra. Građen je kroz dve radne deonice: uzvodnu i nizvodnu. Za izgradnju ovog tunela korišćena su pozitivna iskustva sa izgradnje tunela Sozina na pruzi Beograd—Bar. Ovdje je primenjen tzv. modificirani švedski sistem probijanja tunela, upotrebljeni su laki bušaći čekići na pneumatskim nogama, a skela za ove čekiće imala je samo 1.500 kilograma. Rasporedom bušaćih čekića na svim etažama skela omogućeno je bušenje minskih rupa istovremeno na celom profilu izbijanja, kao i punjenje mina. Bušaći čekići koji su ovde upotrebljeni domaće su proizvodnje. Oni troše 2,3—3,0 m^3 vazduha u minutu, a najpovoljniji pritisak za rad im je 5 do 7 atmosfera. Oni su pokazali vanredne rezultate, naročito u brzini bušenja i izdržljivosti. Pri probijanju tunela primenjeno je takozvano »mokro« bušenje sa vodom i odgovarajućim pritiskom, radi čega je izgrađen rezervoar u visini od 61 metra iznad nivelete tunela. Utovar iskopanog materijala vršio se utovariivačima sa kašikom od 400 litara, a transport električnim akumulatorskim lokomotivama težine 8 tona i dizel lokomotivama težine 12 tona, sa čeličnim vagonetima koji imaju zapreminu 3,5 m^3 . Od 60 raspoloživih vagoneta, na redovnom radu u tunelu bilo je angažovano 45, dok je 5 razvozilo materijal van tunela, a 10 bilo u rezervi. Od četiri lokomotive, dve su radile na utovaru, jedna dizel na transportu kroz tunel,

KULTURNE VEZE SA INOSTRANSTVOM U 1961.

U razvitku kulturnih veza sa inostranstvom ostvaren je u 1961. znatan napredak, i to kako na proširenju saradnje sa nizom novih zemalja, tako i u povećanju broja lica koja su uzela učešća u raznovrsnim vidovima saradnje i razmene.

Na osnovu ugovora sa vladama drugih zemalja organizovano je više akcija od strane Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Saveznog izvršnog veća. Takve akcije su preduzimale i pojedine kulturne ustanove, društva, organizacije i pojedinci, na osnovu sopstvene inicijative i sredstava. Ovakvi, neposredni kontakti dobijaju sve značajnije mesto u ukupnom obimu veza sa inostranstvom.

Uporedo sa razvijanjem već tradicionalnih kulturnih veza i oblika saradnje sa zemljama evropskog područja, uspostavljana je i proširivana i kulturna saradnja sa zemljama geografski udaljenih područja Azije, Afrike i Latinske Amerike i iznalaženi celishodniji oblici saradnje sa njima.

U toku 1961. potpisane su nove konvencije o kulturnoj saradnji sa Bolivijom, Ganom, Gvinejom, Kambodžom i Libanom, tako da je Jugoslavija na početku 1962. imala sporazume o kulturnoj saradnji sa ukupno 24 zemlje.

Zaključeno je i 14 državnih sporazuma o programima kulturne saradnje, i to sa Belgijom, Bugarskom, Čehoslovačkom, Grčkom, Irakom, Istočnom Nemačkom, Italijom, Mađarskom, Norveškom, Poljskom, Rumunijom, SSSR, Sudanom i UAR. Gde god je bilo moguće, utvrđivani su dvogodišnji planovi kako bi se unelo više stabilnosti u njihovo sprovođenje. Zaključeni sporazumi u 1961. predviđaju po pravilu širi obim razmene u odnosu na ranije godine. Ovim sporazumima obuhvaćeni su mnogobrojni vidovi saradnje: od razmena stipendija, naučnih i prosvetnih radnika, univerzitetskih profesora i kulturnih radnika, do održavanja likovnih i muzičko-scenskih manifestacija na recipročnoj osnovi i saradnji u oblasti izdavačke i filmske izdavačke delatnosti, radija i televizije, sporta, i sl.

U programe saradnje unošeni su i stavovi o posebnim neposrednim sporazumima između institucija koje se bave naučnim radom, izdavačkim i filmskim preduzeća, umetničkih saveza, institucija u oblasti radio-televizije, sportskih saveza, koncertnih agencija, itd. u cilju da se podstakne direktna saradnja na osnovu zajedničkih sporazuma i aranžmana zainteresovanih institucija.

Saradnja sa inostranstvom u oblasti prosvete odvijala se pretežno preko Sekretarijata Saveznog izvršnog veća za prosvetu i kulturu. Manji deo ovih veza ugovaran je programima kulturne saradnje. U oblasti nauke ta se saradnja pretežno odvijala preko Saveta za naučni rad. Univerzitetske veze sa inostranstvom ostvarivale su se najvećim delom neposredno između domaćih i stranih univerziteta, manjim delom preko Zajednice jugoslovenskih univerziteta, a preko Komisije za kulturne veze sa inostranstvom uglavnom one koje su proizlazile iz programa o kulturnoj saradnji. Prosvetne i naučne veze pokazuju u 1961. tendenciju porasta i postaju sve sadržajnije.

U toku 1961. na slavističkim seminarima i katedrama u inostranstvu radilo je 17 lektora srpskohrvatskog jezika, dok je na jugoslovenskim filozofskim fakultetima u 1961. radio 31 lektor stranih jezika, iako su činjeni napori da se angažuje još veći broj lektora kako bi se omogućilo šire proučavanje stranih jezika.

Na seminaru »Univerzitet danas« prisustvovala su 133 učesnika iz zemlje i inostranstva, a na seminarima za strane slaviste u Zagrebu i Splitu prisustvovala su 54 inostrana slavista iz 14 zemalja.

Kao rezultat orijentacije Jugoslavije na jačanje saradnje sa ekonomski nerazvijenim zemljama i na pružanje pomoći naročito u oblasti školovanja kadrova, u toku 1961. znatno je povećan broj stranih studenata koji se kao stipendisti Jugoslavije školuju na jugoslovenskim univerzitetima. Povećan je takođe i broj studenata stranih državljana koji se o trošku svojih vlada ili privatno školuju na univerzitetima i visokim školama u Jugoslaviji. U 1961. na studijama u Jugoslaviji nalazilo se preko 600 studenata stranog državljanstva, od toga 440 kao stipendisti Komisije za kulturne veze. Sa povećanjem broja stranih stipendista postavio se i niz pitanja, u prvom redu problem smeštaja. U toku godine u studentskim domovima u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani obezbeđeno je novih 470 mesta za strane studente. Rešavana su takođe i druga pitanja, kao, na primer, pitanje zdravstvene zaštite, klubova, organizovanijeg učenja jezika, pomoći u nastavi i sl. i nađena su ili pripremljena rešenja za većinu ovih pitanja.

Na likovnom planu u 1961. obeležena je aktivnost velikim brojem jugoslovenskih izložbi u inostranstvu, a vršene su intenzivne pripreme na organizovanju izložbi u Latinskoj Americi, na Bliskom istoku i u nekim azijskim zemljama. Pripremljeno je pet jugoslovenskih izložbi, kao i učešće na 14 međunarodnih likovnih manifestacija. Najuspelije su izložbe u Londonu, Parizu, kao i učešće na bijenalinama u Sao Paulu, Aleksandriji i Riminiju. U okviru bijenala u Sao Paulu, bile su prvi put u Latinskoj Americi prikazane kopije jugoslovenskih srednjovekovnih fresaka. U Jugoslaviji je organizovano 14 stranih izložbi.

Sa nizom zemalja odvijala se živa razmena u oblasti muzičke i scenske umetnosti. U 1961. je ostvareno više ovih gostovanja nego ranijih godina. Najveći broj gostovanja ostvaren je neposrednim aranžmanima »Jugokoncerta« i drugih muzičkih agencija sa inostranim agencijama i pojedincima. Najznačajnija među njima su gostovanje Beogradske opere u Kairu i Zagrebačke opere u okviru Teatra nacija u Parizu, turneja Zabavnog orkestra RT Beograd u SSSR, gostovanje Zagrebačke filharmonije u Austriji. Jugoslovensko dramsko pozorište, u okviru programa razmene, gostovalo je u Bugarskoj, a bugarsko Satirično pozorište u Jugoslaviji. U isto vreme čitav niz inostranih muzičkih ansambala i pojedinaca boravio je u Jugoslaviji, bilo na osnovu ugovora o saradnji, bilo na osnovu privatnih aranžmana.

Saradnja u oblasti filma odvijala se uglavnom u realizaciji ugovorenih obaveza u sporazumima o kulturnoj saradnji (svečane premijere, nedelje jugoslovenskog i inostranog filma), kao i kroz razmene delegacija na međunarodnim i domaćim filmskim festivalima. Nedelja filma UAR održana je u Beogradu, dok su filmske premijere jugoslovenskog filma održane u SSSR (2), Rumuniji, Grčkoj, a takođe i premijere filmova ovih zemalja u Jugoslaviji.

Nekoliko jugoslovenskih književnika boravilo je u inostranstvu povodom izlaska njihovih dela, u studijske svrhe ili radi usavršavanja u oblasti prevoda.

U planove o kulturnoj saradnji sa nekim zemljama unete su i klauzule koje su domaćim izdavačima olakšavale razvijanje veza sa inostranim izdavačkim ustanovama (putem sporazuma o direktnoj poslovnoj saradnji, odredaba o uzajamnom prevodenju dela, razmene delegacija, izložbi knjiga i sl.). Tako je u 1961. bila ugovorena saradnja jugoslovenskih izdavača sa izdavačima Belgije, Bugarske, Čehoslovačke, Italije, Norveške, Poljske, Rumunije, Sudana i UAR. U toku 1961. realizovana je razmena izložbi knjiga sa SSSR.

IZVOR: Izveštaj Saveznog izvršnog veća za 1961. godinu.

VOJNI MUZEJ JNA U BEOGRADU

Vojni muzej JNA u Beogradu prikazuje ratna zbivanja na teritoriji Jugoslavije od dolaska Slovena na Balkansko poluostrvo pa zaključno do drugog svetskog rata. Na takvo opredeljenje upućivala je u prvom redu činjenica da su jugoslovenski narodi kroz četrnaest vekova svog opstanka na Balkanu vodili neprekidne borbe za slobodu protiv stranih zavojevača i da je njihova ratna istorija tipična istorija oslobodilačkih ratova.

ISTORIJAT. Vojni muzej je osnovan 1878. i spada u najstarije muzejske institucije u zemlji.¹ Muzej se bio orijentisao na sakupljanje trofeja iz oslobodilačkih ratova Srbije u XIX veku. Prvu izložbu Muzej je otvorio 1903. u preuređenoj bivšoj džamiji na Gornjem gradu Kalemegdanske tvrđave, u blizini Rimskog bunara.

Prilikom povlačenja srpske vojske 1915, mađarske okupacione trupe su zaplenile kompoziciju sa eksponatima Muzeja i prenele ih u Budimpeštu. Posle prvog svetskog rata ove muzejske zbirke su vraćene u Beograd, ali nekompletne.

Stalna izložba Vojnog muzeja otvorena je ponovo 1937. Muzej je opet smešten na Gornjem gradu Kalemegdana, u dve jednospratne zgrade sagrađene od bondruka sa elementima srpske narodne arhitekture s kraja XIX veka. Izložbena postavka 1937. zanemarila je naučno prikazivanje ratne istorije jugoslovenskih naroda, izrazito težeći veličanju dinastije Karadorđevića.

U drugom svetskom ratu muzejski fond je znatno oštećen. Pojedini pripadnici nemačke okupacione vojske i specijalno organizovane grupe nemačkih stručnjaka odneli su veliki broj predmeta iz muzejskih zbirki, kojima se posle rata zameo svaki trag.

Neposredno posle svršetka drugog svetskog rata obnovljena je delatnost Muzeja. Skupljen je veliki broj trofeja, zastava, dokumenata i fotografija iz oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije. S tim materijalom je 1951, povodom desetogodišnje revolucije, otvorena izložba na celom prostoru Gornjeg grada Kalemegdanske tvrđave, koju je u toku leta iste godine videlo oko 500.000 posetilaca. Od oslobođenja zemlje do danas Vojni muzej je postavio još sledeće izložbe: 1952 — Stalnu izložbu pregleda ratova jugoslovenskih naroda do prvog svetskog rata; 1952 — Stalnu izložbu narodnooslobodilačkog rata; kao i tematske izložbe: 1954 — »Partizanske radionice oružja«; 1954 — »Drvarski desant«; 1955 — »Razvitak vatrenog naoružanja«; 1958 — »Peta ofanziva«; i 1962 — »Staro oružje Azije, Afrike i Okeanije«.

AMBIJENT. Vojni muzej JNA u Beogradu smešten je na Gornjem gradu Kalemegdanske tvrđave. Ispod glavnog bedema proteže se niz međusobno povezanih bedemskih laguma, čija arhitektura i komunikacija pružaju pogodnu izložbenu dvoranu. Razlog da Vojni muzej bude smešten na Kalemegdanu bila je i činjenica da su njegovo otvaranje i delatnost od osam decenija vezani za Kalemegdan, što je u izvesnom smislu nametalo obavezu očuvanja jedne tradicije vezane za to mesto — simbol velikih istorijskih događaja, koje Muzej svojim eksponatima prikazuje.

Zgrada Vojnog muzeja leži na glavnom bedemu Kalemegdanske tvrđave. Bedem sačinjavaju dva bastiona međusobno vezana kurtinom. Sadašnji izgled glavnog bedema, čiji je graditelj bio austrijski general Doksat fon Mores, potiče iz prve polovine XVIII veka. Iza glavnog bedema je unutrašnji rov tvrđave. Ispod bedema je dobro očuvani ravelin. Komuniciranje između ravelina i glavnog bedema, koji je ranije razdvajao spoljni tvrđavski rov, vrši se preko nasipa kojim ide asfaltni put kroz kapiju na glavnom bedemu. To je Stambol-kapija II, izgrađena za vreme turske okupacije Beograda.

U bedemu, sa unutrašnje strane, desno i levo od Stambol-kapije II, nalazi se 16 kazamata. Svi kazamati, s jedne strane kapije međusobno su povezani. U vreme ratova služili su za smeštaj trupa i oružja, a u miru kao zatvor. Krajnji kazamati na levom i desnom bastionu imaju otvore (uske prozore) koji gledaju u spoljni tvrđavski rov.

Rekonstruisan je most između Stambol-kapije II i Stambol-kapije I, zatim stari topovski anplasmanski na bedemu (20 amplasmata), kao i podzemni tunel koji sa spoljne strane bedema od savske terase vodi u unutrašnji tvrđavski rov.

DANAŠNJA MUZEJSKA POSTAVKA

Uslovi rada u Muzeju (depoi, muzejske radionice i radne prostorije u nepodesnim barakama) nisu omogućavali da se taj rad razvije i dostigne nivo savremene muzeologije. Stoga se u 1956. pristupilo adaptiranju zgrade Vojno-geografskog instituta za potrebe novih izložbenih prostorija, depoa i radnih prostorija Muzeja, adaptaciji i uređenju bedemskih kazamata za izlaganje, kao i uređenju spoljnih prostora za izlaganje većih predmeta.²

Tematski plan Vojnog muzeja utvrđen je u saradnji sa mnogim istaknutim jugoslovenskim istoričarima. Njegovo ostvarenje je zahtevalo niz prethodnih radova, koji su trajali gotovo 5 godina i u kojima je, pored stručnog kolektiva Vojnog muzeja, učestvovalo više od četrdeset spoljnih saradnika — istoričara, arheologa, etnologa, istoričara umetnosti i poznavalaca narodnooslobodilačkog rata — iz muzeja, instituta i sličnih ustanova iz svih republika.

Najznačajniji deo posla oko realizacije nove muzejske stalne postavke sastojao se u: naučno-muzejskoj obradi i proveru svih muzejskih predmeta predviđenih za izlaganje; pripremi naučno-istorijskih podataka za izradu novih vojno-istorijskih karata; pripremi elaborata za rekonstrukcije uniformi XIX veka; pripremi i obradi obimne likovne dokumentacije o ratnim zbivanjima iz jugoslovenske prošlosti; i odabiranju pisanih dokumenata za izlaganje.

* Svi prozori na zgradi (njih 40, svaki 4 m²) iskorišćeni su kao izložbene površine, ali nisu zazidani. Spoljna stakla prozorskih krila su matirana. Iznutra su u aluminijumске okvire stavljene na celoj površini staklene ploče koje su omogućile kreiranje karata, gravira, fotografija i tekstova u transparentnom tretmanu. Ugrađivanjem fluorescentnih cevi između spoljnih krila i unutrašnjeg okvira prozora, stvorena je mogućnost dnevnih i noćnih posmatranja eksponata na staklu. U novoj izložbenoj postavci sprovedeno je *osvetljenje* predmeta po principima savremene muzeologije. Prostor je osvetljavan uvek difuzno, diskretno, a svetlosni izvori su upravljani na eksponat. Isti princip osvetljenja sproveden je i za eksponate u slobodnom prostoru. Staze za kretanje publike na tvrđavskom bedemu i u rovu osvetljene su niskim postavljenim svetlosnim »pečurkama«, dok su predmeti (topovi, tenkovi) osvetljeni projektorima. U izložbenim prostorijama je sprovedeno pomoćno osvetljenje (Panick-licht), koje se automatski uključuje u trenutku prekida normalnog osvetljenja. Postoje i signalni *protivpožarni uređaji*, koji preko signalne table registruju požarnu opasnost u svakoj pojedinoj prostoriji. Sve izložbene prostorije su ozvučene.

Vojni muzej ima u svojim izložbenim prostorijama i depoiima *uređaje za klimatizaciju*.

Uski prostori u mnogim dvoranama i hodnicima muzejske zgrade zahtevali su pretežno »plakarski sistem« *vitrina*, sa učvršćenim perforiranim aluminijumskim pločama koje omogućavaju da se predmeti u vitrinama postavu u bilo koji položaj po dubini i visini. Tamo gde su prostori dovoljno visoki, korišćene su i konzolne vitrine, koje se sastoje od aluminijumskog dna i krivog stakla. U njima se predmeti izlažu slobodno ili na prikladnim niskim nosačima i stalcima.

¹ Vidi: »Muzeji«, »Jug. pregled«, 1957, jul, str. 349—350 (51—52).

U realizaciji nove izložbene postavke Vojnog muzeja postojala je široka saradnja velikog broja likovnih umetnika i muzeologa. Oko 95 likovnih umetnika radili su na raznim likovnim ostvarenjima za Muzej, koja muzejske predmete povezuju u živopisnu, interesantnu i razumljivu priču. Likovni prilozi u Vojnom muzeju su funkcionalni i uklopljeni u tematiku koju Muzej obrađuje. Saradujući sa muzejskim stručnjacima, likovni umetnici su se kretali u granicama autentičnih događaja, predmeta, oružja i kostima, tako da su dokumentovano oživljeni i dočarani određeni istorijski događaji.

Pored autentičnih muzejskih i likovnih priloga, u istorijskim muzejima uopšte, a vojnoistorijskim pogotovu, od značaja za uspeh muzejske postavke su i razni grafikoni, legende i odabrani tekstovi i istorijske karte. Iz ranije ratne istorije pripremljeno je i izrađeno 47, a iz narodnooslobodilačkog rata 34 karte.

Stalna muzejska izložba otvorena je 20. oktobra 1961, u čast 20-godišnjice ustanka i revolucije naroda Jugoslavije.

MUZEJSKI FOND. Neposredno posle drugog svetskog rata u Vojnom muzeju bilo je 4.359 predmeta. Danas Muzej raspolaže sa ukupno 16.683 predmeta, od kojih su 11.179 iz ranije ratne istorije, a 5.504 iz narodnooslobodilačkog rata. U ovaj broj uračunate su i zbirka umetničkih radova, koju čini 698 skulptura, grafika i ulja, od kojih 507 sa motivima iz ranijih ratova, a 191 sa motivima iz narodnooslobodilačkog rata. Muzejska kartoteka ima 3.000 fotografija iz ranijih ratova i 16.000 fotografija iz narodnooslobodilačkog rata, kao i 10.000 fotografija ratnih zločina okupatora i kvislinga u drugom svetskom ratu.

Mada je u prvom svetskom ratu uništena dokumentacija o poreklu zbirki Vojnog muzeja, postoje podaci da su prve zbirke sakupljene organizovanom akcijom vojnog ministarstva Srbije krajem XIX veka. Verovatno je bilo i poklona Muzeju. Jedan deo vojnih materijala ustupili su Vojnom muzeju Narodni muzej i Etnografski muzej iz Beograda.

Novi muzejski predmeti vezani za raniju istoriju nabavljani su najčešće otkupom. Značajnije su, između ostalih, sledeće zbirke:

- zbirka oružja i opreme vezanih za događaje, naoružanje i vojnu aktivnost u Bjelovarskom generalatu Vojne krajine od XVI do XIX veka. Zbirka ima preko 150 predmeta hladnog i vatrenog oružja, delova oklopa i konjske opreme;

- zbirka oruđa vezanih za događaje velikih seljačkih buna u Sloveniji u XVI veku, koja su seljaci u dolini Drave od Maribora do Ptuja u kasnom srednjem veku upotrebljavali kao poljoprivredne i pomoćne alatke, a u borbi protiv plemstva kao oružje;

- zbirka od 1.850 ratnih odlikovanja, medalja, plaketa, znački i vojnih oznaka pojedinih zemalja;

- zbirka oružja i dve kompletne uniforme starih bokeljskih mornara, autentični rad bokeljskih majstora iz XVIII i početkom XIX veka, veoma sačuvani i visokog kvaliteta;

- dve turske nošnje, naročite izrade, koje su pripadale poznatom livanjskom kapetanu Ibrahimbegu Firdusu s početka XIX veka;

- zbirka od oko 50 komada primitivnog oružja iz Polinezije, Kine, Indije, Burme itd., autentične izrade i sa lepom ornamentikom;

- zbirka od 25 topova iz XVIII i XIX veka, različitog porekla (francuski, venecijanski, austrijski, turski), koji su se nalazili na utvrđenjima duž dalmatinske obale ili su služili kao brodski topovi, a posle povlačenja iz upotrebe uzidani u molove za vezivanje brodova. Danas oni predstavljaju veliku muzejsku vrednost.

Muzejski predmeti iz poslednjeg rata nabavljani su najviše putem organizovanih sakupljačkih ekipa koje su u više navrata obilazile celu Jugoslaviju, a naročito krajeve gde su se u toku narodnooslobodilačkog rata vodile značajnije operacije, kao i poznate ustaničke centre.

Predmeti iz četvorogodišnjeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije predstavljaju najkompletnije sakupljenu zbirku. Među tim predmetima značajna je grupa oružja i oruđa iz ustaničkih dana iz svih krajeva zemlje, zbirka bombi, bacača i drugog oružja izrađenog u partizanskim radionicama, zbirka autentičnog oružja i opreme Narodnooslobodilačke vojske i neprijateljskih jedinica koje su učestvovala u četvrtoj i petoj ofanzivi 1943 (preko 500 inventarskih brojeva), zatim oružje, oprema, karte i uniforma vrhovnog komandanta maršala Tita iz narodnooslobodilačkog rata, zbirka ratnih zastava jedinica Narodnooslobodilačke vojske, i dr.

Izložbeni deo u enterijeru. U 52 izložbene prostorije obrađene su 72 teme jugoslovenske ratne istorije. U prizemlju je prikazana istorija ratova od VI veka pa zaključno do prvog svetskog rata 1914—1918. Taj period od četrnaest vekova podeljen je u tri grupe tema:

I — Ratna istorija srednjovekovnih južnoslovenskih država od VI do osamdesetih godina XIV veka, tj. do prodora Turaka na teritoriju Jugoslavije. Ovaj period obuhvata sledećih 7 tema: Jugoslovenske zemlje pre dolaska Slovena; Dolazak Slovena na Balkansko poluostrvo, južno Panoniju i istočne Alpe; Avarsko-slovenski savez; Ranofeudalna makedonska država; Ranofeudalna Zeta i Raška; Feudalna Srbija XII do XIV veka; Feudalna Bosna XII do XIV veka.

II — Turski period, koji obuhvata razdoblje od XIV do početka XIX veka, prikazan je kroz sledećih 10 tema: Marička i kosovska bitka; Srpska despotovina u XV veku pod despotima Stevanom Lazarevićem i Đurđem Brankovićem; Kraljevina Bosna do pada pod tursku vlast; Pad Srbije, Bosne i Zete pod tursku vlast u XV veku; Turska osvajanja jugoslovenskih zemalja u XVI veku (sa prikazom naoružanja, opreme i organizacije turske vojske); Formiranje i ratna dejstva u Vojnoj krajini u XVI i XVII veku; Pregled seljačkih ratova u jugoslovenskim zemljama u XVI veku; Borbe između Austrije i Turske u jugoslovenskim zemljama u toku XVII i XVIII veka; Borba jugoslovenskih naroda na moru u toku XVI i XVII veka; Delovanje hajduka i ustanici protiv Turaka od XVI do kraja XVII veka.

III — Ratovi jugoslovenskih naroda u XIX i XX veku. Ovaj period sadrži sledećih 7 tema; Prvi i drugi srpski ustanak i stvaranje srpske vojske u XIX veku; Bosansko-hercegovački ustanak 1875—1878; Ilindenski ustanak u Makedoniji 1903; Balkanski ratovi 1912—1913; Prvi svetski rat, povlačenje srpske vojske preko Albanije; Pobuna mornara u Boki Kotorskoj protiv Austro-Ugarske 1918; Pobeda srpskih i Antantinih trupa na solunskom frontu 1918.

Narodnooslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, koji obuhvata prostor prvog sprata, prikazan je kroz 22 sledeće osnovne teme: Kapitulantska politika jugoslovenskih režima između dva rata i vezivanje Jugoslavije za osoviniu Rim—Berlin; Pregled naoružanja bivše jugoslovenske vojske; 27. mart i aprilski rat 1941, kapitulacija bivše jugoslovenske vojske i podela Jugoslavije među okupacionim silama; Ustanak naroda Jugoslavije 1941. prikazan po pokrajinama, pregled ustaničkog i okupatorskog naoružanja; Formiranje mreže partizanskih odreda Jugoslavije, borbe partizanskih odreda 1941; Delovanje Vrhovnog štaba u zapadnoj Srbiji, vojno savetovanje u Stolicama; Operacije u zapadnoj Srbiji krajem 1941. i formiranje I proleterske brigade; Igmanski marš I proleterske brigade; Formiranje novih brigada i divizija Narodnooslobodilačke vojske i operacije u toku 1942; oslobodenje Prijedora, kozarska ofanziva, operacije na Petrovoj gori, marš-manevar grupe brigada u zapadnu Bosnu pod komandom Vrhovnog štaba, operacije na Fruškoj gori, bihaćka operacija novembra 1942; Formiranje i dejstvo prve partizanske vazduhoplovne eskadrole 1942; Formiranje i dejstvo mornaričkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske od 1942; Sanitet u narodnooslobodilačkom ratu; Operacije u IV neprijateljskoj ofanzivi; Operacije u V neprijateljskoj

ofanzivi; Vojne škole u narodnooslobodilačkom ratu; Kapitulacija fašističke Italije i formiranje novih divizija i korpusa NOV u toku 1943; Politički rad u jedinicama NOV; Formiranje jedinica nacionalnih manjina u NOV; Operacije NOV u toku 1944. i prodor jedinica NOV u Srbiju; Drvarski desant; Uloga Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita; Oslobođenje Beograda i završne operacije Jugoslovenske armije.

Izložbeni deo na otvorenom prostoru. Izlaganje većih eksponata na otvorenom prostoru oko Vojnog muzeja, čija površina iznosi preko 25.000 m², sprovedeno je po grupnom tipološko-istorijskom sistemu, uz istovremeno vođenje računa da se na rekonstruisanom glavnom kaimegdanskom bedemu izlože teška oružja koja odgovaraju periodu kada je ovaj deo tvrđave građen, tj. XVIII veku, i aktivnoj ulozi ove tvrđave u XIX veku.

Na rekonstruisanim amblasmanima na glavnom bedemu izložena je grupa spredpunećih obalsko-tvrđavskih i brodskih topova iz XVIII i XIX veka, koji su u poslednje dve godine nađeni i premešteni sa jadranske obale. Tu su takođe izloženi i teški tvrđavski topovi iz Kladova na Dunavu.

Drugu grupu teških oružja sačinjavaju primerci lake artiljerije iz perioda od XVIII veka do drugog svetskog rata.

Teška oružja iz prvog i drugog svetskog rata izložena su u unutrašnjem tvrđavskom rovu. Prikazan je razvitak tenka od prvog svetskog rata do modernih tenkova u drugom svetskom ratu. Ukupno je izloženo 13 tenkova, kao i teška artiljerija, protivavionska i protivtenkovska oružja iz prvog i drugog svetskog rata.

Od naročitog su značaja u grupi teške artiljerije dalekometni top od 150 mm, koji su jedinice NOV zaplenile od nemačkih jedinica u Bihacu u završnim operacijama, i teški merzer od 305 mm, sa granatama, kojim je bombardovan Beograd u poznatoj Makenzenovoj ofanzivi 1915.

Pored ovih grupa teških oružja iz prvog i drugog svetskog rata, u rovu je izložena sprava za rušenje železničkih koloseka koju su Nemci upotrebljavali prilikom povlačenja iz Jugoslavije, kao i kostur nemačke jedrilice kojom su u drvarskom desantu 25. maja 1944. prebacivane desantne trupe.

Na otvorenom delu izložbe Vojnog muzeja postavljeni su i kameni spomenici sa ratnim motivima (likovnim i tekstuelnim), iz nacionalne vojne istorije. To su dve nekropole ratnika. Jednu sačinjavaju originalni stećci iz Bosne

i Hercegovine iz XIV do XVI veka, a drugu grupa nadgrobnih spomenika »krajputaša« iz zapadne Srbije sa motivima iz oslobodilačkih borbi Srbije u XIX i početkom XX veka.

POSETIOCI. Vrlo povoljna lokacija i veliko interesovanje za oslobodilačku ratnu istoriju naroda Jugoslavije, privlače velik broj posetilaca u izložbene dvorane Muzeja. Dck je godišnji prosekok posetilaca ranije postavke Vojnog muzeja iznosio 80 do 100 hiljada, nova postavka je izazvala još veće interesovanje. Sada dnevni prosekok posetilaca iznosi oko 400 lica.

ORGANIZACIJA MUZEJA. Novim mogućnostima za rad prilagođena je i organizacija ustanove i njenih stručnih i pomoćnih službi. U sastavu Muzeja postoje sledeće stručne muzeološke jedinice u kojima rade istoričari, etnoloci i istoričari umetnosti: Odeljenje ratne istorije do 1941, Odeljenje narodnooslobodilačkog rata (sa istoričarima), Konzervatorsko odeljenje, Biblioteka, Foto-arhiva i tehničke radionice. U toku ove godine osnivače se propagandno-pedagoški osek, jer do sada nije postojala organizovana služba vođenja grupe posetilaca kroz Muzej, već su to činili kustosi. Novi, vrlo povoljni uslovi Vojnog muzeja pružaju njegovom stručnom kolektivu široke mogućnosti za naučno-muzejski i pedagoški rad.

PUBLICISTIČKA AKTIVNOST. Publicistička aktivnost Muzeja obuhvata stalnu godišnju publikaciju »Vesnik Vojnog muzeja JNA«. To je stručna publikacija koja obrađuje muzeološka i vojnoistorijska pitanja vezana za tematiku koju Muzej obrađuje. »Vjesnik« je počeo izlaziti 1954. i dosad je izašlo 6 svezaka.

Posebna izdanja Vojnog muzeja obuhvataju muzejske kataloge i posebne šire studije. Dosad su izašla sledeća posebna izdanja: »Dnevnik iz hercegovačkog ustanka 6.VIII do 16.X 1875« od Koste Grujića i »Dubrovačka artiljerija« od Lukše Berića, a u pripremi su »Taktika i naoružanje naših gerilaca kroz vekove« od dra Radovana Samardžića i »Oružje Hrvatske XII—XVII veka« od dra Gavra A. Škrivanića, zatim »Narodnooslobodilački rat 1941—1945«, »Razvitak vatrenog naoružanja«, »Vojni muzej JNA« (srpsko-engleski i srpsko-ruski), sa osnovnim podacima o istorijatu, zbirkama i delatnosti ustanove, kao i katalozi »Oružje Okeanije« i »Oružje Afrike«, koji su izdati povodom izložbe »Vanevropsko oružje«.

IZVOR: Dokumentacija Vojnog muzeja JNA u Beogradu.

I. Č.

SPORTSKO-PEDAGOŠKI CENTRI

Široko postavljenim sistemom fizičke kulture u Jugoslaviji omogućen je i razvoj kvalitetnog sporta, čija se tehnička, kadrovska i materijalna baza obezbeđuje u osnovnim organizacijama i klubovima. Međutim, tzv. vrhunski sport, gde se gaje rekorderstvo i zdrave ambicije ka uspesima na nacionalnom i međunarodnom planu, postaje predmet posebnih studija. Pedagoško, medicinsko i bihemijsko razvijanje i osposobljavanje ljudskog organizma za najviša sportska dostignuća sve više počiva na naučnim metodima, pa su u tom cilju osnovani sportsko-pedagoški centri u kojima se uopštavaju iskustva, proveravaju norme i formira sistem rada za svaku sportsku granu. S druge strane, pored sistematskog rada u osnovnim sportskim organizacijama, povremeno je potrebno da se, zbog kontrole zdravlja, proveravanja funkcija organizma i usklađivanja tehnike, organizuju kolektivne pripreme kvalitetnih sportista. Pošto se u sportsko-pedagoškim centrima pedagoški, tehnički i naučni rad mogu uspešno koordinirati, u njima postoje najpogodniji uslovi za pripremu sportista za važna međunarodna i domaća takmičenja. Pored toga, u centrima se koncentriše nastavni kadar, pa se u njima povremeno može obavljati i pedagoški rad na formiranju novih sportskih stručnjaka, instruktora, prednjaka i trenera, kao i dopunjavati znanje postojećih stručnih kadrova demonstracijom savremenih dostignuća na polju nastavno-pedagoškog rada u ovoj oblasti. Najzad, budući da su locirani u slobodnoj prirodi, na prostranim zelenim površinama, sportsko-pedagoški centri mogu veoma korisno da služe i za široku slobodnu sportsku aktivnost i rekreaciju najšireg broja građana.

U Jugoslaviji su u toku nekoliko poslednjih godina izgrađena i opremljena četiri sportsko-pedagoška centra: u Košutnjaku kraj Beograda, u Makarskoj, na otočiću Badiji kod Korčule i na Paliću kod Subotice.

SPORTSKO-PEDAGOŠKI CENTAR U KOŠUTNJAKU. U širem rejonu Košutnjaka, oko 7,5 km od centra Beograda, na terenima okruženim zelenilom i šumovitim proplancima, izgrađeni su u toku poslednjih godina objekti Saveznog zavoda za fizičku kulturu, koji deluje kao naučnoistraživačka ustanova u oblasti fizičkog vaspitanja. Uz Zavod je organizovan i Sportski centar, koji delom služi za potrebe Zavoda, a delom za potrebe sportskih organizacija (povremene pripreme kvalitetnih sportista ili državnih reprezentacija), kao i za masovnu rekreativnu aktivnost omladine i ostalih građana.

Sportski centar u Košutnjaku prostire se na površini od 30 ha i spada u veće objekte ovakve vrste u Evropi.

Centar raspolaže većim brojem zgrada i sportskih objekata, a koristi i objekte Saveznog zavoda za fizičku kulturu — prostorije i kabinete za sportsku psihologiju, za metabolizam gasova, bihemijsku laboratoriju, rendgenski kabinet, foto-filmsku laboratoriju i stručnu biblioteku.

Sportski tereni Centra u Košutnjaku raspoređeni su u vidu slobodnih površina, a uklapaju se u idealnu funkcionalnu celinu.

Za atletiku je izgrađena staza dužine 400 m, sa skakalištima za skok, dalj, troskok, skok uvis i skok motkom, zatim bacališta za kuglu, disk, koplje i kladivo i staza sa nagibom u dužini od 180 m, specijalno konstruisana za savremeni trening sprintera. Pored toga, postoje po 4

igrališta za odbojku i košarku i po 2 igrališta za rukomet i tenis. U Centru je izgrađena mekana, tzv. Holmerova staza (za kros-kontri) dužine 1.205 m, kao i 6 slobodnih travnatih površina za razne igre i sportove. Podignuta je i jedna učionica amfiteatarnog oblika u slobodnoj prirodi.

Centralna sportska zgrada takođe ima više objekata: pokriveni plivački bazen ($25 \times 12,5$ m), halu za igre i atletiku (42×20 m; visine 12 m), gimnastičku salu (25×14 m) i sale za boks (17×10 m), rvanje (17×10 m) i dizanje tereta (8×8 m).

Objekti za smeštaj i ishranu raspoređeni su tako da sa ostalim sportskim objektima čine funkcionalnu celinu. U centralnom delu nalazi se restoran sa 60 mesta, kapaciteta preko 100 obroka u jednoj smeni. Postoje i 4 paviljona za smeštaj sportista sa ukupno 43 komforne dvo-krevetne sobe.

Svi ovi sportski objekti i tereni služe prvenstveno Saveznom zavodu za fizičku kulturu za istraživački rad na polju fizičke kulture, ali se svestrano koriste i za pripreme kvalitetnih sportista, ekipa i državnih reprezentacija. U Centru je u toku 1960. boravilo na kraćim pripremama, od 5 dana do 3 nedelje, 486 sportista, a u 1961. blizu 2.000 (atletičari, fudbaleri, odbojkaši, biciklisti, bokseri, rvači, rukometaši, košarkaši, ragbisti i motoristi). Za neposredne pripreme za Olimpijske igre u Rimu 1960, Centar su koristili jugoslovenski atletičari, fudbaleri, mačevaoci, bokseri i biciklisti.

U toku poslednje dve godine Sportsko-pedagoški centar u Košutnjaku koristile su za smeštaj i treninge i sportske ekipe Danske, DR Nemačke, Grčke, Gvineje, Mađarske, Rumunije, SSSR, Švedske i Velike Britanije.

U toku 1960. i 1961. stručne sportske organizacije (Savez organizacija za fizičku kulturu Beograda, Automoto savez Jugoslavije, Fudbalski, Rukometni, Atletski, Smučarski savez Jugoslavije i dr.) organizovale su u Centru seminare za sudije i instruktore.

Pored toga, samo u 1960. Sportski centar je u svrhu rekreacije posetilo preko 130.000 građana i omladine, a 1961. za školske »dane fizičke kulture« Centar je koristilo oko 14.000 učenika, provodeći u njemu, u raznim sportskim aktivnostima i takmičenjima, čitav dan.

JUGOSLOVENSKI SPORTSKI CENTAR U MAKARSKOJ izgrađen je u velikom parku na obali mora, a osnovna mu je namena da se u njemu, uz najpovoljnije klimatske i tehničke uslove, pripremaju najbolji sportisti za velika nacionalna i međunarodna takmičenja, kao i da služi u rekreacione svrhe mnogim turistima koji ovde borave. Prednost ovog centra je u tome što se u njemu pripreme kvalitetnih sportista mogu održavati u kasnu jesen i rano proleće, pa čak i zimi, kada su u drugim krajevima zemlje, usled hladnoće, uslovi treninga otežani (srednja temperatura u januaru u Makarskoj iznosi $+8^{\circ}\text{C}$).

Centar u Makarskoj služi i za organizaciju raznih seminara i kursova za unapređivanje kadrova raznih sportskih saveza, a njegovi sportski tereni za eksperimentisanja na području izgradnje i održavanja sportskih objekata.

Sportski centar u Makarskoj ima sledeće sportske terene: fudbalsko igralište zasejano kvalitetnom travom, pomoćni fudbalski teren, takođe pokriven travom, atletsku stazu sa svim uređajima za atletiku (2 skakališta za skok motkom, 2 skakališta za skokove uvis, udalj i troskok, bacališta za kuglu, disk, koplje i kladivo), 2 igrališta za tenis i po jedno za košarku i odbojku, kao i šumsku stazu za kros-kontri dužine 1.300 m.

Neposredno uz sportske terene nalaze se prostorije za smeštaj sportista sa 40 kreveta i potrebnim sanitarnim uređajima, čajnom kuhinjom i prostorijama za trenere. Restoran je kapaciteta 150 obroka u jednoj smeni.

Frekvencija Centra je vrlo velika. Samo u toku 1960. u Centru je treniralo i pripremalo se za velika takmičenja 748, a u 1961. ukupno 1.264 sportista.

U Makarskoj su se pripremali za Olimpijske igre u Rimu najbolji jugoslovenski atletičari, fudbalska reprezentacija i najbolji jugoslovenski rvači i mačevacci. Jedan deo svojih priprema za Olimpijske igre u Rimu ovde su organizovali i najbolji atletičari Poljske. U Centru su takođe trenirali odbojkaška reprezentacija Čehoslovačke i rukometaši SR Nemačke, kao i mnogobrojne domaće sportske ekipe (u Centru su, na primer, jedan deo svojih zimskih priprema održali fudbalski klubovi Prve lige Dinamo i Hajduk).

CENTAR ZA ŠKOLOVANJE I USAVRŠAVANJE STRUČNIH KADROVA U BADIJI. Ovaj centar, smešten na divnom otočiću Badiji, u neposrednoj blizini ostrva Korčule, služi u prvom redu za pripremu kadrova i održavanje raznih seminara koje organizuje Savez za telesno vaspitanje Hrvatske »Partizan«, kao i za letnja logorovanja članova ove organizacije.

Blaga klima omogućava na Badiji normalan pedagoški i sportski rad gotovo u toku cele godine. Za sada Centar ne raspolaže dovoljnim brojem sportskih objekata, ali je u planu izgradnja normalnog fudbalskog terena, atletske staze i gimnastičke dvorane, čime će se njegova praktična primena u velikoj meri proširiti.

PARK FIZIČKE KULTURE NA PALIĆU KOD SUBOTICE. Ovaj park, čiji su objekti izgrađeni 1951, smešten je uz Paličko jezero, oko 7 kilometara od Subotice. U prvo vreme služio je samo za potrebe članova

»Partizana« — Saveza za telesno vaspitanje, a 1958. predat je na upotrebu svim organizacijama za fizičku kulturu.

U ovom centru izgrađen je sportski dom sa smeštajnim kapacitetom za 126 osoba, restoran kapaciteta od 1.000 obroka dnevno i nekoliko objekata za rekreaciju (plaže na obali jezera, travnati i pošumljeni tereni).

Od sportskih objekata Centar ima veslačku stazu sa hangarom, plivalište 25×50 m, kuglanu, 4 terena za odbojku, teren za košarku, po 2 terena za rukomet i tenis, fudbalski teren 110×70 m i pomoćni fudbalski teren, kao i atletsku stazu dužine 400 m.

Centar na Paliću je u razvoju, a namena mu je da služi u prvom redu za pripremu i osposobljavanje sportskih kadrova i kvalitetnih sportista. Pored toga, zahvaljujući svom prirodnom položaju, ovaj centar će služiti i kao mesto za rekreaciju građana.

Pored ovih centara, koji uglavnom služe za pripremu stručnih sportskih kadrova (trenera, instruktora, itd.) i kvalitetnih sportista za letnje sportove, u toku su pripreme za izgradnju planinskog nastavno-sportskog centra na Vele polju ispod Triglava, koji će služiti za unapređenje rukovodećih kadrova i kvalitetnih sportista u smučanju, klanju i ostalim zimskim sportovima.

IZVOR: Dokumentacija Saveznog zavoda za fizičku kulturu.

A. T.

UČEŠĆE JUGOSLAVIJE NA XVI REDOVNOM ZASEDANJU GENERALNE SKUPŠTINE UN¹

XVI zasedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija održano je od 19. septembra do 20. decembra 1961 (prvi deo) i od 15. januara do 23. februara 1962 (drugi deo). Održavanje trećeg dela, posvećenog isključivo pitanju nezavisnosti Ruanda—Urundija, teritorije pod međunarodnim starateljstvom i pod upravom Belgije, predviđeno je za jun 1962.

Na dnevnom redu XVI zasedanja bile su 93 tačke.

Govoreći u generalnoj debati (26. septembra 1962) o uslovima u kojima je počelo XVI zasedanje, državni sekretar za inostrane poslove Koča Popović rekao je, između ostalog:

»XVI zasedanje počinje u međunarodnoj situaciji punoj teškoća i neizvesnosti... Neću ovde nabrajati događaje i činjenice koje su svima poznate. Podsetiću na neke od njih koje smatram bitnim. Došlo je do daljeg zaostravanja odnosa Istok—Zapad, koje se naročito ispoljilo na nemačkom odnosno berlinskom problemu. Nastavljena je i pojačana trka u naoružanju, bez izgleda na brzo postizanje sporazuma. Sovjetski Savez je prekinuo postojeći moratorijum o nuklearnim probama, kojeg se Francuska ni do tada nije držala, — posle čega su SAD izvršile podzemne probe; istovremeno su prekinuti odgovarajući pregovori u Ženevi. U Alžiru, krivicom Francuske, nastavljen je rat. U Angoli se, pred divljačkom represijom od strane Portugalije, rasplamsala oslobodilačka borba. Laoska kriza nije rešena zbog inostranog mešanja. Iz istih razloga nije došlo ni do normalizacije u Kongu, gde tzv. katanški problem nije ništa drugo nego razorno oruđe inostranih kolonizatora. Najzad, pregovori Istok—Zapad, na raznim nivoima i o raznim temama, nisu doveli ni do kakvog bitnog rezultata...«

U takvoj situaciji nastavljeni su, u toku prvog dela zasedanja, razgovori između SSSR i SAD o raznim pitanjima, pre svega o razoružanju, Berlinu i izboru vršioca dužnosti generalnog sekretara UN. Ti razgovori, održavani pod stalno rastućim pritiskom većine članova UN, u prvom redu neangažovanih zemalja, doveli su do izvesnog poboljšanja opšte atmosfere i do nekih pozitivnih rezultata (saglasnost o principima i o novom pregovaračkom telu za razoružanje, izbor U Tanta, dotadašnjeg stalnog predstavnika Burme pri UN, za vršioca dužnosti generalnog sekretara UN), što je omogućilo nešto konkretnije i konstruktivnije prilaženje i raznim drugim pitanjima (kolonijalizma, ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja, itd.), kao i usvajanje izvesnog broja korisnih rezolucija.

Drugi deo zasedanja bio je posvećen u prvom redu kolonijalnim problemima (Angola, Ruanda—Urundi, Britanska Gijana, Južna Rodezija) i odnosima između Kube i SAD. O mnogim od tih pitanja usvojene su pozitivne odluke, koje predstavljaju značajnu podršku borbi kolonijalnih i drugih naroda za nezavisnost i ravnopravne odnose.

Zajedno sa delegacijama neangažovanih i mnogih drugih zemalja, čija je povećana aktivnost bila jedno od obeležja XVI zasedanja, Jugoslavija je vrlo aktivno učestvovala u razmatranju raznih pitanja na dnevnom redu, naročito pitanja razo-

ružanja, ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja i likvidacije kolonijalizma, i bila među predlagачima niza rezolucija i amandmana.

SASTAV JUGOSLOVENSKE DELEGACIJE. Na prvom delu zasedanja jugoslovensku delegaciju predvodio je državni sekretar za inostrane poslove Koča Popović. Članovi delegacije bili su: stalni predstavnik Jugoslavije pri UN Mišo Pavičević, direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu Janez Stanovnik i načelnici odeljenja u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove dr Đura Ninčić i Budimir Lončar, a zamenici: savetnici u Stalnoj jugoslovenskoj misiji pri UN Osman Đikić, dr Branko Karapandža i Sreten Ilić i savetnici u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove Aleksandar Demajo i Aleksandar Božović.

Na drugom delu zasedanja jugoslovensku delegaciju predvodio je stalni predstavnik Jugoslavije pri UN Mišo Pavičević, a članovi delegacije bili su: savetnici u Stalnoj jugoslovenskoj misiji pri UN Osman Đikić i Sreten Ilić i prvi sekretar misije Milorad Božinović.

GENERALNA SKUPŠTINA

PRIJEM NOVIH ČLANOVA. U toku prvog dela zasedanja primljene su u članstvo UN Sjera Leone, NR Mongolija, Mauritanija i Tanganjika. Sirija se, posle raskida unije saUAR, vratila u članstvo UN, tako da je broj članova na kraju prvog dela zasedanja iznosio 104.

IZBOR U EKONOMSKI I SOCIJALNI SAVET. Jugoslavija je izabrana za člana Ekonomskog i socijalnog saveta za period od sledeće tri godine. To je od 1945. bio četvrti izbor Jugoslavije u ovo telo UN.

IZBOR U KOMISIJU ZA MEĐUNARODNO PRAVO. Akademik dr Milan Bartoš, glavni pravni savetnik u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove, ponovo je izabran za člana Komisije za međunarodno pravo, organa Generalne skupštine, čiji je glavni zadatak rad na progresivnom razvitku i kodifikaciji međunarodnog prava.

PREDSTAVNIŠTVO NR KINE U UN. Unošenje ove tačke u dnevni red zatražili su delegacija Novog Zelanda, pod naslovom »Pitanje predstavnništva Kine u Organizaciji ujedinjenih nacija«, i SSSR, pod naslovom »Uspostavljanje zakonitih prava NR Kine u Organizaciji ujedinjenih nacija«. Na predlog Generalnog komiteta, Generalna skupština je odlučila da se o obema tačkama diskutuje istovremeno.

Porast broja članova UN, a time i onih država koje priznaju NR Kinu ili smatraju da ona treba da zauzme svoje mesto u UN, sve više je otežavao dosadašnji način tretiranja ovog pitanja i odlaganje njegovog rešavanja putem odluke o moratorijumu na diskusiju za vreme trajanja zasedanja. Smatralo se, zato, da mora otpočeti i suštinska diskusija o tom pitanju, ali na način koji će, zaobilaznim putem, dovesti do njegovog daljeg odlaganja. U tom cilju, delegacije SAD, Australije, Kolumbije, Italije i Japana podnele su predlog rezolucije kojom bi se, pozivajući se na član 18. Povelje, odlučilo da je svaki predlog za izmenu predstavnništva Kine u UN »važno pitanje« i da kao takvo mora biti rešavano primenom sistema dvotrećinske većine. Pošto je za usvajanje odluke o »važnosti pitanja« dovoljna prosta većina — a nju još uvek imaju zemlje koje se protive predstavnštvu NR Kine u UN — praktična posledica bila je ista, tj. pitanje je odloženo na taj način što, zbog nepostojanja dvotrećinske većine, nije došlo do usvajanja predloga SSSR, koji je, između ostalog, predviđao odluku Generalne skupštine da NR Kina dobije svoje mesto u Organizaciji ujedinjenih nacija i svim njenim organima.

Jugoslovenska delegacija je ponovo podržala pravo NR Kine da zauzme svoje mesto u UN i, saglasno tome shvatanju, glasala je za predlog delegacije SSSR.

Polazeći od karaktera predloga o primeni dvotrećinske većine na pitanje predstavnništva Kine, i smatrajući da je takav predlog u suprotnosti sa Poslovnikom Generalne skupštine i sa dosadašnjom praksom, jugoslovenska delegacija je glasala protiv zahteva da se rezoluciji SAD, Australije, Kolumbije, Italije i Japana da prioritet, kao i protiv rezolucije u celini. Rezolucija je usvojena sa 61:34:7 glasova² i time je pitanje

¹ O učešću Jugoslavije na ranijim zasedanjima Generalne skupštine Ujedinjenih nacija vidi: »Jug. pregled«: 1957, maj, str. 259—263 (33—38); 1958, decembar, str. 139—144 (15—20); 1959, februar, str. 75—80 (7—12); 1960, januar, str. 37—44 (3—10); 1961, jun, str. 275—282 (45—52).

² Prvi broj označava glasove »za«, drugi »protiv«, a treći uzdržane.

predstavništva NR Kine odloženo do sledećeg zasedanja Generalne skupštine UN.

IZVEŠTAJ KOMITETA ZA PROVERU PUNOMOĆJA. U svom izveštaju Generalnoj skupštini Komitet je predložio da se, sa izuzetkom punomoćja delegacije NR Mađarske, prihvate punomoćja svih ostalih delegacija. Pitanje punomoćja mađarske delegacije ostalo bi, prema preporuci Komiteta, otvoreno.

Jugoslovenska delegacija se izjasnila protiv preporuke Komiteta u pogledu punomoćja NR Mađarske i istovremeno je izjavila da pozitivan glas za izveštaj Komiteta ni u čemu ne menja stav Jugoslavije o pitanju predstavništva NR Kine u UN.

SPROVOĐENJE DEKLARACIJE O DAVANJU NEZAVISNOSTI KOLONIJALNIM ZEMLJAMA I NARODIMA.³ Ovo pitanje stavljeno je na dnevni red XVI zasedanja na zahtev delegacije SSSR. U obrazloženju se navodilo da u pogledu sprovođenja Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima nije ništa učinjeno, u prvom redu zbog manevara kolonijalnih sila. Zahtevu je bio priložen nacrt rezolucije kojom se tražilo preduzimanje niza konkretnih mera u cilju ubrzanja dekolonizacije i davanja nezavisnosti svim kolonijama i teritorijama pod starateljstvom do kraja 1962, kao i formiranje jednog specijalnog komiteta Generalne skupštine koji bi ispitaio stanje u vezi sa primenom Deklaracije i Generalnoj skupštini podneo svoje zaključke i preporuke.

Trideset osam afričko-azijskih zemalja podnelo je svoj predlog rezolucije kojom bi se potvrdili ciljevi i principi Deklaracije, kolonijalne sile pozvale da bez odlaganja preduzmu mere za njenu primenu i stvorio specijalni komitet sa zadatkom da prouči primenu Deklaracije i Generalnoj skupštini podnese svoje zaključke i preporuke. Specijalni komitet bio bi ovlašćen da izradi svoj poslovnik i da se sastaje i izvan sedišta UN, kad god i gde god bi to bilo potrebno za efektivno izvršavanje njegovih zadataka.

Delegacije Nigerije i Liberije podnale su predlog rezolucije kojom bi se svečano proklamovalo da će kolonijalizam biti okončan pre ili do kraja 1970. Na sugestije mnogih delegacija, koje su stavile do znanja da ne mogu prihvatiti tako dug rok, Nigerija i Liberija su povukle svoj predlog.

U debati o pitanju sprovođenja Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) ukazao je (17. novembra 1961) na pozitivne promene na području likvidacije kolonijalizma i pozdravio uspešno okončanje borbe nekih kolonijalnih naroda za oslobođenje. »Međutim, rekao je jugoslovenski predstavnik, ma koliko bili impresivni dosad postignuti rezultati u eliminaciji kolonijalnih odnosa, proces emancipacije kolonijalnih naroda nije još završen... Kolonijalizam, iako osuđen na propast, na žalost, još nije mrtav. O tome svedoče ne samo desetina miliona ljudi koji žive pod kolonijalnom dominacijom, već i oslobodilački ustanci, kolonijalni ratovi i kolonijalističke intervencije u raznim oblastima sveta, a u prvom redu na afričkom kontinentu.« U zaključku ocene raznih akcija kolonijalističkih i neokolonijalističkih snaga, čiji cilj ostaje zadržavanje neravnopravnih odnosa i eksploatacije kolonijalnih naroda, jugoslovenski predstavnik je izrazio mišljenje da su UN obavezne da neodložno pristupe konkretnim merama za sprovođenje Deklaracije i za uklanjanje, na taj način, stanja koje je u prošlosti tako često dovođilo do sukoba i koje danas samim svojim postojanjem predstavlja permanentnu pretnju opštim interesima čovečanstva i njegovom miru i bezbednosti.⁴

Saglasno takvom stavu, jugoslovenska delegacija je glasala za sovjetski amandman na afričko-azijsku rezoluciju, kojim je traženo da se 1962. proglasi za godinu likvidacije kolonijalizma. Pošto je taj amandman bio odbačen sa 19:46:36 glasova, jugoslovenska delegacija je glasala za afričko-azijsku

rezoluciju, koja je usvojena sa 97:0:5 glasova. Uzdržale su se Južnoafrička Republika, Španija, Velika Britanija, Irska i Francuska, a nije učestvovala u glasanju Portugalija.

Pitanje Zapadnog Irijana. Ovo pitanje došlo je na dnevni red u okviru tačke o sprovođenju Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima. Pozivajući se na Deklaraciju, Holandija je predložila da Generalna skupština obrazuje jedan komitet kojem bi bilo stavljeno u zadatak da prouči mogućnost što brže primene Deklaracije na Zapadni Irijan i izrazi mišljenje o mogućnosti stavljanja te teritorije pod delimičnu ili punu upravu UN i sprovođenja plebiscita u njoj pod kontrolom UN. Kako su bili slabi izgledi da će takav predlog Holandije proći, skoro istovetnu rezoluciju podnela su zemlje brazavilske grupe.⁵

Indonezija se suprotstavila predlogu Holandije, a takođe i predlogu brazavilske grupe, zastupajući gledište da je Zapadni Irijan deo indonežanske teritorije, koji je Holandija bespravno i nasilno zadržala pod svojom upravom i posle sticanja nezavisnosti Indonezije. Izražavala je, međutim, spremnost da pregovara o modalitetima prenosa suvereniteta, pa je Indija podnela predlog u tom smislu.

U okviru govora o sprovođenju Deklaracije, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) rekao je (17. novembra 1961) o ovom pitanju: »Stav moje vlade o ovom pitanju poznat je, i on je iznesen u više navrata. Zapadni Irijan je sastavni deo indonežanske teritorije. Stoga jugoslovenska delegacija smatra da nikakav predlog koji ne bi polazio od ove — što se nas tiče — neosporne činjenice, ne bi mogao predstavljati osnovu za pravično i konstruktivno rešenje.«

Predlog brazavilske grupe odbačen je, jer nije dobio dvotrećinsku većinu (53:41:9 glasova). Jugoslovenska delegacija glasala je protiv toga predloga, a za predlog Indije, koji je takođe odbačen sa 41:41:21 glas.

MEĐUNARODNA ISTRAGA O USLOVIMA I OKOLNOSTIMA KOJE SU DOVELE DO TRAGIČNE SMRTI DAGA HAMARŠELDA I NJEGOVE PRATNJE. Ova tačka uneta je u dnevni red Generalne skupštine na hitan zahtev delegacija Gane, Indije, UAR i Venecuele. U obrazloženju svog zahteva spomenute delegacije ukazale su na opštu zabrinutost u svetu u vezi sa okolnostima udesa i istakle da su UN dužne da sprovedu detaljnu istragu koja bi utvrdila okolnosti pod kojima je došlo do udesa, uslove koji su prisilili generalnog sekretara i njegovu pratnju da preduzme let po noći, bez odgovarajuće pratnje i drugih mera obezbeđenja, kao i sve ostale činjenice značajne za rasvetljavanje udesa. One su u tom smislu podnale i predlog rezolucije, kojom se, pored ostalog, predviđalo stvaranje anketne komisije od pet članova. Njima su se pridružile i delegacije Nepala, Cejlona, Tunisa, Togoa, Nigerije, Senegala, Konga (Leopoldvil), Libije i Maroka. Rezolucija je usvojena jednoglasno. Predsednik XVI zasedanja Generalne skupštine je, pored državljana Sijera Leone, Argentine, Švedske i Nepala, u komisiju imenovao i Nikolu Srzentića, pomoćnika sekretara za pravosudne poslove Saveznog izvršnog veća Jugoslavije.

SITUACIJA U ANGOLI. Žestoke represivne mere koje Portugalija sprovodi protiv stanovništva Angole bile su predmet detaljnog razmatranja i oštre osude skoro svih članova UN. Posle duže debate, koja se zasnivala na izveštaju Potkomiteta za razmatranje situacije u Angoli (osnovan na XV zasedanju) i u kojoj je učestvovalo blizu 70 delegacija, usvojena je rezolucija 43 afričko-azijske zemlje, kojom se od Portugalije traži da obustavi represivne akcije i obezbedi narodu Angole pravo na samoopredeljenje. Protiv rezolucije glasale su samo Španija i Južnoafrička Republika, a uzdržala se Francuska.

Poljsko-bugarski predlog rezolucije, koji je, između ostalog, tražio da Savet bezbednosti primeni sankcije prema Portugaliji, dobio je samo 26 glasova.

³ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 276 (46).

⁴ Opširnije o stavovima Jugoslavije prema kolonijalnom pitanju vidi: »Jug. pregled«, 1958, septembar, str. 367—371 (45—49); 1961, decembar, str. 541—544 (99—102).

⁵ Takozvanu brazavilsku grupu čine sledeće zemlje: Čad, Centralnoafrička Republika, Gabon, Kongo (Brazavil), Madagaskar, Obala Slonovače, Niger, Gornja Volta, Senegal, Mauritanija, Dahomej i Kamerun.

Jugoslavija je glasala za obe rezolucije, a jugoslovenski predstavnik Mišo Pavičević je u svom govoru (26. januara 1962) ukazao na brutalne metode portugalskog kolonijalizma i pružio punu podršku oslobodilačkim snagama Angole, što je učinila i Beogradska konferencija u svom završnom dokumentu, čiji je deo o Angoli jugoslovenski predstavnik u potpunosti citirao.

POLITIČKI KOMITET

RAZORUŽANJE. Opšta situacija u vezi sa razoružanjem bila je obeležena nizom protivurečnosti. S jedne strane, postojao je sporazum SAD i SSSR o opštim principima za razoružanje, postignut 21. septembra 1961, ali, s druge strane, nije još bilo saglasnosti o pregovaračkom telu i uopšte o nastavljaju pregovora o razoružanju. Uz to, došlo je do obnove nuklearnih eksplozija od strane SSSR i do prekida ženevskih razgovora o obustavi i zabrani nuklearnih proba. Tako je problem razoružanja razmatran u jeku izvođenja sovjetskih i pripremanja novih američkih nuklearnih eksplozija, a istovremeno i znatno povećanog pritiska ogromne većine članova UN i svetskog javnog mnjenja da se na području razoružanja uopšte, a nuklearnih proba naročito, konačno krene putem konstruktivnog i stvarnog pregovaranja.

Nuklearne probe. Veći deo prvog dela zasedanja bio je posvećen nuklearnim probama. Podnet je niz predloga rezolucija, pri čemu, s obzirom na hitnost pitanja, nije bilo uobičajene generalne debate.

Delegacije Kanade, Danske, Islanda, Japana, Norveške, Pakistana i Švedske podnele su predlog rezolucije kojom se apelovalo na SSSR da odustane od sprovođenja najavljene eksplozije 50-megatonske bombe. Rezolucija je usvojena sa 75:10:1 glasova. Protiv su glasale zemlje Varšavskog pakta i Kuba, a uzdržao se Mali.

Objašnjavajući glasanje za ovu rezoluciju (25. oktobra 1961), jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) je rekao: »Mi to činimo u skladu sa doslednim protivljenjem Jugoslavije nuklearnim probama,⁶ bez obzira o kakvim se nuklearnim probama radi i ko ih vrši. Mi smo potpuno svesni da ovaj predlog rezolucije ima ograničen značaj i da se odnosi samo na jednu iz sadašnje serije nuklearnih eksplozija. Zbog toga, ja bih želeo da dodam da se naš glas odnosi na sve nuklearne sile i na sve probne nuklearne eksplozije od strane svih zemalja, podrazumevajući tu ne samo SSSR, već takođe SAD i Veliku Britaniju.«

Rezoluciju o moratorijumu za sve nuklearne probe dok se ne zaključe potrebni sporazumi o njihovoj zabrani, podnele su delegacije Indije, Etiopije, Gane, Nepala i Jugoslavije. Govoreći (27. oktobra 1961) o ovoj rezoluciji, koja je po hitnosti i značaju prevazilazila ranije usvojenu rezoluciju o 50-megatonskoj bombi, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) je rekao: »Moratorijum je u sadašnjim okolnostima postao ne manje neophodan i hitan. On bi se mogao odmah sprovesti jer ne zahteva prethodne pregovore. On ne prejudicira dalji tok rešavanja problema razoružanja, nego bi olakšavao pregovore o ugovornoj zabrani proba, bilo odvojeno ili u okviru opšteg razoružanja, kao što bi olakšao i pregovore o opštem i potpunom razoružanju. On bi doprineo stvaranju boljih međunarodnih uslova, jer bi zaustavio jedan izraziti vid trke u naoružanju. Zar nije, prema tome, očigledno da bi moratorijum olakšao izlaz iz opasnog ćorsokaka u koji je zapalo čovečanstvo zbog besomučne trke u naoružanju velikih sila.«

Osvrćući se na povezivanje nuklearnih proba sa opštim i potpunim razoružanjem (SSSR) i na predloge o odvojenom rešavanju ova dva problema (SAD), jugoslovenski predstavnik je (u istom govoru) rekao: »Uzaludno je nastojati da nas se ubedi u to da je osnovno pitanje da se izvrši podela na one koji žele sporazum o zabrani proba i one koji daju prednost rešenju toga pitanja u okviru potpunog i opšteg razoružanja. Zar nije irelevantno da li se neprihvatanje moratorijuma, tj. jedine mere kojom bi se odmah obustavile probe, brani jednim manje ili više kompleksnijim ugovorom?«

⁶ Vidi: »Stav Jugoslavije u vezi sa problemom eksperimentalnih eksplozija nuklearnog oružja«, »Jug. pregled«, 1957, jun, str. 309—312 (39—42).

Rezolucija o moratorijumu usvojena je sa 72:21:8 glasova.⁷ Činjenica da su sve nuklearne sile glasale protiv, pokazala je da nije bio u pitanju ovaj ili onaj način rešavanja problema nuklearnih proba, već nepostojanje spremnosti nuklearnih sila da tome zaista priđu.

Nastojeći da maksimalno iskoriste činjenicu da je SSSR prekinuo trogodišnji moratorijum za nuklearne probe, delegacije SAD i Velike Britanije podnele su predlog rezolucije kojom se od nuklearnih sila, pregovarača u Ženevi (SAD, SSSR, Velika Britanija), hitno traži da odmah obnove napore za što skorije zaključenje sporazuma o obustavi proba nuklearnog i termonuklearnog oružja pod sledećim uslovima: a) cilj sporazuma treba da bude obustava proba nuklearnog oružja pod kontrolom koja će obezbeđivati primenu obaveze o obustavi; b) u sistemu međunarodne kontrole, koji bi sporazumom bio stvoren, treba da učestvuju sve zemlje, a on treba da funkcioniše na način koji će obezbediti efikasnost i objektivnost; i c) svakodnevne izvršne i administrativne funkcije kontrolnog sistema ne bi trebalo da budu podložne vetu, a rukovođenje njime trebalo bi da bude koncentrisano u rukama jednog administratora koji bi radio nepristrasno i pod nadzorom komisije sastavljene od predstavnika strana ugovornica. Uprkos stilizaciji ovog projekta rezolucije i privlačnosti teze o obustavi i zabrani nuklearnih proba na ovaj ili onaj način, predlog SAD i Velike Britanije postavljao je niz novih ili ponovo otvarao niz starih problema o kojima se pregovarači u Ženevi nisu mogli složiti. U tom svetlu, američko-britanski predlog bio je, u stvari, samo rekapitulacija stavova zapadnih sila u datom momentu.

U objašnjenju o glasanju o ovom predlogu rezolucije (6. novembra 1961) jugoslovenski predstavnik (dr Đura Ninčić) je, između ostalog, rekao: »Moja delegacija u potpunosti podržava princip ugovorne zabrane nuklearnih proba, uz potrebnu kontrolu. Mi istovremeno smatramo da bi takva zabrana bila lakše postignuta ako bi se prethodno uspostavio moratorijum, tj. ako bi se nuklearne probe obustavile. Rezolucija SAD i Velike Britanije, međutim, izgleda isključuje mogućnost moratorijuma, i to moja delegacija smatra za ozbiljan nedostatak. Osim toga, nacrt rezolucije ukazuje na put kojim bi, po verovanju predlagача, jedino mogla da se postigne zabrana proba i na taj način, u stvari, prejudicira niz pitanja kako proceduralnog, tako i suštinskog karaktera, koja bi normalno trebalo da budu rešena putem sporazuma između zainteresovanih strana. Drugim rečima, on sadrži poglede jedne od strana u pregovorima, što ovaj dokument nužno čini jednostranim. Mi, međutim, nismo nikad smatrali da bi podržavanje takvih dokumenata bilo koristan doprinos UN na polju razoružanja.«

Američko-britanski predlog rezolucije usvojen je sa 71:11:15 glasova.⁸ Jugoslovenska delegacija se uzdržala od glasanja o pojedinim delovima ovog predloga i od glasanja o predlogu kao celini.

Delegacije Cejlona, Etiopije, Gane, Gvineje, Indonezije, Liberije, Libije, Nigerije, Somalije, Sudana, Togoa i Tunisa podnele su predlog rezolucije kojom Generalna skupština proglašava da je upotreba nuklearnog i termonuklearnog oružja protivna duhu, slovu i ciljevima Povelje i da bi, kao takva, bila direktna povreda Povelje. Rezolucijom se dalje proglašava da bi upotreba nuklearnog oružja bila rat uperen ne samo protiv jednog ili više neprijatelja, već protiv ljudskog roda uopšte, pošto bi i narodi sveta koji ne bi učestvovali u takvom ratu bili podvrgnuti svim nedaćama koje proističu iz upotrebe takvog oružja, i da bi stoga država koja bi upotrebila nuklearno i termonuklearno oružje bila smatrana za prekršitelja Povelje UN, da bi delovala protiv zakona čovečnosti i da bi učinila zločin protiv ljudskog roda i njegove civilizacije. Rezolucijom se, na kraju, tražilo od generalnog sekretara da

⁷ Protiv su glasali: Albanija, Australija, Bugarska, Belorusija, Čehoslovačka, Filipini, Francuska, Grčka, Italija, Južnoafrička Republika, Kina, Luksemburg, Madarska, Mongolija, Poljska, Portugalija, Rumunija, SAD, SSSR, Ukrajina i Velika Britanija. Uzdržali su se: Avganistan, Belgija, Haiti, Holandija, Kuba, Novi Zeland, Španija i Turska.

⁸ Protiv su glasali: Albanija, Bugarska, Belorusija, Čehoslovačka, Kuba, Madarska, Mongolija, Poljska, Rumunija, SSSR i Ukrajina. Uzdržali su se: Avganistan, Finska, Francuska, Gana, Gvineja, Indonezija, Irak, Kolumbija, Jemen, Jugoslavija, Mali, Maroko, Nepal, Sijera Leone, Sirija i UAR.

konultuje vlade država članica o mogućnosti sazivanja jedne konferencije za izradu i potpisivanje konvencije o zabrani upotrebe nuklearnog i termonuklearnog oružja u ratne svrhe i da podnese izveštaj XVII zasjedanju.

U objašnjenju o glasanju o ovoj rezoluciji (9. novembra 1961) jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević), pošto je izneo gledište da je svaki rat kao sredstvo politike Povelja proglasila za nezakonit, rekao je: »Razlog zbog kojeg podnosioci rezolucije daju posebno mesto nuklearnom oružju, leži u njegovoj strahovitom ubitačnoj moći i u želji da se čovečanstvo što pre reši najstrašnijeg oružja koje dovodi u pitanje sam opstanak na ovoj planeti. Međutim, samo se po sebi razume da izdvajanje jednog — najstrašnijeg — oružja ni na koji način ne menja naš odnos prema oružju uopšte, naš odnos prema ratu, koji je na osnovu Povelje stavljen van zakona, bez obzira da li se radi o klasičnom ili nuklearnom ratu.«

Pošto su propali pokušaji nekih zapadnih zemalja da izmene tekst predloga rezolucije amandmanima koji bi izdvajali upotrebu nuklearnog oružja koja bi bila saglasna sa odredbama Povelje, rezolucija je usvojena sa 55:20:26 glasova.⁹ Jugoslavija je glasala protiv amandmana Italije, koji su bili stilizovani u napred spomenutom smislu, a glasala je za rezoluciju u celini.

Rukovođene istim motivima, 14 afričkih zemalja (Etiopija, Gana, Gvineja, Kongo, Liberija, Mali, Maroko, Nigerija, Sijera Leone, Somalija, Sudan, Tunis i UAR) podnelo je predlog rezolucije o denuklearizaciji Afrike. Rezolucijom se pozivaju sve zemlje da ne vrše nuklearne probe u Africi, da se uzdrže od korišćenja teritorije, teritorijalnih voda i vazdušnog prostora Afrike za vršenje proba i držanje ili transportovanje nuklearnog oružja i da afrički kontinent smatraju i poštuju kao denuklearizovanu zonu.

Govoreći o ovoj rezoluciji (9. novembra 1961), jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) je rekao: »Jugoslavija je uvek podržavala sve one korake koji su bili usmereni na popuštanje međunarodne zategnutosti, na sužavanje i eliminisanje polja sukoba bilo koje vrste. U tom svetlu mi smo uvek smatrali korisnom ideju o stvaranju tzv. denuklearizovanih zona u Evropi ili drugde, i mi smo uvereni da bi pretvaranje Afrike u ovakvu zonu predstavljalo značajan doprinos miroljubivim stremljenjima u svetu i da bi moglo imati konkretno pozitivno dejstvo i na stvaranje bezatomskih zona i u drugim oblastima sveta.«

Rezolucija je usvojena sa 55:0:44 glasova.¹⁰

*Opšte i potpuno razoružanje.*¹¹ Pregovori koji su na osnovu rezolucije usvojene na XV zasjedanju Generalne skupštine UN vođeni između SSSR i SAD, okončani su usaglašavanjem opštih principa o opštem i potpunom razoružanju, ali su gledišta o pregovaračkom telu i njegovom sastavu bila još uvek prilično udaljena. Zato je XVI zasjedanje tom pitanju poklonilo izuzetnu pažnju i, na predlog Indije, UAR i Gane, jednoglasno usvojilo rezoluciju kojom se SAD i SSSR hitno pozivaju da postignu sporazum o sastavu pregovaračkog tela, prihvatljivom i za njih i za ostali svet.

U toku generalne debate na početku XVI zasjedanja i debate o opštem i potpunom razoružanju jasno se iskristalisalo gledište o neophodnosti da neangažovane zemlje učestvuju u novom pregovaračkom telu i svojom aktivnošću pokušaju da doprinesu rešavanju ovog važnog problema. U svom govoru u generalnoj debati (26. septembra 1961) državni sekretar za inostrane poslove Koča Popović rekao je tim povodom: »M-

dobro znamo da do poboljšanja međunarodnih odnosa neće doći bez direktnog sporazuma između samih velikih sila. Pitanje rata i mira, međutim, danas je pitanje koje se u najvećoj meri tiče svih naroda i za koje se, zato, nijedan od njih ne može dezinteresovati. Mir je danas, više nego ikada, jedan i nedeljiv. Zbog toga je neophodno da u naporima za njegovo očuvanje i učvršćenje učestvuju sve zemlje, uz odgovarajući što širi uticaj na velike sile u pravcu pregovaranja i sporazumevanja sa gledišta opštih interesa, koji su, istovremeno, i interesi mira. U oblasti razoružanja takav pozitivan uticaj treba da bude obezbeđen i kroz odgovarajući sastav pregovaračkog tela. U njemu je neophodno da budu i predstavnici zemalja koje nisu u blokovima, već i zbog toga što je iskustvo iz prošlih godina već dovoljno jasno pokazalo da problem ne mogu uspešno rešavati blokovi sami.«

U vezi sa suprotstavljanjem nekih zemalja, u prvom redu zapadnih, ravnopravnom učešću neangažovanih zemalja u pregovaračkom telu za razoružanje, Koča Popović je rekao: »Ovde treba jasno reći da ne smatramo nimalo ubedljivim protivargumenat da bi to značilo usvajanje principa »trojke«. Po našem mišljenju, kao što je besmisleno zastupati da je sistem »trojke« neophodan u svim međunarodnim telima i organima, isto tako je besmisleno zastupati da, radi toga da se navodno ne bi legalizovao ovaj princip, treba svugde diskriminisati neangažovane zemlje.«

Pošto su pregovori između SAD i SSSR, koji su vođeni pod stalno rastućim pritiskom većine u Generalnoj skupštini, uspešno završeni, na predlog te dve zemlje jednoglasno je usvojena rezolucija kojom se:

— pozdravlja zajednička izjava SSSR i SAD o prihvaćenim principima za pregovore o razoružanju i preporučuje da se pregovori o razoružanju vode na osnovu tih principa;

— pozdravlja sporazum o sastavu pregovaračkog tela, u koje ulaze pet istočnih (SSSR, ČSSR, Bugarska, Poljska i Rumunija), pet zapadnih (SAD, Velika Britanija, Kanada, Francuska i Italija) i osam zemalja koje nisu vezane za postojeće vojne grupacije (Indija, UAR, Burma, Etiopija, Nigerija, Meksiko, Brazil i Švedska).

Sprečavanje daljeg širenja nuklearnog oružja. O ovom pitanju podneta su dva predloga rezolucije. Predlogom Austrije, Cejlona, Etiopije, Libije, Sudana i Švedske, Generalna skupština zahteva od generalnog sekretara UN da, anketom kod država članica, ispita uslove pod kojima bi zemlje koje ne poseduju nuklearno oružje bile voljne da preuzmu specifične obaveze da se uzdrže od proizvodnje takvog oružja ili njegovog sticanja na bilo koji drugi način, i da odbiju da ubuduće primaju na svoju teritoriju nuklearno oružje bilo koje druge zemlje.

Prema predlogu Irske, Generalna skupština poziva sve države, naročito one koje sada poseduju nuklearno oružje, da ulože najveće napore u pravcu sporazuma koji n-bi se nuklearne sile obavezale da neće prepustiti kontrolu nad nuklearnim oružjem drugim zemljama i da im neće davati informacije potrebne za proizvodnju takvog oružja. Sporazum bi, takođe, sadržavao odredbe kojima bi se zemlje koje ne poseduju nuklearno oružje obavezale da ga neće proizvoditi ili na bilo koji drugi način sticati kontrolu nad njim.

Predlog Švedske i ostalih zemalja naišao je na otpor većine zemalja Atlantskog pakta, sa obrazloženjem da dira u »pravo slobodnih nacija da se udružuju u kolektivnoj samoodbrani, uključujući i pravo na samoodbranu i nuklearnim oružjem u slučaju potrebe«.

Jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) rekao je (30. novembra 1961) povodom ovog predloga rezolucije: »Podržavajući ideju o stvaranju »nuklearnog kluba«, hteo bih da podvučem da je cilj kojem težimo likvidacija i iščezavanje samog »nuklearnog kluba«, tj. zabrana upotrebe i uništenje celokupnog nuklearnog i termonuklearnog oružja. Predložena rezolucija ... predstavlja svakako izraz takvih tendencija i označava skroman korak u tom pravcu. Za nas nema sumnje da obustava daljeg širenja nuklearnog oružja predstavlja korak u pozitivnom pravcu, u pravcu traženja punog rešenja problema razoružanja.«

⁹ Protiv su glasali: Australija, Belgija, Francuska, Grčka, Gvatemala, Holandija, Irska, Italija, Južnoafrička Republika, Kanada, Kina, Kostarika, Luksemburg, Novi Zeland, Nikaragva, Portugalija, SAD, Španija, Turska i Velika Britanija. Uzdržali su se: Argentina, Austrija, Bolivija, Brazil, Čile, Danska, Ekvador, El Salvador, Federacija Malaje, Filipini, Finska, Haiti, Honduras, Island, Iran, Izrael, Kolumbija, Norveška, Pakistan, Panama, Paragvaj, Peru, Švedska, Tajland, Urugvaj i Venecuela.

¹⁰ Uzdržali su se latinskoameričke zemlje (osim Kube i Haitija), zemlje brazavilске grupe (osim Senegala i Dahomeja, čija delegacija nije bila prisutna), zemlje Atlantskog pakta (osim Islanda, Norveške i Danske) i Izrael, Japan, Kina, Kongo (Leopoldvil) i Novi Zeland.

¹¹ Vidi: »Stav i inicijative Jugoslavije u pitanju razoružanja«, »Jug. pregled«, 1957, april, str. 211—214 (29—32).

Predlog Švedske i ostalih zemalja usvojen je sa 57:12:32 glasova,¹² dok je predlog Irske usvojen jednoglasno.

KORIŠĆENJE VASIONSKOG PROSTORA U MIRO-LJUBIVE SVRHE. Pošto je usled nesporazuma između SSSR i SAD o sastavu Komiteta za proučavanje miroljubivog korišćenja vasionkog prostora¹³ u radu ovog tela došlo do potpunog zastoja, na XVI zasjedanju uticalo je na dve zemlje da ovom problemu pridu sa više spremnosti za sporazum. Pregovori su se završili sporazumom da se broj članova Komiteta poveća na 28 uključanjem Čada, Mongolije, Maroka i Sijera Leone, pa je na predlog 24 člana Komiteta jednoglasno usvojena rezolucija kojom se od proširenog tela traži da otpočne rad i uspostavi potrebnu saradnju za organizacijama koje se bave raznim pitanjima od interesa (meteorologijom, komunikacijama itd.). Na ovaj način stvoreni su uslovi za dalji konstruktivan rad Komiteta.

KOREJSKO PITANJE. Pitanje je, kao i ranije, tretirano proceduralno (poziv vladama Južne i Severne Koreje da učestvuju u debati) i suštinski. Delegacija Mongolije predložila je rezoluciju kojom bi Generalna skupština pozvala vladu oba dela Koreje da, bez prava glasa, učestvuju u diskusiji o ovom pitanju, dok je delegacija SAD predlagala upućivanje takvog poziva samo vladi Južne Koreje. Delegacije Grčke i Tajlanda podnele su na rezoluciju Mongolije amandman, prema kojem bi se poziv uputio Južnoj Koreji, a Severnoj Koreji pod uslovom da ona prvo nedvosmisleno prihvati nadležnost Ujedinjenih nacija da u okviru odredaba Povelje preduzimaju akcije u vezi sa korejskim pitanjem. Amandman Grčke i Tajlanda je usvojen sa 60:17:22, a amandirana rezolucija sa 63:18:19 glasova.¹⁴

Pošto su povučeni predlozi Mongolije (o povlačenju stranih trupa iz Južne Koreje) i SSSR (o ukidanju Komisije UN za ujedinjenje i obnovu Koreje), sa 60:11:27 glasova¹⁵ usvojen je uobičajeni predlog zapadnih država kojim se potvrđuje da su ciljevi UN u Koreji da se mirnim putem postigne ujedinjenje nezavisne i demokratske Koreje pod reprezentativnom vladom i traži od Komisije UN za ujedinjenje i obnovu Koreje da nastavi rad u tom pravcu.

PROBLEM ALŽIRA¹⁶ razmatran je u uslovima koji su dopuštali da se već jasno nazre okončanje dugogodišnjeg rata u toj zemlji. Zato je diskusija bila prilično umerena i upravljena na olakšavanje predstojećih pregovora između Francuske i privremene vlade Alžira.

Predlog rezolucije podnele su 34 afričko-azijske zemlje. Tim predlogom, koji je usvojen sa 62:0:39 glasova,¹⁷ podseća se na rezoluciju XV zasjedanja Generalne skupštine, kojom je Alžiru priznato pravo na samoopredeljenje, izražava se žaljenje zbog privremenog prekida pregovora i pozivaju se dve strane da obнове pregovore u cilju primene prava alžirskog naroda na samoopredeljenje i nezavisnost, uz poštovanje jedinstva i teritorijalnog integriteta Alžira.

Govoreći o ovoj fazi alžirskog problema, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavićević) je (14. decembra 1961) istakao da su sa razreli uslovi da se konačno pride sprovođenju u delo razumnih i konstruktivnih deklaracija.

¹² Protiv su glasali: Belgija, Francuska, Grčka, Holandija, Italija, Luksemburg, Nikaragva, Portugalija, SAD, Španija, Turska i Velika Britanija. Uzdržalo se 15 latinskoameričkih zemalja (Brazil, Kuba i Meksiko glasali su za rezoluciju), zemlje brazavilske grupe (osim Senegala), Australija, Filipini, Iran, Južnoafrička Republika, Kina, Liberija, Novi Zeland i Sijera Leone.

¹³ Sastav Komiteta bio je sledeći: Albanija, Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Brazil, Bugarska, Čehoslovačka, Francuska, Indija, Iran, Italija, Japan, Kanada, Liban, Madarska, Meksiko, Poljska, Rumunija, SAD, SSSR, Švedska, UAR i Velika Britanija.

¹⁴ Protiv su glasali: Avganistan, Gvineja, Indonezija, Irak, Jugoslavija, Kuba, Mali i istočnoevropske zemlje.

¹⁵ Protiv rezolucije glasale su istočnoevropske zemlje i Kuba, a uzdržali su se: Avganistan, Burma, Cejlon, Etiopija, Finska, Gana, Gvineja, Indija, Indonezija, Irak, Jemen, Jugoslavija, Kambodža, Liban, Libija, Mali, Maroko, Nepal, Nigerija, Senegal, Sijera Leone, Somalija, Sudan, Sirija, Togo, Tunis i UAR.

¹⁶ Vidi: »Stav Jugoslavije o pitanju Alžira«, »Jug. pregled«, 1961, februar, str. 89–92 (11–14).

¹⁷ Uzdržalo se 16 latinskoameričkih zemalja (Bolivija i Venecuela glasale su za rezoluciju), zatim Australija, Belgija, Centralnoafrička Republika, Čad, Filipini, Gabon, Grčka, Holandija, Italija, Izrael, Kamerun, Kanada, Kina, Luksemburg, Madagaskar i Novi Zeland.

SPECIJALNI POLITIČKI KOMITET

POSLEDICE ATOMSKIH RADIJACIJA. Obnavljanje nuklearnih proba ponovo je istaklo u prvi plan pitanje posledica atomskih radijacija. Važnost koju je XVI zasjedanje pridalo tom pitanju pokazuje i činjenica da je u diskusiji o izveštaju Komiteta za posledice atomskih radijacija učestvovalo preko 50 delegacija. Usvojena je rezolucija kojom se od Komiteta traži da nastavi rad i ostvari punu međunarodnu saradnju u proučavanju ovog važnog pitanja. Jugoslavija je glasala za rezoluciju.

RASNI SUKOB U JUŽNOAFRIČKOJ REPUBLICI. Ovo pitanje je uneto u dnevni red na zahtev 46 afričko-azijskih zemalja, koje su u propratnom obrazloženju navele da se u Južnoafričkoj Republici nastavlja politika bezobzirne rasne diskriminacije i da vlada te zemlje i dalje prelazi preko svih apela i rezolucija Generalne skupštine. U diskusiji je učestvovalo preko 70 delegata, od kojih je većina izrazila mišljenje da je ovaj problem ušao u fazu koja zahteva preduzimanje konkretnih mera i sankcija protiv vlade Južnoafričke Republike. Predlog u tom smislu podnelo je 25 afričkih zemalja, ali on nije dobio dvotrećinsku većinu, pa je sa 97:2:1 glasova usvojen predlog Indije, Avganistana, Cejlona, Malaje, Venecuele, Togoa, Danske i Norveške, kojim se osuđuje politika Južnoafričke Republike, skreće pažnju Savetu bezbednosti na opasnu situaciju u toj zemlji i pozivaju sve zemlje da preduzmu zajedničke ili pojedinačne akcije protiv Južnoafričke Republike. Protiv ovog predloga glasale su Južnoafrička Republika i Portugalija.

Jugoslovenski predstavnik (Osman Đikić) ukazao je (30. oktobra 1961) na opasnost od politike koju sprovodi vlada Južnoafričke Republike i podržao je zahteve za preduzimanje raznih mera međunarodnog karaktera, kao i predlog rezolucije 25 afričkih zemalja.

POSTUPAK SA LICIMA INDIJSKOG I PAKISTANSKOG POREKLA U JUŽNOAFRIČKOJ REPUBLICI. Pri razmatranju ove tačke bilo je karakteristično jasnije izraženo shvatanje da ovaj problem treba razmatrati u okviru i kao deo opšte politike vlade Južnoafričke Republike, čime bi se objedinili napori članova UN u pravcu povećanog pritiska na tu vladu. Na predlog 15 zemalja, uglavnom afričko-azijskih, jednoglasno je usvojena rezolucija kojom se od Indije, Pakistana i Južnoafričke Republike ponovo traži da otpočne pregovore u vezi sa ovim pitanjem.

STATUS STANOVNIŠTVA PROVINCIJE BOLCANO (BOZEN) KOJE GOVORI NEMAČKIM JEZIKOM. Pitanje je ponovo razmatrano na zahtev Austrije, koja je, smatrajući da dvostrani razgovori ne mogu dovesti do rezultata, tražila da se pristupi iznalaženju rešenja na bilo koji od načina, predviđenih Poveljom, uključujući i Međunarodni sud pravde. Italija je, međutim, isticala da sve mogućnosti dvostranih razgovora još nisu iscrpene i da razgovore treba nastaviti.

Jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavićević), pošto je istakao gledište jugoslovenske vlade da svako rešenje problema nacionalnih manjina mora da obezbedi puna demokratska prava, ravnopravnost i slobodan razvoj nacionalnih osobenosti manjina, rekao je (22. novembra 1961): »Rukovodeći se ovim principima i očekujući da će ga druge zemlje isto primenjivati, moja zemlja smatra za legitimno i normalno da se pitanje položaja neke nacionalne manjine i garantije njenih prava, rešava u okviru dvostranih pregovora. Jugoslovenska delegacija smatra da je takav način pristupanja problemu saobrazan politici mira i dobrosusedskim odnosima i da on otvara perspektive najšire saradnje između zainteresovanih država.«

Rezolucija kojom se dve strane pozivaju da nastave pregovore u cilju rešavanja ovog pitanja usvojena je jednoglasno.

PITANJE OMANA. Nastavljena je diskusija o predlogu rezolucije afričko-azijskih zemalja i Jugoslavije, koji je na XV zasjedanju bio odložen za XVI zasjedanje.¹⁸ Tim predlogom priznaje se pravo naroda Omana na samoopredeljenje i pozivaju se zainteresovane strane da mirnim putem reše svoja neslaganja i uspostave normalne odnose u Omanu.

¹⁸ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 279 (49).

Jugoslavenski predstavnik (Osman Đikić) ponovo je (30. novembra 1961) podržao zahtev naroda Omana i zatražio da se sprovede Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima.

Predlog rezolucije je odbačen, jer nije dobio dvotrećinsku većinu (33:21:37) glasova.

EKONOMSKI KOMITET

EKONOMSKI RAZVOJ NERAZVIJENIH ZEMALJA.¹⁹ Diskusiju o mnogobrojnim aspektima ovog važnog problema karakterisali su pojačani zahtevi nerazvijenih zemalja za preduzimanje raznih akcija međunarodnog karaktera, naročito u pogledu otklanjanja nepovoljnih posledica stvaranja zatvorenih regionalnih ekonomskih grupacija, fluktuacije cena sirovina, olakšica za izvoz industrijske robe iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje i jačanja trgovinske saradnje uopšte, a naročito između zemalja u razvoju.

Jugoslavenski predstavnik (Janez Stanovnik) dao je iscrpnu analizu savremenih kretanja na ekonomskom planu, pri čemu je naročitu pažnju poklonio raznim aspektima ekonomske integracije i pomoći nerazvijenim zemljama u pravcu njihovog što bržeg razvitka. Govoreći o tim pitanjima (10. oktobra 1961) jugoslavenski predstavnik je rekao: »Procesi ekonomske integracije, za koje bismo mogli videti izvesno opravdanje u zahtevima savremene tehnologije, razvijaju se, na žalost, na bazi političkih afiniteta, a ne ekonomske komplementarnosti, koja bi jedina mogla da posluži kao zdravi princip svet-skog razvitka. Stvaranje ekonomske sile preko integracije ili specijalizacije u cilju vršenja političkog pritiska, mora da ima negativne posledice na opšti svetski razvitak... Pomoć treba da se shvati kao ono što jeste, kao praktični oblik međunarodne privredne saradnje sa nerazvijenim zemljama. To nije nikakva milostinja, nikakva cena za političko savezništvo; to nije instrument za sprovođenje ovog ili onog privrednog sistema u nerazvijene zemlje, nego sredstvo da se u zajedničkom interesu pomogne mirna readaptacija svetske privrede.«

U vezi sa pitanjem ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja usvojeno je nekoliko rezolucija.

Na predlog Komiteta 25 zemalja za osnivanje Fonda UN za finansiranje kapitalnog razvoja²⁰ usvojena je rezolucija kojom se mandat toga Komiteta produžava za godinu dana i od njega traži da za XVII zasedanje Generalne skupštine izradi predlog statuta Fonda. Rezolucija je usvojena sa 73:3:9 glasova. Jugoslavija je član Komiteta 25 zemalja i jedan od predlagača rezolucije.

Sa 89:0:0 glasova, usvojena je, na predlog 8 latinskoameričkih država, rezolucija o međunarodnoj trgovini, kojom se pozivaju ekonomski razvijene zemlje da pri formisanju i sprovođenju svoje trgovinske i ekonomske politike vode računa o interesima nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Rezolucijom se, pored ostalog, traži od generalnog sekretara da konsultuje vlade država članica o poželjnosti održavanja međunarodne konferencije o problemima međunarodne trgovine, naročito o onima koji se odnose na trgovinu sirovinama.

Rezolucijom o planiranju ekonomskog razvoja, koja je usvojena sa 79:0:0 glasova, predviđa se osnivanje instituta za razvoj i ekonomsko planiranje pri regionalnim ekonomskim komisijama, kao i centra za ekonomske projekcije i izradu programa u Sekretarijatu UN u Njujorku. Istom rezolucijom od generalnog sekretara je zatraženo da uz pomoć eksperata izradi studiju o iskustvima u planiranju ekonomskog razvoja i metodologiji planiranja, u cilju korišćenja takvih iskustava pri obuci kadrova i izradi nacionalnih privrednih planova nerazvijenih zemalja.

Jednoglasno usvojenom rezolucijom o aktivnosti UN na području industrijskog razvoja, potvrđuje se neophodnost jačanja takve aktivnosti UN, a od Ekonomsko-socijalnog saveta zatraženo je da prouči pitanje uspostavljanja specijali-

zovane agencije UN ili odgovarajućeg tela za unapređivanje industrijskog razvoja.

Rezolucijom o proglašenju ove dekade »Dekadom UN za razvoj«, koja je usvojena jednoglasno, pozivaju se države da vode takvu politiku koja će omogućiti manje razvijenim zemljama i zemljama koje zavise od izvoza malog broja sirovina da više prodaju svoje proizvode po stabilnim cenama i na taj način, u sve većoj meri, finansiraju sopstveni ekonomski razvoj. Od svih država se takođe traži da obezbede veće učešće zemalja u razvoju u proizvodnji i prodaji proizvoda tih zemalja od strane stranog kapitala, da vode politiku koja će omogućiti povećani priliv privatnog i javnog stranog kapitala pod uza-jamno prihvatljivim uslovima i da usvoje mere koje će stimulirati takav porast. Od generalnog sekretara se traži da u saradnji sa specijalizovanim agencijama izradi predloge za jačanje aktivnosti UN na području ekonomskog i socijalnog razvoja nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju.

Ovakva rezolucija usvojena je zahvaljujući naporima nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju da se u prilično deklarativni predlog SAD i još 15 zemalja sa raznih područja, unese što više sadržine i konkretnih mera.

Drugom rezolucijom, koja je sa 89:0:9 glasova usvojena takođe u okviru predloga o »Dekadi UN za razvoj«, pozivaju se države članice da ponovo razmotre svoje doprinose Specijalnom fondu i Proširenom programu Tehničke pomoći, kako bi sredstva ova dva organa u 1962. dostigla 150 miliona dolara.

Na predlog 25 zemalja, među kojima i Jugoslavije, jednoglasno je usvojena rezolucija o ekonomskom razvoju Afrike, kojom se zahteva preduzimanje niza mera za ubrzanje razvoja tog kontinenta, među kojima i osnivanje regionalnih banaka za razvoj Afrike. Značaj ove rezolucije leži u tome što su njom prvi put u Generalnoj skupštini postavljeni na širem planu osnovni problemi Afrike i neophodnost preduzimanja konkretnih mera.

KOMITET ZA SOCIJALNO-HUMANITARNA I KULTURNA PITANJA

KONVENCIJA O SLOBODNOM PRISTANKU NA BRAK, MINIMALNOJ STAROSTI ZA BRAK I REGISTRACIJU BRAKA. Nacrt konvencije, koji predviđa da je legalno stupanje u brak moguće samo uz pun i slobodan pristanak obeju strana, izražen pred nadležnom vlašću i svedocima, usvojen je jednoglasno. Brak preko jednog punomoćnika moguć je samo ako postoje izuzetne okolnosti i ako se nadležna vlast uveri da je odsutna strana dala pristanak. Države će odrediti minimalnu starost za brak, a ispod te granice se može ići samo uz odobrenje nadležne vlasti, ako postoje ozbiljni razlozi i ako je to u interesu bračnih supružnika. Brakovi moraju biti registrovani.

Jugoslavija je glasala za sva tri člana Nacrta konvencije i za nacrt u celini.

PAKTOVI O PRAVIMA ČOVEKA. Komitet je usvojio sledeće članove Nacrta pakta o građanskim i političkim pravima čoveka: član 19 — o slobodi mišljenja i izražavanja, član 20 — o pravu na zbor, član 21 — o pravu na udruživanje, član 22 — o pravu na osnivanje porodice i ravnopravnost supružnika u braku, član 23 — o pravu glasa i učestvovanju u javnim poslovima, član 24 — o jednakosti pred zakonom, član 25 — o pravu manjina, i član 26 — o zabrani rasnog i verskog neprijateljstva i mržnje.

Jugoslavija se zalagala za što sadržajnije formulacije članova Pakta o pravima čoveka i glasala za njihovo usvajanje.

IZVEŠTAJ EKONOMSKO-SOCIJALNOG SAVETA. Diskusija se odnosila uglavnom na probleme uravnoteženog ekonomskog i socijalnog razvoja i na aktivnost UN na socijalnom polju, sadržane u odgovarajućim izveštajima generalnog sekretara i Socijalne komisije, čiji član je i Jugoslavija. Nakon duže analize problematike sa tih područja, u kojoj je učestvovao i jugoslavenski predstavnik (dr Branko Karamandža), usvojeno je nekoliko rezolucija. Rezolucijom o uravno-

¹⁹ Vidi: »Stav Jugoslavije o pomoći ekonomskom razvoju nerazvijenih zemalja«, »Jug. pregled«, 1958, jul—avgust, str. 326—329 (36—39)

²⁰ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 280 (50).

teženom ekonomskom i socijalnom razvoju zatraženo je od Ekonomsko-socijalnog saveta i Socijalne komisije da tome pitanju poklone odgovarajuću pažnju. Naglašena je važnost ubrzane industrijalizacije i unapređenja poljoprivrede za razvoj socijalnih programa, a naročito uloga planiranja u tom pogledu. Drugom rezolucijom zatraženo je od Ekonomsko-socijalnog saveta da poveća svoju aktivnost na socijalnom polju, a trećom, koju je predložilo 9 zemalja, među kojima i Jugoslavija, preporučuje se vladama da razmotre svoju politiku u pogledu urbanizacije i odrede neke od postojećih ili ustanove nove centre koji će se baviti tim problemom i predlagati mere za njegovo rešavanje. Usvojena je takođe i rezolucija o potrebi preduzimanja konkretnih mera za likvidaciju nepismenosti u svetu.

POMOĆ IZBEGLICAMA. Diskusija o izveštaju visokog komesara za izbeglice pokazala je da je u radu na zbrinjavanju izbeglica i olakšanju njihovog položaja postignut izvestan napredak, naročito u pogledu programa zatvaranja logora i međunarodne zaštite izbeglica. Jugoslovenski predstavnik (dr Branko Karapandža) izložio je (27. novembra 1961) napore Jugoslavije za rešavanje problema izbeglica i obavestio o merama koje su preduzete posle izjave potpredsednika Aleksandra Rankovića povodom tog pitanja. Jugoslavija je podržala rezolucije o prihvatanju izveštaja visokog komesara, o pomoći aližirskim izbeglicama i o izbeglicama iz Angole.

KONVENCIJA O SLOBODI INFORMACIJA. Na XVI zasjedanju usvojeni su članovi 3. i 4. Nacrta konvencije, u kojima se govori o tome da Konvencija ne može ograničavati prava koja su zagarantovana zakonima država ili drugim međunarodnim aktima i o pravu na odgovor i ispravku. Dalje razmatranje Nacrta konvencije biće nastavljeno na XVII zasjedanju Generalne skupštine UN.

KOMITET ZA NESAMOUUPRAVNE TERITORIJE I TERITORIJE POD STARATELJSTVOM

NESAMOUUPRAVNE TERITORIJE. Izveštaj Komiteta za nesamoupravne teritorije ukazivao je na izvestan napredak u likvidaciji kolonijalizma, što su neke zemlje, u prvom redu kolonijalne sile, nastojale da iskoriste u cilju otupljivanja oštrice anticolonijalne borbe u UN. U debati o tom izveštaju (25. oktobra 1961) jugoslovenski predstavnik (Aleksandar Božović) je rekao: »Danas još uvek imamo pod stranom dominacijom veliki broj teritorija čiji se narodi nalaze u teškoj i nejednakoj borbi za slobodu. Broj tih teritorija svakako je manji, kao što je — u poređenju sa onima koji su se već oslobodili — daleko manji i broj njihovih stanovnika. To, međutim, ne menja činjenicu da veliki broj preostalih teritorija predstavlja tvrdave kolonijalizma i neokolonijalizma, bilo u smislu obezbeđenja supremacije bele rase, a time i interesa stranih zemalja, ili strateško-vojnih prednosti. To objašnjava i žestinu sa kojom se kolonijalne sile odupiru opravdanim zahtevima naroda u tim teritorijama. Drugim rečima, preostale kolonije nisu to zato što su manje razvijene od onih koje su stekle nezavisnost, nego zato što su one od specijalne važnosti za kolonijalne sile i strane interese.«

O ovom pitanju usvojeno je 6 rezolucija.

Rezolucijom o socijalnoj situaciji odobrava se izveštaj Komiteta za nesamoupravne teritorije i pozivaju administrativne sile da njegove preporuke sprovedu u delo. Jugoslavija je glasala za rezoluciju.

Rezolucijom o stipendijama, čiji je predlagatelj bila i Jugoslavija, pozivaju se administrativne sile da omoguće korišćenje velikog broja stipendija koje su druge države stavile na raspolaganje za studente iz nesamoupravnih teritorija.

Rezolucijom o širenju informacija o UN traženo je da se obezbedi najšire rasturanje Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim narodima i zemljama i da se Deklaracija unese u nastavne programe svih prosvetnih institucija u nesamoupravnim teritorijama.

Potvrđena je prošlogodišnja rezolucija o rasnoj diskriminaciji,²¹ rezolucijom o obuci kadrova traži se preduzimanje energičnijih mera u tom pravcu, a rezolucijom o obnovi Komiteta

za nesamoupravne teritorije produžen je mandat tom telu dok Generalna skupština UN ne zaključi da su ispunjeni ciljevi Povelje i Deklaracije o nezavisnosti kolonija.

BRITANSKA GIJANA. Predsednik vlade Britanske Gijane zatražio je da bude saslušan u Komitetu, kako bi izložio teškoće na koje njegova zemlja nailazi u borbi za ostvarenje nezavisnosti. Jugoslavija je podržala taj zahtev, koji je bio i usvojen.

Posle izjave predsednika vlade Džagana, delegacije Gane, Gvineje, Indije, Indonezije, Iraka, Jugoslavije, Kube, Liberije, Malija, Maroka, Nigerije, Sirije, Tunisa i UAR predložile su rezoluciju kojom se vlade Velike Britanije i Britanske Gijane pozivaju da odmah nastave razgovore o nezavisnosti Britanske Gijane. Glasanje o rezoluciji nije vršeno na prvom delu XVI zasjedanja, već je odloženo za drugi deo, kako bi se dvema stranama dala mogućnost da se sporazumeju.

Na drugom delu zasjedanja delegat Velike Britanije obavestio je Komitet da su se dve vlade složile o održavanju konferencije u maju 1962. na kojoj će biti raspravljano pitanje nezavisnosti Britanske Gijane, pa je glasanje o rezoluciji ponovo odloženo.

JUŽNA RODEZIJA. Delegacije Burme, Etiopije, Filipina, Gane, Gvineje, Indonezije, Iraka, Jugoslavije, Malija, Maroka i UAR izrazile su u toku debate sumnju u samoupravni status Južne Rodezije i predložile da Komitet za sprovođenje Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim narodima i zemljama prouči da li je Južna Rodezija zaista samoupravna, kako to tvrdi Velika Britanija. Predlog rezolucije naišao je na jak otpor kolonijalnih sila i njihovih saveznika.

Jugoslovenski predstavnik (Aleksandar Božović) osporio je tvrdnje da je Južna Rodezija samoupravna i rekao (31. oktobra 1961): »Nema nikakve sumnje da belo stanovništvo, koje čini minimalni procent ukupnog stanovništva Južne Rodezije, uživa izvestan stepen samouprave, na osnovu jednog akta koji je, u vreme kad je usvojen, tj. 1923, potvrdio uzurpaciju vlasti od strane belaca nad domaćim stanovništvom. Jugoslovenska delegacija smatra, međutim, da afričko stanovništvo, koje čini preko 90% ukupnog stanovništva te teritorije, nije samoupravno i da zato Velika Britanija treba da dostavlja podatke o toj teritoriji.«

Zbog nedostatka vremena, pitanje je odloženo za drugi deo zasjedanja, kad je delegacija Velike Britanije predložila da se ne glasa o predloženoj rezoluciji. Britanski predlog je odbačen sa 22:56:20, a rezolucija je usvojena sa 56:20:22 glasova.

ODBIJANJE PORTUGALIJE DA DOSTAVLJA PODATKE O TERITORIJAMA POD NJENOM UPRAVOM. Diskusija o ovoj tački, u kojoj je Portugalija osuđena zbog odbijanja da dostavlja podatke o kolonijama pod njenom upravom, završena je usvajanjem rezolucije koju je predložilo 35 afričko-azijskih zemalja i Jugoslavija. Rezolucijom se stvara Specijalni komitet za proučavanje situacije u kolonijama pod portugalskom upravom i davanje preporuka za mere koje treba preduzeti za primenu Deklaracije o nezavisnosti i na te kolonije. Rezolucijom se, dalje, pozivaju sve države da odbiju da Portugaliji daju bilo kakvu pomoć koju bi ta zemlja mogla koristiti za podjarmljivanje kolonija pod njenom upravom.

JUGOZAPADNA AFRIKA. Odbijanje vlade Južnoafričke Republike da dostavlja izveštaj o Juzoapadnoj Africi i da na tu teritoriju primeni odredbe Deklaracije o nezavisnosti, bilo je predmet oštre osude skoro svih članova UN. Izveštaj Komiteta za Juzoapadnu Afriku sadržavao je niz korisnih sugestija za dalje akcije UN, od kojih su mnoge preuzete u rezolucije koje su o ovom pitanju usvojene.

Na predlog 35 afričko-azijskih zemalja, Jugoslavije i Kube, usvojena je rezolucija o stvaranju Specijalnog komiteta za Juzoapadnu Afriku, kojem su dati određeni zadaci da se sa vladom Južnoafričke Republike dogovori o merama koje će dovesti do predavanja vlasti u ovoj teritoriji njenim stanovnicima. Od država članica se traži da pomognu Specijalnom komitetu u sprovođenju njegovih zadataka i da se uzdrže od svega što bi sprovođenje ove rezolucije moglo odlagati ili sprečavati. Pre usvajanja ove rezolucije odbačen je predlog

²¹ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, 281 (51).

Švedske da se u Jugozapadnu Afriku pošalje jedna anketna komisija koju bi, u dogovoru sa vladom Južnoafričke Republike, imenovao predsednik Generalne skupštine i koja bi imala ograničene ciljeve. Jugoslavija je glasala protiv ove preporuke, smatrajući da Specijalni komitet ima pravo da takvu anketu vrši, a da je vlada Južnoafričke Republike obavezna da to omogući.

Takođe je usvojena rezolucija kojom se od generalnog sekretara UN traži da postojeće programe Tehničke pomoći UN što više primeni na Jugozapadnu Afriku, a od članova UN da narodu te teritorije stavi na raspolaganje što veći broj stipendija.

Jugoslovenska delegacija podržala je zahteve afričko-azijskih zemalja da se južnoafrička uprava nad Jugozapadnom Afrikom što pre okonča. Obrazlažući takav stav, jugoslovenski predstavnik (Aleksandar Božović), pošto je ukazao na promene u Africi uopšte, rekao je (4. decembra 1961): »Uporedo sa tim promenama rasli su snaga i samouverenje stanovnika Jugozapadne Afrike, čija je politička svest ojačala do mere koja dosadašnji put u rešavanju ovog za njih životno važnog problema čini ne samo prevaziđenim nego opasnim. Njihovo strpljenje je dostiglo krajnje granice, a njihova odlučnost da izbore svoja prava i život dostojan čoveka, mirnim putem ako je to moguće, silom ako im se ona nametne, više je nego očevidna. To je, upravo, najvažnija promena sa kojom se suočavamo i koja čitav problem postavlja u novom svetlu i daje mu novu sadržinu i karakter, prvenstveno karakter izvanredne hitnosti. Zato, po našem mišljenju, ovaj elemenat ne može i ne sme biti odsutan kad budemo odlučivali o merama koje ove godine treba usvojiti.«

IZVEŠTAJ STARATELJSKOG SAVETA. Situacija na području međunarodnog starateljstva bila je obeležena stupanjem u nezavisnost Zapadnog Samoa i Tanganjike, tako da je broj teritorija pod starateljstvom sveden sa 11, koliko ih je bilo 1945, na tri. Preostale teritorije pod starateljstvom su Nova Gvineja i Nauru, pod upravom Australije, i Pacifičke ostrva pod upravom SAD. Pozdravljajući takav razvoj, jugoslovenski predstavnik (Aleksandar Božović) rekao je (9. oktobra 1961) da zaključici na osnovu toga treba da budu upravo suprotni od onih čije prihvatanje predlažu neke zemlje, i da UN ne bi smele da se uljuljkaju postignutim rezultatima, nego je, naprotiv, upravo sada neophodno pojačati napore za likvidaciju starateljstva i nad preostalim teritorijama.

Pored rezolucija kojima se pozdravlja nezavisnost Zapadnog Samoa i Tanganjike i ukidaju ugovori o starateljstvu nad ovim dvema teritorijama, usvojene su i sledeće rezolucije:

- rezolucija kojom se administrativne sile pozivaju da omoguće korišćenje stipendija koje su države članice stavile na raspolaganje za studente iz teritorija pod starateljstvom;

- rezolucija kojom se traži otvaranje informacionog centra UN u Novoj Gvineji; i

- rezolucija kojom se prihvata izveštaj Starateljskog saveta.

Na predlog Jugoslavije, od Saveta je zatraženo da razmotri svoj metod rada i proceduru u cilju njihovog prilagođavanja potrebama nove situacije na području međunarodnog sistema starateljstva.

BUDUĆNOST RUANDA—URUNDIJA. Diskusija o ovom pitanju vođena je na drugom delu XVI zasjedanja i bila je usmerena na stvaranje što povoljnijih uslova u kojima će ove zemlje stupiti u nezavisnost. Iako su ove dve teritorije bile dosada objedinjene u jednu političko-teritorijalnu jedinicu, vlade Ruande i Urundija, izabrane na izborima 1961, održanim pod kontrolom UN, ukazale su na nemogućnost, zbog razlike u režimima (jedna republika, druga kraljevina), da stupe u nezavisnost kao jedna država.

Pošto princip nezavisnosti nije mogao biti doveden u pitanje, Generalna skupština je, na predlog afričko-azijskih zemalja, odlučila da stvori jednu komisiju sa zadatkom da omogući direktne pregovore između vlada navedenih teritorija i pomogne im u traženju rešenja za teškoće ustavno-političke prirode. Odlučeno je da se Generalna skupština ponovo sastane juna 1962. i da u svetlu izveštaja te komisije odluči o nezavisnosti ova dva dela dosadašnje teritorije pod starateljstvom. Jugoslavija je glasala za te odluke.

KOMITET ZA ADMINISTRATIVNA I BUDŽETSKA PITANJA

RASPODELA SLUŽBENIČKIH MESTA U SEKRETARIJATU UN. Politika neravnomerne geografske raspodele službeničkih mesta u Sekretarijatu UN nije znatnije menjana u toku poslednjih godina, uprkos povećanju broja članova UN i jačanju njihovog zahteva da se u tu politiku unesu odgovarajuće korekture. Zato je ovo pitanje dobilo prilično zaoštrjen oblik i bilo na XVI zasjedanju predmet produžene diskusije, bazirane na izveštaju grupe eksperata koje je Generalna skupština imenovala sa zadatkom da prouče problem geografske raspodele službeničkih mesta i osnova na kojima ona treba da bude vršena. Komitet eksperata predložio je da se raspodela službeničkih mesta vrši na bazi određenih faktora, kao što su: članstvo u UN, po kojem bi svaka država imala pravo da ima dva službenička mesta, stanovništvo, poželjnost da sva geografska područja budu zastupljena, kao i stopa doprinosa za budžet UN.

Jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) založio se za potpunu primenu principa geografske raspodele, koja treba da obuhvati što veći broj kategorija službenika Sekretarijata UN. U pogledu osnova za raspodelu, jugoslovenski predstavnik je izrazio mišljenje da prilikom njihovog određivanja treba voditi računa o potrebi da se, kroz korekturu osnova koje je predložio Komitet, zaštite zemlje koje nemaju veliki broj stanovništva i čiji je doprinos budžetu UN mali, kako zbog malog broja stanovnika, tako i zbog nerazvijenosti i siromaštva.

Ideje koje je zastupala jugoslovenska delegacija izražene su i u predlogu rezolucije delegacija Avganistana, Cejlona, Gane, Iraka, Indije, Jugoslavije, Maroka, Nepala, Nigerije, Saudi Arabije, Sudana, UAR i Venecuele. Na drugoj strani nalazila se rezolucija SAD, kao izraz interesa razvijenih i po stanovništvo brojnijih zemalja, da se razmatranje ovog pitanja odloži, a da se u međuvremenu zatraži od generalnog sekretara da ga ponovo prouči.

Pošto je bilo prilično jasno da nijedna od ovih rezolucija neće dobiti potrebnu većinu, odlučeno je da se generalni sekretar pozove da se u sprovođenju personalne politike rukovodi principima izloženim u spomenutim predlozima rezolucija. Jugoslavija se, sa još nekoliko predlagača rezolucije, uzdržala od glasanja o ovoj odluci.

ZAJAM OUN. Krupni finansijski izdaci za operaciju u Kongu doveli su UN u tešku finansijsku krizu, s obzirom da veliki broj članova nije bio u stanju ili nije bio spreman da plaća doprinos koji bi na njih otpadao. U takvoj situaciji, novoizabrani vršilac dužnosti generalnog sekretara U Tant predložio je raspisivanje zajma u visini od 200 miliona dolara, otplativog za 25 godina uz 2% interesa. Otplata glavnice i interesa bila bi izvršena kroz redovan budžet UN, putem doprinosa svih njenih članova.

Jugoslavija je podržala ideju U Tanta i, zajedno sa delegacijama Danske, Etiopije, Kanade, Malaje, Norveške, Pakistana i Tunisa, podnela predlog rezolucije u tom smislu.

Govoreći o tom predlogu, jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) ukazao je na neke pozitivne aspekte evolucije u Kongu (formiranje centralne vlade, jasniji mandat generalnom sekretaru da okonča secesiju Katange) i izrazio mišljenje da opšti interes i interes naroda Konga traže i opravdavaju predloženu akciju.

Predložena rezolucija usvojena je sa 58:13:24 glasova.²²

PRAVNI KOMITET

RAD NA KODIFIKACIJI MEĐUNARODNOG PRAVA. Na osnovu jednoglasno usvojene rezolucije na XV zasjedanju, čiji je inicijator bila Jugoslavija, odlučeno je da se na XVI zasjedanju razmotri stanje savremenog međunarodnog prava

²² Protiv su glasali: istočnoevropske zemlje, Belgija, Francuska i Kuba. Uzdržali su se: Avganistan, Brazil, Centralnoafrička Republika, Dominikanska Republika, Ekvador, El Salvador, Filipini, Grčka, Haiti, Indija, Irak, Jemen, Jordan, Južnoafrička Republika, Kambodža, Kina, Kongo, Libija, Meksiko, Sirija, Sudan, Španija, Togo i UAR.

i donesu preporuke u cilju prilagođavanja programa rada Komisije novim potrebama.²³ Diskusija na XVI zasjedanju pokazala je da postoji opšta saglasnost da međunarodno pravo treba da se razvija u skladu sa promenama u svetu, iako su neke zemlje, u prvom redu zapadne, težile da se izbegne razmatranje pitanja od kojih su mnoga povezana sa likvidacijom kolonijalizma i koja imaju i političke aspekte. Suprotno tome, delegacije neangažovanih zemalja, među kojima i delegacija Jugoslavije, smatrale su da je neophodno pristupiti kodifikaciji principa miroljubive i aktivne koegzistencije i jače se orijentisati na progresivni razvoj međunarodnog prava. Jugoslovenski predstavnik (dr Đura Ninčić) ukazao je (15. novembra 1961) na glavne tendencije u razvoju međunarodnog prava u posleratnom periodu i razradio principe kojima se, po mišljenju jugoslovenske delegacije, treba rukovoditi u budućem radu na polju međunarodnog prava. »Na prvom mestu ističemo princip univerzalnosti, rekao je jugoslovenski predstavnik, i to kako u geografskom smislu, tako i u pogledu pitanja koja treba regulisati u sklopu međunarodnog prava. U geografskom pogledu od bitne je važnosti obezbediti učešće svih država u stvaranju međunarodnog prava danas, kako bi se ono pretvorilo od prava koje je regulisalo međusobne odnose jednog uskog kruga država i služilo njihovim interesima, u pravo koje će odražavati interese svih zemalja i služiti svima njima zajedno... Osim toga, želimo podvući da dalji razvitak međunarodnog prava treba da se vrši na bazi principa aktivne i miroljubive koegzistencije svih država, bez obzira na razlike između njihovih političkih, ekonomskih i socijalnih sistema.«

Na predlog delegacija Avganistana, Cejlona, Čehoslovačke, Gane, Indonezije, Iraka, Jugoslavije, Kambodže, Libije, Malija, Rumunije i UAR usvojena je rezolucija kojom se od Komisije za međunarodno pravo traži da sledećem zasjedanju Generalne skupštine podnese izveštaj o budućem programu rada na polju međunarodnog prava i da kao osnove za taj program uzme pitanja odgovornosti država, ugovornog prava i sukcesije država i vlada. Rezolucijom je odlučeno da se na dnevni red XVII zasjedanja Generalne skupštine stavi »Razmatranje prin-

cipa međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u saglasnosti sa Poveljom Ujedinjenih nacija.«

Pored ove rezolucije, usvojene su rezolucija o povećanju broja članova Komisije za međunarodno pravo sa 21 na 25, i rezolucija o sazivanju za početak 1963. međunarodne konferencije za izradu pravila o konzularnim odnosima i imunitetima, a na osnovu nacrtu koji je izradila Komisija za međunarodno pravo.

IZVOR: Dokumentacija DSIP-a: Zbirka govora jugoslovenskih predstavnika na XVI redovnom zasjedanju Generalne skupštine UN; dokumentacija UN i »Borba«:

Koča Popović, govor u generalnoj debati 26. septembra 1961 (A/PV.1015), »Borba«, 27.IX 1961;

Mišo Pavičević, Sprovođenje Deklaracije o nezavisnosti, 17.XI 1961 (A/PV.1057), »Borba«, 19.XI 1961; Nuklearne probe, 25. i 27.X 1961 (A/C.1/PV.1177 i 1179), »Borba«, 30.X 1961; Razoružanje, 20 i 29.XI 1961 (A/C.1/PV.1197 i 1207), »Borba« 21.XI i 2.XII 1961; Alžir, 14.XII 1961 (A/C.1/PV.1220), »Borba«, 16.XII 1961; dr Đura Ninčić, Obustava nuklearnih proba, 6.XI 1961 (A/C.1/PV.1187); Mišo Pavičević, Denuklearizacija Afrike, 9.XI 1961 (A/C.1/PV.1190);

Osman Đikić, Posledice atomskih radijacija, 20.X 1961 (A/SPC/SR.266); Rasni sukob u Južnoj Africi, 30.X 1961 (A/SPC/SR.272); Mišo Pavičević, Nacionalna manjina u Bolcanu (Bozen) 22.XI 1961 (A/SPC/SR.295); Osman Đikić, Pitanje Omana, 30.XI 1961 (A/SPC/SR.303);

Janez Stanovnik, Ekonomski razvoj, 10.X 1961 (A/C.2/SR.719), »Borba«, 13.X 1961, Fond UN za kapitalni razvoj, 3.XI 1961, (A/C.2/SR.741), Međunarodna trgovina, 7. i 9.XI 1961 (A/C.2/SR.746);

Dr Branko Karapandža, Pitanje izbeglica, 27.XI 1961 (A/C.3/SR.1114); Izveštaj ECOSOC, 29.XI 1961 (A/C.3/SR.1117);

Aleksandar Božović, Izveštaj Starateljskog saveta, 9.X 1961 (A/C.4/SR.1162); Nesamoupravne teritorije, 25.X 1961 (A/C.4/SR.1191); Portugalske kolonije, 6.XI 1961 (A/C.4/SR.1198), Jugozapadna Afrika, 4.XII 1961 (A/C.4/SR.1235); Britanska Gijana, 19.XII 1961 (A/C.4/SR.1254);

Sreten Ilić, Raspodela službeničkih mesta, 8.XI 1961 (A/C.5/SR.874); Zajam OUN, 19.XII 1961 (A/C.5/SR.909);

Dr Đura Ninčić, Rad na kodifikaciji i progresivnom razvoju međunarodnog prava, 15.XI i 13.XII 1961 (A/C.6/SR.714); dr Milan Šahović, Izveštaj Komisije za međunarodno pravo, 1.XI 1961 (A/C.6/SR.705).

A. B.

²³ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 282 (52).

POSETA MINISTRA INOSTRANIH POSLOVA SSSR ANDREJA GROMIKA JUGOSLAVIJI

Na osnovu sporazuma između vlade FNRJ i vlade SSSR od aprila 1961, ministar inostranih poslova SSSR Andrej Gromiko učinio je od 16. do 21. aprila 1962. zvaničnu posetu Jugoslaviji. Ovom posetom ministar Gromiko je vratio posetu koju je državni sekretar za inostrane poslove Koča Popović učinio SSSR u junu 1961. godine.¹

Za vreme boravka u Jugoslaviji Andrej Gromiko bio je primljen od predsednika Republike Josipa Broza Tita i potpredsednika Saveznog izvršnog veća Edvarda Kardelja i vodio je razgovore sa državnim sekretarom za inostrane poslove Kočom Popovićem. Sa jugoslovenske strane u razgovorima su učestvovali Veljko Mićunović, državni podsekretar za inostrane poslove, Ivo Vejvoda, pomoćnik državnog sekretara za inostrane poslove, Cvijetin Mijatović, ambasador FNRJ u Moskvi, Veljko Milatović, načelnik Odeljenja u DSIP-u, i Budimir Lončar, ministar u DSIP-u, a sa sovjetske strane A. Jepišev, ambasador SSSR u Beogradu, S. Astavin, načelnik Odeljenja u Ministarstvu inostranih poslova, T. Suslov, šef Kabineta ministra inostranih poslova, A. Kovaljov, savetnik ministra, i J. Ostrovidov, sekretar u Ministarstvu inostranih poslova.

U razgovorima između Koče Popovića i Andreja Gromika, koji su vođeni u duhu prijateljstva i otvorenosti, izvršena je iscrpna razmena gledišta o najznačajnijim međunarodnim problemima i o pitanjima odnosa između dve zemlje. U zajednič-

¹ Vidi: »Poseta državnog sekretara za inostrane poslove Koče Popovića SSSR«, »Jug. pregled«, 1961, jul—avgust, str. 343—344 (61—62).

kom saopštenju, objavljenom na kraju posete 21. aprila u Beogradu, kaže se, između ostalog, sledeće:

»U toku razmatranja međunarodne situacije, potvrdila se podudarnost ili sličnost gledišta u osnovnim međunarodnim pitanjima. Potvrđeno je zajedničko uverenje da je dosledna politika miroljubive koegzistencije i rešavanja međunarodnih problema pregovaranjem najsigurniji put za ublažavanje i prevazilaženje međunarodne zategnutosti i učvršćenje mira u svetu.

Obe strane su sa zadovoljstvom konstatovale da su uzajamne posete ministara bile korisne i plodne, da su se odnosi između SSSR i FNRJ dalje uspešno razvijali posle posete Koče Popovića SSSR i da postignuti rezultati omogućuju dalje unapređivanje saradnje između dve zemlje u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i drugim oblastima. Zajednički je konstatovano da za takav uspešan razvoj postoje povoljne objektivne mogućnosti i obostrani interes i spremnost«.

U toku boravka u Jugoslaviji, Andrej Gromiko i članovi njegove pratnje posetili su Narodni odbor grada Beograda, Vojni muzej na Kalemegdanu i poljoprivredno dobro »Beograd«, kao i Dubrovnik, gde su razgledali kulturno-istorijske znamenitosti grada.

Pre polaska iz Jugoslavije, ministar Gromiko izjavio je novinarima da iz Beograda nosi veoma dobre utiske. Tom prilikom on je rekao: »Sastanci i razgovori bili su vrlo dobri, korisni i iskreni. Njihovi rezultati predstavljaju pozitivan doprinos razvitku odnosa između Jugoslavije i SSSR«. Gromiko je takođe rekao da su razgovori u Beogradu bili korisni i sa gledišta opšte međunarodne situacije.

Po povratku u SSSR, ministar Gromiko izjavio je na zasjedanju Vrhovnog sovjeta SSSR, 24. aprila, da sa zadovoljstvom može konstatovati da su njegova zvanična poseta Jugoslaviji i razgovori koje je tamo vodio potvrdili da Sovjetski Savez i Jugoslavija imaju »u suštini iste stavove« o problemu razoružanja, a da su pozicije dve zemlje, kako je pokazala njegova poseta, u odnosu na druga međunarodna pitanja »bliske ili se podudaraju«.

IZVOR: »Borba« od 17. do 22. aprila 1962; Zajedničko saopštenje o zvaničnoj poseti ministra inostranih poslova SSSR Jugoslaviji, »Borba« 22. april 1962; Izjava Andreja Gromika u Vrhovnom sovjetu SSSR, »Borba«, 25 april 1962.

T. K.

SADRŽAJ 1962.

DRUŠTVENO I DRŽAVNO UREĐENJE

Ustavni razvitak Jugoslavije	145—149	(31—35)
Opšta politika Saveznog izvršnog veća u 1961. godini	97—114	(7—24)
Amnestija učinilaca krivičnih dela	150—152	(36—38)
Krivično-pravna zaštita bezbednosti drumskog saobraćaja	49—54	(1—6)
Upravni postupak	153—156	(39—42)
Sednice Savezne narodne skupštine	115	(25)
Sednice republičkih narodnih skupština	116—119	(26—29)
Sednice Saveznog izvršnog veća	120	(30)

POLITIČKE I DRUŠTVENE ORGANIZACIJE

Stavovi jugoslovenskih sindikata prema aktuelnim problemima međunarodnog sindikalnog pokreta	55—58	(1—4)
Međunarodna saradnja Narodne omladine Jugoslavije u 1961.	58—60	(4—6)

PRIVREDA

Savezni društveni plan za 1962.	1—4	(1—4)
Budžetski sistem i budžetska potrošnja	5—12	(5—12)
Bankarski i kreditni sistem	13—19	(13—19)
Čist prihod i njegova raspodela u periodu januar—septembar 1961.	20—23	(20—23)
Privreda u 1961.	61—67	(35—41)
Snaga pogonskih mašina u industriji	166—168	(80—82)
Drvena industrija 1958—1961.	68—74	(42—48)
Prehrambena industrija 1956—1961.	168—175	(82—89)
Tržišna proizvodnja poljoprivrede	23—25	(23—25)
Povrtarstvo	125—132	(63—70)
Stanje i problemi unutrašnje trgovine	157—165	(71—79)
Robni promet na malo 1957—1961.	26—29	(26—29)
Spoljnotrgovinske cene i odnosi razmene u periodu 1956—1961.	121—124	(59—62)
Izvoz drveta	30—34	(30—34)
Razvoj jugoslovenskih pomorskih luka	75—78	(49—52)
Tarife u saobraćaju	79—84	(53—58)
Izgradnja tunela	175—176	(89—90)

SOCIJALNA POLITIKA I NARODNO ZDRAVLJE

Struktura lekara	133—136	(9—12)
Zdravstveno osiguranje poljoprivrednih proizvođača	85—89	(3—7)
Izgradnja stanova za borbe narodnooslobodilačkog rata i ratne vojne invalide	35—36	(1—2)
Centri za socijalni rad	89—90	(7—8)

PROSVETA, NAUKA I KULTURA

Prosveta i kultura u 1961.	137—140	(9—12)
Razvoj školstva i nastavni kadar za osnovne i srednje škole	37—44	(1—8)
Kulturne veze sa inostranstvom u 1961.	177	(13)
Vojni muzej JNA u Beogradu	178—180	(14—16)

FIZIČKA KULTURA I NARODNA TEHNIKA

Državna prvenstva u 1961.	45—48	(1—4)
Sportsko-pedagoški centri	181—182	(5—6)

SPOLJNA POLITIKA

Bilateralni odnosi u 1961.	141—142	(7—8)
Učešće Jugoslavije na XVI redovnom zasjedanju Generalne skupštine UN	183—191	(11—19)
Delatnost Jugoslavije u OUN i drugim međunarodnim organizacijama	143—144	(9—10)
Poseta predsednika Tita Ujedinjenoj Arapskoj Republici i Sudanu	91	(1)
Poseta ministra inostranih poslova SSSR Andreja Gromika Jugoslaviji	192	(20)
Diplomatsko-konzularna predstavništva	92—96	(2—6)

»Jugoslovenski pregled« izlazi u mesečnim sveskama.
Godišnja pretplata 6.000 dinara / Redakcija: Moše Pijade 8 / tel. 33-610.
Administracija: Ulica Kosmajska 7 / tel. 22-778 / pošt. fah 62 / Beograd.

Tekući račun kod Narodne banke br. $\frac{101-14}{2-645}$

Štampa: Beogradski grafički zavod, Beograd.